

INSTITUT CATOLIC D'ESTUDIS SOCIALS

DEPARTAMENT DE SOCIOLOGIA DE LA RELIGIO

EL CANVI RELIGIOS A CATALUNYA

ESTUDIS I RECERQUES PRELIMINARS

Enric Subirà
Jordi Bachs
Josep Camps
Pere Codina
Josep Gonzalvo

BARCELONA

1973

Exemplar destinat a Jrd Portà.

237.

Volem expressar la nostra gratitud a tots els qui, d'una forma o altra, han col.laborat en la realització d'aquest estudi, i molt especialment aquelles persones que ens han ajudat en l'aplicació de l'enquesta en els diferents bisbats de Catalunya. Donem les gràcies també al secretariat de l'I.C.E.S.B. pel seu eficaç ajut en la confecció del treball que presentem.

Document de treball per a ús intern del Departament de
Sociologia de la Religió de l'I.C.E.S.B.
Prohibida la seva reproducció total o parcial.

I N D E X

<u>INTRODUCCIO</u>	10
<u>1. UN PLANTEJAMENT INTERDISCIPLINAR</u>	
1.1. El Departament de Sociologia de la Religió: Objectius	12
1.2. La perspectiva sociològica	14
1.3. La perspectiva psicològica	19
1.4. La perspectiva teològica	22
1.5. Assaig interdisciplinar	27
1.6. Planteig del nostre treball	29
<u>2. MARC TEORIC SOBRE EL CANVI</u>	32
2.1. Sistemes simbòlics i relacions socials	35
2.1.1. Funció dels "bens simbòlics" en el canvi	36
2.1.2. Relació entre camp simbòlic i realitat social	39
2.2. La funció de les ideologies en el canvi social	41
2.2.1. Ideologia i valors	43
2.2.2. Funció de la ideologia	44
2.2.3. La ideologia com arbitrari	45
2.2.4. La lluita d'ideologies	46
2.3. La psicologia del canvi religiós	48
2.3.1. L'actitud religiosa	48

2.3.2.	La conversió	50
2.3.3.	Estabilitat i canvi de l'actitud re- ligiosa	53
2.3.4.	L'ateisme	54
2.4.	Canvi religiós i teologia	56
2.4.1.	Teologies del canvi	56
2.4.2.	El canvi teològic	57
3.	<u>L'ENQUESTA</u>	
3.1.	Objectius	59
3.2.	Mètode	61
3.3.	Mostratge	62
3.3.1.	Repartició del mostratge	64
3.3.2.	Edat	66
3.3.3.	Repartició per bisbats en funció de les professions	68
3.3.4.	Lloc de naixement, anys de residència a Catalunya i residència actual.	68
3.3.5.	Pertinença a una religió i a una Església	70
3.3.6.	La pràctica dominical. La fe en l'exis- tència de Déu	72
3.3.7.	Tipus de relació amb la institució- Església	74
4.	<u>ANALISI SOCIOLOGICA</u>	
4.1.	La constatació del canvi	78
4.2.	Els camps del canvi	79
4.2.1.	Les idees	79
4.2.2.	Les actituds	80
4.2.3.	Les pràctiques	80
4.2.4.	Les institucions	81

4.2.5. Les persones	81
4.2.5.1. La jerarquia	82
4.2.5.2. La clerecia	82
4.2.5.3. L'Església	82
4.2.5.4. El laicet; els govos	83
4.3. Els factors del canvi	84
4.3.1. Evolució general de la societat i de la cultura	84
4.3.2. Factors econòmics	85
4.3.3. Factors socials i polítics	87
4.3.3.1. Contacte amb l'estranger. Noves ideologies	87
4.3.3.2. Mitjans d'informació	88
4.3.3.3. Guerra civil. Política Nacional	88
4.3.4. Factors religiosos	89
4.3.4.1. Concili i Joan XXIII	90
4.3.4.2. L'actitud de la clerecia	90
4.3.4.3. Nova mentalitat en l'Església	92
4.3.4.4. Jerarquia i poder civil	93
4.3.4.5. Grups de base i responsabilitat dels laics	93
4.3.4.6. Altres factors	94
4.4. Els moments del canvi	95
4.4.1. Canvi progressiu	95
4.4.2. Canvis promogut pels "moments-clau"	96
4.5. Altres camps o sectors de la vida social i pública on s'han produït canvis	98
4.5.1. El jovent	98
4.5.2. El camp social i polític	99

4.6.	Relació entre el canvi social i el canvi religiós	101
4.6.1.	Tipus de relació entre religió i societat	102
4.7.	Valoració crítica del canvi	104
4.7.1.	L'origen de les respostes	104
4.7.2.	Avaluació positiva del canvi	105
4.7.3.	Avaluació del canvi com positiu i negatiu	106
4.7.4.	Avaluació negativa del canvi	106
5.	<u>ANÀLISI PSICOLÒGICA</u>	
5.1.	Canvis en l'actitud religiosa	108
5.2.	Moment del canvi	111
5.2.1.	Procés evolutiu	111
5.2.2.	Les transformacions de l'adolescència	112
5.2.3.	Situacions existencials	114
5.2.4.	Les situacions religioses-socials	115
5.3.	Els canvis en l'actitud religiosa dels creients	116
5.3.1.	L'actitud religiosa personal	117
5.3.2.	L'actitud de fe	118
5.3.3.	L'actitud envers la institució	119
	5.3.3.1. L'autoritat, la Jerarquia	119
	5.3.3.2. Les pràctiques religioses	121
	5.3.3.3. La nova actitud envers la llei i la moral	123
	5.3.3.4. L'ètica de l'amor	125
5.3.4.	Vers un comprenís secular de l'actitud religiosa	126

5.4.	Els factors del canvi religiós	128
5.4.1.	Factors sociològics	128
5.4.2.	Factors religiosos	129
5.4.2.1.	La fe, la moral i la litúrgia, com a factors de canvi	130
5.4.2.2.	L'Església, la jerarquia, els sacerdots	131
5.4.2.3.	Persones, grups i moviments cristians	133
5.4.2.4.	El Concili	134
5.4.3.	Motivacions personals	135
5.5.	Explicació de l'absència de canvi en l'actitud religiosa personal	137
5.5.1.	L'immobilisme	140
5.5.2.	El conformisme	141
5.5.3.	La rel familiar	143
5.6.	Canvis observats pels no creients en l'actitud religiosa dels creients	143
6.	<u>EPILEG</u>	146
6.1.	Marc teòric i interpretació de resultats	148
6.1.1.	El Concili Vaticà II, factor de canvi?	149
6.1.2.	Els agents del canvi religiós	152
6.1.3.	El canvi d'actitud envers la llei i la moral	154

6.1.4.	Les variables sociològiques i psicològiques del fenomen de canvi religiós	155
6.1.5.	L'actitud favorable o desfavorable al canvi religiós	158
7.	<u>BIBLIOGRAFIA</u>	160
7.1.	Bibliografia de sociologia	161
7.1.1.	Estudis teòrics sobre el canvi	161
7.1.2.	Anàlisis concretes de canvi	165
7.2.	Bibliografia de psicologia	167
7.2.1.	Obres generals	167
7.2.2.	Experiència religiosa. Actitud religiosa	168
7.2.3.	El sagrat	169
7.2.4.	L'ateisme	169
7.3.	Bibliografia de teologia	171
ANEX I	Carta de presentació de l'enquesta	I
	L'enquesta	II
ANEX II	Carta de presentació de l'enquesta (text castellà)	V
	L'enquesta (text castellà)	VI

I N T R O D U C C I O

Catalunya: 5.122.657 habitants (segons les dades del I.N.E. per 1970), 31.958 km² (segons les actuals divisions administratives), i mil anys d'història com a poble.

Un poble bressolat per senyors feudals i per bisbes i abats, i que ha viscut sota el signe religiós els moments més decisius de la seva història: abat Oliva, Vicenç Ferrer, Pau Claris, Torres i Bages, Vidal i Barraquer...

Un poble que s'ha empassat més de quatre vegades l'ham de la política amb l'esquer de la religió.

Contemplant la seva història haurem d'admetre que Catalunya ha estat marcada pel fet religiós: en bé o en mal, però ha estat marcada. Catalunya és un poble que pot haver posat en dubte el fet o la legitimitat de la seva consciència nacional, però que fins ara mai no havia dubtat -almenys oficialment- de la seva catolicitat: "Catalunya serà cristiana o no serà" ...

L'última gran experiència col·lectiva, la Guerra dels Tres Anys, va posar molts catalans davant un dilema: "o Catalunya o Església". La repressió que va seguir el desenllaç del conflicte va voler servir-se novament de la religió com a instrument d'acció. Una Església va actuar de cap de pont d'una assimilació, mentre que una altra Església, molt minoritària, constituïa el darrer reducte d'una resistència. Sota la denominació comuna d'Església ha coexistit durant tots aquests anys grups molt diferents amb interessos molt oposats (perquè no hem d'oblidar que, per definició, aquesta Església era co-extensiva -"isomòrfica"

diríem en llenguatge matemàtic- amb la Societat.)

Hi han hagut "coses" entremig. Ara la gent parla de canvi: uns per a condemnar-lo, d'altres per a beneïr-lo. Sobrevénen tot sovint esdeveniments que semblen tenir com a funció la de catalitzar una sèrie de conflictes que havièen estat latents fins aleshores. D'altra banda, el fet religiós va més enllà del camp eclesiàstic o institucional, i com a factor etnològic té manifestacions en la vida individual i col·lectiva que no han estat prou estudiades al nostre país.

Aquest és l'emmarcament del nostre estudi. Què ha passat? Què està passant aquests darrers anys en el panorama religiós? Hi ha hagut canvi de debò? Quina és la seva significació, i el grau de profunditat que assoleix aquest canvi? En quins camps es produeix i quins factors l'han influenciat? Vet aquí un conjunt de problemes que volem estudiar amb la intenció de trobar-hi un marc vàlid d'interpretació.

1. UN PLANTEJAMENT INTERDISCIPLINAR

1.1. EL DEPARTAMENT DE SOCIOLOGIA DE LA RELIGIÓ: OBJECTIUS

En crear el Departament de sociologia de la Religió (DSR) de l'ICESB, en fixàvem l'objectiu amb aquestes paraules:

"Realitzar i orientar investigacions científiques en el camp socio-religiós. El Departament es proposa treballar en l'exploració i anàlisi sistemàtiques del fenomen religiós, mitjançant els mètodes utilitzats per les ciències humanes. La interdisciplinarietat (pluralisme de disciplines: sociologia, psicologia, etnologia, lingüística, teologia, etc.) ha de ser el lloc orgànic on la complexitat del fet religiós trobarà el millor plantejament per a una recerca científica adequada.

La realitat humana dintre el context socio-cultural del país constitueix el camp d'investigació del Departament. En aquest sentit entren dins el camp d'estudi totes les formes de religiositat que es manifesten en el nostre poble i principalment el fet cristià".

Creiem útil d'encapçalar avui, amb aquests paràgrafs, la relació detallada del treball realitzat fins aquí pel DSR, perquè expressen d'una manera concisa les línies de força que inspiren la nostra tasca en el camp de la recerca científica. No ignorem les dificultats de tota mena que implica la viabilitat d'un departament com el nostre que es troba encara, cal reconèixer-ho, en període de gestació.

Nogensmenys, estem convençuts, al terme d'aquesta primera etapa, d'haver estat fidels als objectius que defineixen la raó

de ser del Departament. En efecte, les pàgines d'aquesta memòria constitueixen, al nostre entendre, la bastida suficientment sòlida que ens permetrà de construir, portant-la a bon terme, la nostra primera obra d'investigació. En aquesta fase preliminar, l'enquesta sobre el CANVI RELIGIOS que el DSR ha realitzat a Catalunya -de la qual donem compte en aquest escrit- es situa plenament en la línia "d'exploració i anàlisi sistemàtiques del fenomen religiós mitjançant els mètodes utilitzats per les ciències humanes".

La interdisciplinarietat, que per raons fàcilment comprensibles constitueix, ara com ara, més un anhel que una realitat, ha jugat eficaçment a nivell de la sociologia i de la psicologia de la religió, així com també de la teologia. Tot i que en el nostre estudi apareix clarament el plantejament interdisciplinari que ens hem fet davant l'objecte concret de la nostra recerca, ens sembla bo d'aturar-nos un moment en aquest tipus de perspectiva i explicitar un xic més els objectius propis d'aquelles disciplines per veure justament la riquesa i complementaritat que pot resultar de llur col.laboració.

1.2. LA PERSPECTIVA SOCIOLOGICA

La societat és, al nostre entendre, una tensió constant entre institucionalització i innovació, entre organització i moviment social, entre un sistema dominant i contrasistemes que intenten imposar una altra lectura de les prioritats socials. Segons els moments en la història d'una societat, és o bé la institucionalització, o bé la innovació que predomina, confrontant així els homes a problemes diferents. A partir d'aquest fet col·lectiu la sociologia intenta obrir-se pas enmig de les ciències humanes i trobar-ne la seva especificitat: explicar els "fets socials" per altres "fets socials".

En aquest ordre de coses la sociologia de la religió va adquirint cada vegada un estatut més científic, deixant de banda certs lligams afectius i ideològics que la mantenen lligada amb la institució religiosa. Aquesta manera de fer traïa sovint el mètode de treball. No vol pas dir que a l'hora actual s'hagi produït un divorci entre institució religiosa d'una banda i sociologia de la religió de l'altra, però almenys hi ha certa consciència dels límits i inconvenients d'una situació que podria perjudicar la validesa d'un planteig més científic. En aquest sentit, la sociologia de la religió tindrà de definir-se més aviat com una ciència de la relació que de l'acció. Creiem que aquesta perspectiva metodològica evitarà el perill d'una possible recuperació institucional.

La sociologia de la religió no analitza la fe en ella mateixa, sinó que es limita a posar en relació les creences amb les expressions i formes que el grup dona a l'assentiment del

fet religiós. Aquest assentiment s'estructura dins una organització socioreligiosa i en última instància dins el marc de la societat global.

Aquest planteig vol ser un mitjà per evitar l'alternativa simplista de l'oposició entre la il·lusion de l'autonomia absoluta que ens porta a considerar el fet religiós com un surgiment inspirat i la teoria reduccionista que el mira com un reflexe directe de les condicions econòmiques i socials. Per altra part Max Weber posa en clar allò que aquestes dues teories simplistes i complementàries obliden en comú. Es a dir el "treball religiós" que realitzen els agents i els portaveus especialitzats, (investits de poder institucional o no) per al qual responen amb un tipus determinat de pràctiques i amb un discurs determinat a una categoria particular de necessitats pròpies a grups socials determinats. (1)

L'actitud crítica de la sociologia de la religió no pretén en si la dessacralització o desmitificació del fet religiós, ni tan sols gosa parlar de funció secularitzadora, car una presa de posició en aquest sentit seria reduir el nivell d'anàlisi a unes premisses opcionals d'una ideologia més o menys determinada i per via de conseqüència el prisma del sociòleg seria d'entrada a-científic.

El discurs sociològic és eminentment crític, però no per un afany de crítica com a tal, sinó que planteja qüestions específiques a la realitat social que analitza. Aquest tipus de qüestions desmunten les explicacions espontànies del sentit comú. I per altra part, fan descobrir les propietats no explícitament

(1) BOURDIEU, P., "Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber", in Archiv. Europ. Soc., XII (1971), p. 3.

volgudes de les estructures socials. El qüestionament sociològic fa aparèixer els mecanismes que intervénen en les relacions de força de la trama social, sovint implícites dins els sistemes de legitimació.

Si aquest fet religiós l'interpretem sociològicament com la situació històrica de l'Església a Catalunya, caldrà preguntar-se a quin tipus d'estructures l'Església està lligada. Es a dir, sobre quin horitzó cultural reposa la reflexió dels continguts teològics? Quins són els edificis conceptuals en els quals l'Església es reconeix? Quina és la situació política de l'Església? L'engatjament del cos institucional i de la ideologia de l'Església en les estructures feudals i capitalistes ens manifesta que per les seves posicions, pels seus fidels, pel seu bagatge filosòfic i ètic, l'Església constitueix en conjunt (a part alguns grups aïllats) una força objectiva que lluita al costat d'una fracció social profundament compromesa.

No és pas el nostre propòsit fer la crítica institucional, però ens cal afegir que l'Església arrossega el pes d'un profund engatjament històric en certs tipus d'estructures polítiques i això dificulta molt la tasca del sociòleg interessat en la religió catòlica. Ens sembla oportú de fer aquesta remarca a fi de no caure en la tendència d'analitzar la religió a partir de l'ordre que desitgem fundar quan el que cal és analitzar-la en el seu desenvolupament històric, que serà certament font contínua de sorpreses.

Així doncs, en lloc d'analitzar l'Església Catòlica actual i els seus conflictes a partir d'un model prefabricat d'església que exclou arbitràriament certs elements i certes tensions indispensables a la coherència social, caldria admetre l'ordre empíric com un equilibri provisorí entre forces heterogènies, les quals, precisament, poden donar lloc a noves rivalitats i noves contestacions. En conseqüència, raonar en sociologia a partir d'un estat social utòpic desproveït de tota contradicció (Marx),

és desconèixer la permanència de les fonts d'oposició i d'afrontament.

En aquest sentit el conflicte és doncs la raó del moviment, de l'esdevenidor, de l'evolució i del canvi; però és també la característica essencial del procés d'estructuració del grup en tant que grup i de l'individu en tant que individu. En efecte, ja que tot és conflicte, tot es transforma. En altres termes podríem dir que tota divergència crida a una convergència, tot acord crida un desacord... de manera que no podríem parlar de la immutabilitat de Déu si no hi hagués canvi.

Si s'admet aquesta perpètua associació i dissociació en el procés d'estructuració del grup, el fenomen religiós no pot aconseguir mai una estabilitat definitiva, ja que la solució d'un conflicte no impedeix que en surgeixin d'altres.

Ens preguntem doncs, si com a conseqüència de la nostra perspectiva sociològica no caldria afegir-hi tal vegada la perspectiva polemològica. Deixem voluntàriament oberta aquesta pista de reflexió, però no obstant pot fer camí més endavant. De moment ens limitarem a presentar-ne la seva especificitat. Entenem aquí per "polemologia" no solament la ciència o la sociologia de la guerra, sinó que la considerem en el seu sentit més ampli com a ciència dels conflictes. En aquest sentit el conflicte consisteix en un afrontament intencional entre dues entitats o grups, motivats per un desig d'hostilitat física o simbòlica. En últim terme el conflicte no apareix en els grups com a fruit de lectures distintes de la vida social i religiosa, sinó com a imposició d'alguna d'aquestes sobre les altres.

El llenguatge utilitzat en el camp de la sociologia de la religió pot constituir un element de rivalitat entre el vocabulari de la teologia pastoral i el de la sociologia del coneixement. El primer, usat inadecuadament a vegades en estudis de sociologia religiosa, i el segon menyspreat per la reticència èti-

ca o ideològica dels conceptes sociològics aplicats al camp religiós. Enmig d'aquestes dificultats i nivell de discurs, el sociòleg de la Religió té d'obrir-se camí per anar elaborant un llenguatge, un codi, una gramàtica, en una paraula, un marc conceptual d'interpretació del fet religiós i del seu procés en relació a la vida del grup.

No obstant, la realitat del fet religiós és molt complexe als ulls de l'investigador, tant és així, que sovint desborda el marc de les seves interpretacions. En aquest sentit creiem convenient d'afegir que el sociòleg ha d'observar críticament tot el que perdura sota les aparences de canvi, i ser sensible als canvis malgrat les aparences d'invariabilitat. Ja que és ben cert que si la mobilitat del ritus pot amagar la permanència de les mentalitats, l'estabilitat de les pràctiques pot també ocultar els canvis de les creences.

1.3. LA PERSPECTIVA PSICOLOGICA

La psicologia pot definir-se com un conjunt de tècniques d'investigació (enquestes, qüestionaris, tests, entrevius, escales d'actitud, escales d'anàlisi semàntica, etc.) que tenen per objecte, més o menys específic i global, el comportament humà. Per comportament cal entendre no solament el que apareix a l'exterior i pot observar-se i mesurar-se amb més o menys facilitat, sinó també la significació profunda que implica tota actitud personal.

La psicologia estudia el comportament com una expressió de l'existència. El que interessa al psicòleg és conèixer el sentit, la intencionalitat dels fets humans. Estudiar el sentit d'un comportament exigeix la recerca de les seves motivacions, fins i tot d'aquelles que potser passen desapercebudes del mateix individu.

La psicologia de la religió observa i analitza el comportament religiós amb les mateixes tècniques i mètodes de la psicologia científica, i en busca també les motivacions. Ja es veu la importància que pot tenir, en l'anàlisi del fenomen religiós, el coneixement del sentit o de la intencionalitat d'una actitud religiosa.

La psicologia de la religió estudia també la formació i el canvi de les actituds. Més endavant (1) desenrotllarem precisa-

(1) Vegeu: 2.3. La psicologia del canvi religiós, p.48

ment aquest punt important que se situa ben bé dins la problemàtica concreta de la nostra recerca sobre el canvi religiós. Però voldríem senyalar des d'ara que en estudiar les actituds religioses per veure'n justament la gènesi i els conflictes que suposa llur estructuració, el psicòleg se situa en el punt de vista de l'individu.

Pel que hem dit fins aquí, ja es veu que en els estudis que la psicologia, com a ciència positiva, realitza sobre el fenomen religiós, hi ha una primera fase d'observació, que podem anomenar descriptiva i que no es pot menys estimar de cap manera, ja que constitueix sovint una primera comprensió del fet religiós i ens en fa descobrir la seva estructura i coherència. No cal oblidar que l'estudi psicològic del fenomen religiós s'ha de fer tenint en compte la connexió amb els factors humans que intervénen en la seva estructuració. Es així, creiem, com la psicologia de la religió prepara l'anàlisi de les motivacions que expliquen un comportament religiós i que ha de portar-nos a formular un judici psicològic de la seva veritat.

Aquest judici de veritat no es refereix evidentment a la realitat de l'objecte religiós que cau fora del camp d'observació de la psicologia. Dit amb altres paraules: Déu no pertany al camp de recerca de la psicologia, ja que per definició no és observable per cap mètode empíric. Creiem, doncs, que la psicologia ha de respectar el caràcter intencional de la consciència i de l'acte religiós, estudiant únicament la manera específicament humana de la relació entre l'home i Déu, anotant i sistematitzant les creences observables en les seves expressions verbals, simbòliques i comportamentals. Es aquí on creiem que la psicologia pot formular un judici de veritat sobre l'autenticitat o inautenticitat d'una actitud o d'un comportament.

La psicologia, per tant, té una funció crítica, en quant revela les possibles ambigüitats dels comportaments religiosos i en alguns casos demistifica les il·lusions religioses. Es podria

témer que això afavorís el procés de secularització, però no cal perdre de vista que la psicologia només és radicalment secularitzant quan preté reduir els comportaments religiosos als factors psicològics interns de l'individu. Caldria aleshores denunciar aquesta tendència reduccionista de la psicologia que vol explicar el sentit últim i la veritat absoluta dels fenòmens religiosos. Nosaltres creiem simplement que la religiositat humana no és una prolongació del psiquisme, és a dir, de les aspiracions i desigs humans, i en aquest sentit no podem admetre les tesis psicologistes que han dominat sobretot en el passat certs corrents de pensament. El psicologisme pot ser un risc i una menaça per la psicologia com el científicisme ho és per les ciències naturals.

1.4. LA PERSPECTIVA TEOLOGICA

En un treball interdisciplinari entorn de la realitat religiosa cal incloure-hi també la perspectiva teològica. És evident que la presència de la teologia en aquest mètode d'anàlisi conjunt del fet religiós no té el caràcter de criteri últim o de control ideològic respecte de les altres ciències. No hi figura com a "reina de les ciències" ni com a darrer mesurador de la validesa de les diverses aproximacions científiques als fenòmens religiosos.

En una investigació interdisciplinària la perspectiva teològica hi és present en raó d'allò que té de "ciència humana". No quant als seus pressupòsits i criteris d'arrel, sinó quant al caràcter científic dels mètodes amb què treballa a partir d'aquests pressupòsits i criteris, que tenen un origen no científic.

Què pot aportar la visió teològica al conjunt de les ciències humanes de la religió? La resposta és plural. Sembla clar que cal reconèixer la insuficiència de les ciències de la religió per a donar una interpretació global i convincent, exhaustiva i satisfactòria, de la realitat de l'experiència religiosa de l'home. Ho demostren la incomoditat dels mateixos científics davant les teories generals successives o contradictòries, i també la comprovació que sempre queda alguna cosa, més enllà d'interpretacions científiques i d'estratègies polítiques, que escapa a qualsevol tractament. És aquest darrer reducte, l'experiència i el convenciment del "transcendent", que no arriba mai a caure en

el camp d'aprehensió del científic. (1)

La teologia no en donarà tampoc una explicació científica, evidentment, però aportarà al treball interdisciplinar una dada important: la idea que l'home i la institució religiosa es fan d'aquest element inaprehensible; com l'expliquen, com el relliguen a la resta de la seva vida, com el veuen connectat amb la realitat que les ciències perceben i expliquen.

La perspectiva teològica ajudarà les ciències humanes a recordar la radical irreductibilitat de l'experiència religiosa a explicacions tancades, limitades a l'estudi de mecanismes psicològics i sociològics comprovables. Com a estimulant crític del treball científic la teologia serà d'una ajuda inapreciable. De fet, en el món cultural de tradició jueu-cristiana la teologia ha treballat sobre els fets religiosos molt abans que les ciències socials arribessin a prendre caràcter de tals ciències, i compta amb un patrimoni acumulat de conceptes, de termes i d'interpretacions temptatives que (deixant de banda el seu discutible valor científic) ofereixen a les ciències de la religió una panòpia instrumental d'interès. La sociologia de la religió treballa sovint sobre pautes heretades del llenguatge teològic cristià (Església-secta, carisma, dogma, ortodòxia, comunitat, doctrina, jerarquia, etc.). La dimensió teològica pot enriquir el treball interdisciplinar amb precisions i aprofundiments inestigables entorn d'aquests conceptes.

En un altre camp es fa palesa també la necessitat de l'angle teològic: tant la persona de l'investigador com el seu camp de

Cf., Robert N. BELLAH, Beyond Belief, Harper & Row, New York, 1970

treball i els mètodes que empra han nascut i viuen en un context culturalment cristià, i en queden d'alguna manera marcats. Precisament una anàlisi teològica lúcida pot ajudar a neutralitzar aquests gairebé indefugibles condicionaments culturals, o si més no a fer-los conscients i per tant controlables.

La presència del punt de vista teològic, a més, es fa necessari per a mantenir constantment davant les ciències humanes el reclam de l'originalitat pròpia del cristianisme. No és que la ciència degui ni pugui admetre la superioritat d'una religió determinada respecte de les altres, sinó que li cal tenir present sempre que les diverses tradicions religioses, tot i seguir unes certes línies comunes, tenen trets diferencials que determinen una bona part del seu desenvolupament, de la seva integració en la societat i de la seva supervivència. L'estudi interdisciplinari haurà d'integrar en les seves recerques la "teologia de la religió" que ha elaborat la institució que és sotmesa a anàlisi. Es a dir, el concepte que té la institució d'ella mateixa, la seva consciència. No es pot dir que el cristianisme compti ara amb una "teologia de la religió" desenvolupada i coherent. Però les reflexions de Bonhöffer n'han posat les primeres pedres, i tota la teologia de la secularització i de la mort de Déu és un assaig col·lectiu, satisfactori o no, però adreçat a aquest objectiu.

Cal dir que el tipus de reflexió teològica capaç d'integrar-se a una recerca conjunta no serà qualsevol teologia ni la teologia "tout court". En acoblar-se a una visió interdisciplinari, la perspectiva teològica serà ella també sotmesa a crítica. Les ciències humanes poden ajudar el teòleg a reduir les seves dades originàries (a partir de les quals treballa, i que rep com a punt de partida de caràcter transcendent, és a dir "revelat" i no empíricament percebut) a les seves justes proporcions. Tota explicació psicològica o sociològica que doni compte plausiblement de determinats fenòmens religiosos ha de ser admesa per la teologia com a simple fet humà. Això l'ajudarà a limitar l'habitual recurs al transcendent, a allò que realment no trobi explicació raonable.

La facilitat, en la qual el teòleg és propens, de donar explicacions sobrenaturals a fets científicament intel·ligibles, amaga sovint la influència oculta d'ideologies gens pures.

Les ciències socials ajudaran la teologia a recentrar-se en el seu camp propi i a no donar per suposada la realitat humana; i, certament, a no imaginar-la a partir de pressupòsits teològics, sinó a aproximar-s'hi amb lleialtat científica i a interrogar-se a partir d'ella.

Un camp en el qual la sociologia pot aclarir el pensament teològic és el de la interpretació de la mateixa història de la teologia, que farà veure els condicionaments culturals i sociopolítics que han determinat la seva evolució, les seves prioritats i els seus mètodes en un o altre moment de la història.

Un altre serà l'anàlisi de l'estatut mateix de la teologia en el si de la institució religiosa. La lluita, contínua perquè és estructural, entre "ideologia" i "autoritat", pren característiques diferents en el catolicisme i en el protestantisme, i molt més encara en altres religions i en moviments religiosos dèbilment estructurats.

El pluralisme teològic i les seves motivacions, el seu abast i el seu procés de canvi han de ser objecte també d'un estudi sociològic i psicològic que ajudarà a explicar la naturalesa i la funció de la mateixa teologia.

També demana una anàlisi científica la diversitat de nivells teològics dintre d'una mateixa institució: la teologia oficial (la de l'autoritat, és a dir, la que aquesta constitueix en "ortodòxia" a partir de la qual són avaluades les altres); la teologia acadèmica (és a dir la del teòleg professional, que malda per participar en la direcció de la institució religiosa i es considera a si mateix com la consciència autèntica de la comunitat i la propera i desitjable futura ortodòxia), i la teologia popular (que és la que regula de fet la vida religiosa de l'individu, sovint inconscientment i ben apartada de les altres visions teolò-

giques), demanen un estudi coordinat tant de les seves característiques peculiars com de les relacions mútues d'interinfluència i de lluita per a tenir el poder en la institució.

Una teologia integrada gaudirà dels murs de contenció crítica de les ciències humanes, i podrà així avançar i aprofundir en el seu camp propi. I ella, a la vegada, farà l'aportació al camp científic dels seus propis codis de significació, de la seva auto-entesa interna i de la salvetat de la decisió personal de la fe, que escapa a tota possibilitat de mesura però que és un fet amb el qual cal comptar.

1.5. ASSAIG INTERDISCIPLINAR

Els principis de la teoria del coneixement científic han quedat reactivats per l'originalitat del mètode interdisciplinar. No obstant, en el camp de les ciències de l'home, quan l'antropologia vol donar-se principis, té de superar obstacles epistemològics sense proporció amb els que es troben les ciències de la natura. El mètode d'anàlisi en les ciències humanes es diversifica en funció del nivell de realitat que tals ciències s'han donat per objectiu. En el nostre cas, creiem que l'enriquiment de punts de vista complementaris sobre un fenomen tant complex com és el de la religió no pot deixar d'afavorir la validesa d'un treball d'investigació.

D'altra banda, cal vetllar per tal que la metodologia interdisciplinar no sigui una nova visió englobadora de la realitat, i es converteixi en una mena d'ideologia o de sistema filosòfic que podríem anomenar "interdisciplinarisme". No es tracta pas de fer amb les ciències humanes un conglomerat, és a dir, el que amb altres termes podríem anomenar una juxtaposició d'esquemes d'interpretació de la realitat. Això no seria altra cosa que el fruit d'una suma de resultats fraccionaris que diversificarien sistemàticament l'objecte de la recerca, quan del que es tracta és precisament de respectar en un mètode de treball la unitat real en què el fet humà es presenta.

Però el mètode interdisciplinar va més enllà. De fet, intenta la construcció d'un model epistemològic compost de dos criteris: 1) El sentit crític que cada ciència desenrotlla no solament en relació a l'objecte analitzat sinó que també en relació a les

altres ciències, tot respectant llur especificitat. 2) L'acord mutu (entre les ciències humanes que intervingen en l'estudi) d'un plantejament de recerca fruit d'un mateix projecte de treball.

Entre les diferents ciències humanes no hi ha una relació de subordinació, sinó d'entrelligament. La interdisciplinarietat vol dir que les distintes disciplines no avancen paral·lelament, és a dir, no és el que en lingüística podríem anomenar un discurs paral·lel, sinó que és necessari que les disciplines s'articulin entre si. D'altra banda cada disciplina és una crítica i al mateix temps una relativització de les altres ciències per tal d'evitar tot tipus de reduccionisme.

El procés de "secularització científica" no és altra cosa que la posta en valor de l'autonomia de cada ciència. En aquest sentit, el mètode proposat es situa dins la trajectòria que comença amb la diferenciació entre el fet filosòfic i el científic i que va a parar fins al reconeixement i coneixement de totes les ciències.

En el moment d'esboçar a grans trets els criteris d'aquesta metodologia d'investigació, ens trobem amb la manca d'experiències similars a nivell d'altres equips. Aquesta falta no solament fa complex l'utilitat conceptual que utilitzem, sinó que planteja seriosament la qüestió epistemològica d'un assaig interdisciplinar.

1.6. PLANEJAMENT DEL NOSTRE TREBALL

D'entre diversos temes possibles per a la primera investigació l'equip del departament va triar el del procés de secularització a Catalunya. Abastaria els darrers anys i intentaria de donar-ne una visió global i ordenada, i una interpretació científica.

Aviat es va veure que el terme secularització portava ja en ell mateix una determinada càrrega ideològica, i per consegüent semblava donar per suposat allò que precisament era el que calia esbrinar. Qualificar d'antuvi de secularització el procés de transformació que la institució religiosa ha sofert era marcar-la ja amb un objectiu de caràcter ideològic, fer-ne un implícit judici de valor i donar per comprovada una hipòtesi força qüestionable. De fet la teologia i la sociologia de la secularització, que han estat posades en circulació en la dècada del '60 sense gaire anàlisi crítica, comencen a ser posades en dubte ja en el seu mateix enfocament. L'estudi dels fenòmens religiosos recents invita més aviat a veure-hi canvis d'orientació i de sentit, però no necessàriament un assortiment o una reducció d'aquesta important dimensió de la vida social.

Devant d'això l'equip va decidir centrar el seu estudi en el procés de canvi, terme en aparença més fred i neutre, però que de fet clarifica els criteris de recerca i n'eixampla l'horitzó.

Ara bé, és possible de fer una sociologia del canvi religiós sense caure en el risc de deixar-se portar pel corrent d' "aggiornamento", i realitzar un estudi veritablement científic?

D'altra part l'evidència de fets fragmentaris que marquen moments i etapes diferents ens forcen a buscar-hi una racionalització, de cara a trobar-ne una interpretació satisfactòria.

Per analitzar el procés de canvi dins el camp religiós cal d'entrada tenir present una doble qüestió:

1) ¿Fins a quin punt el fet de partir del concepte de canvi, (en tant que fruit d'un afany d'interpretació de l'entrellat sovint complex de les mutacions socio-culturals aplicades al fenomen religiós) no suposa una valoració apriorística, subjacent a la ideologia de l'equip investigador, i que privilegia determinats aspectes del fet religiós? En aquest sentit, un estudi realitzat amb aquesta càrrega ideològica fàcilment podria traduir les etiquetes que entorn del canvi han estat produïdes per el "stablishement" i que són inculcades per ell en forma d'estereotips.

2) Si, al contrari, el canvi religiós es fa reposar sobre una realitat empírica a partir dels mètodes proposats per les ciències humanes, caldrà precisar quins són aquests fets que tracen l'itinerari d'un procés de canvi en un espai de temps determinat. Aleshores el problema serà d'assenyalar-ne les fites: analitzar el contingut de les diverses etapes i, sobretot, estudiar les causes exteriors i interiors del fenomen religiós que eventualment són a l'origen d'aquest canvi.

Ens cal doncs precisar bé el concepte de canvi i el de canvi religiós, afinar bé la noció de religió que permeti de treballar sobre un camp satisfactòriament operable, i en darrer terme cenyir amb exactitud l'àmbit de la recerca (què cal entendre aquí per país o per Catalunya) i quina serà concretament l'època estudiada. Aquestes precisions han estat l'objecte de reunions i trobades de l'equip, i constitueixen les etapes inicials del nostre treball.

La fase prèvia a la realització de l'estudi ens ha obligat a replantejar-nos de cop tot un munt de qüestions teòriques i metodològiques. Ha estat una tasca els fruits de la qual són lògicament limitats, però que ens ha permès d'iniciar el procés de cohesió del grup investigador i de donar les primeres passes cap a la construcció d'un nucli de conjunció interdisciplinari de forces.

Pel que fa al planteig de la investigació ens ha semblat molt important de posar el màxim d'esforç en l'elaboració d'un marc teòric, el més acurat possible, del qual se'n desprenguin una sèrie d'hipòtesis de treball que canalitzin les primeres etapes de la nostra recerca. D'altra banda ens cal fer aparèixer els indicadors de canvi que faran visible el nervi central del procés estudiat. Aquesta és doncs la finalitat de la pre-enquesta que presentem, i que ha de ser completada per algunes consultes, entrevistes qualificades i anàlisis d'alguns estudis i documents.

L'enquesta definitiva, juntament amb les eventuals monografies complementàries que sembli convenient d'afegir-hi, pot donar una visió ordenada i entenedora del canvi religiós, la qual permetria més endavant de fer estudis comparatius en relació amb el canvi social (històric, polític i econòmic) operat al país en la mateixa època, a fi de descobrir-ne les possibles relacions de causalitat mútua o de concomitància, que possiblement existeixen però que no són percebudes

2. MARÇ TEORIC SOBRE EL CANVI

Constatem a l'hora actual l'existència de nombrosos estudis sobre el comportament religiós i especialment sobre les pràctiques religioses. Aquests estudis són realitzats per la iniciativa parroquial fins a les instàncies de govern eclesiàstic, passant per centres més o menys qualificats en aquests tipus de treballs. No obstant, apareix amb freqüència certa foscor que dificulta la interpretació de les dades recollides, ja que queden sovint aïllades i desemparades d'un marc conceptual de referència (1). Aquestes dificultats es fan més sensibles quan es tracta d'analitzar alguns problemes institucionals que d'ençà unes dècades han produït una alarma general entorn del fenomen religiós. Nosaltres creiem que el fet del canvi religiós es troba d'una manera larvada a l'origen d'aquesta situació conflictiva i constitueix un dels factors importants que valdria la pena d'esbrinar a nivell científic.

(1) Avançat ja el nostre treball, ha estat publicat el llibre d'Antoni M. Güell, Capvespre de creences, Barcelona, Laia, 1973, 257 pp. Aquest estudi ha obert un nou camí dins el camp de la sociologia religiosa a casa nostra. Ha volgut superar la pura manipulació de dades per a donar a la seva recerca una interpretació estructurada a partir d'uns pressupòsits netament sociològics.

D'aquí ve la utilitat i l'interès de bastir un suport teòric per a fer possible la sistematització i la interpretació de les dades recollides en una recerca.

El que importa, doncs, és posar en evidència la necessitat per a les ciències humanes d'elaborar una metodologia i una tipologia del canvi a fi de fer aparèixer la diversitat i la intensitat dels canvis que es produeixen en el camp religiós, així com les condicions que els fan possibles.

Els quatre models d'anàlisi que presentem a continuació estudien el canvi religiós sota uns esquemes d'interpretació que responen a angles diferents de l'estructuració de la realitat.

Aquesta aportació teòrica no proposa pas un recull de textos diferents sota un títol donat com a pretext. Al contrari, resulta d'un projecte intencionat. Després d'haver retingut el concepte de canvi, acceptat en general per les ciències humanes, el trobem operatiu per respondre a l'exigència d'interpretació de les transformacions religioses que es porten a terme o es reivindiquen en el nostre país. Aquest recull de perspectives tracta de la relació entre les mutacions i els sistemes de valors, les diverses expressions culturals, els conflictes, etc., que seran a la vegada indicadors i instruments de treball.

Aquest marc teòric, l'entenen també com una construcció heurística, ja que no pretén cloure l'àmbit de l'anàlisi del canvi, car per necessitat una teoria del canvi té de tenir la porta oberta... El nostre intent és de contribuir a una posta al dia del camí de reflexió que suposa l'estudi del canvi religiós. Sense aquestes reserves hi hauria el perill de traïr la seva vitalitat, i no comprendre prou el procés dinàmic dels fets socials.

Les hipòtesis sobre les quals reposen les diferents fases de la recerca tenen com a punt comú el suport d'uns models d'anàlisi que ens proporcionen les ciències humanes. Ens caldrà

doncs precisar aquests diferents models i llur reunió donarà un model pluridisciplinari.

D'altra banda, pel mètode de sondatge i d'enquesta, el marc teòric de referència qüestiona el mostratge humà que volem analitzar i recíprocament, les respostes del mostratge qüestionen el model d'anàlisi. D'aquest doble moviment, en podem esperar un aprofundiment del nostre marc teòric i un coneixement més objectiu de la realitat.

2.1. SISTEMES SIMBOLICS I RELACIONS SOCIALS

El simbòlic es defineix com la constitució d'un acord sobre el sentit d'una possibilitat de significació i de comunicació. El simbòlic és un ordre on s'originen les institucions, el discurs, la gramàtica social, la religió... El simbòlic és una posta en ordre que precedeix els subjectes. El subjecte no posa ordre en el seu univers a través la religió; ell és posat en ordre i depèn de les formes de religió que assumeix. Aquesta ruptura és comuna a totes les perspectives estructurals. Depassant les evidències de la consciència, hom es troba dins un ordre estructurat i estructurant, instituït i instituent. (1)

Es entorn de l'aspecte "estructurant" i "instituent" que pot formular-se una teoria sociològica dels sistemes simbòlics.

Aquesta premissa implica dos punts complementaris: 1) Rebutjar d'inclinar-se únicament dins una anàlisi de l' "estructurat" o de l' "instituït" (temptació de la semiologia). 2) Plantejar els sistemes simbòlics com la mediació a través la qual les estructures mentals són posades en correspondència amb les

(1) Cfr. ORRIGUES, E., Le discours et le symbole, Aubier, Paris, 1962, pp. 61, 64 i 191-201.

relacions socials, designant aquestes com el lloc orgànic d'imposicions, de conflictes, de canvi, etc.

Els sistemes simbòlics no són pas allegories o bé metàfores, en les quals es llegirien les relacions socials. Es tracta més aviat de veure en aquests sistemes simbòlics les instàncies on una societat es pensa i es reproduïx.

Caldrà doncs tenir en compte una doble remarca si volem prendre el sistema simbòlic com a punt de referència de la nostra anàlisi:

1) La relació mútua que guarden entre si els diferents sistemes simbòlics. 2) La posició que ocupen els agents productors d'aquests sistemes, i de les seves funcions que realitzen, per exemple, en l'art, en la religió, etc.

En altres mots, es tracta d'elaborar una ciència de les relacions constitutives de les condicions de producció i d'eficacitat dels sistemes simbòlics, que ens ajudi a donar una interpretació científica del fenomen de canvi, més particularment, del canvi religiós.

2.1.1. Funció dels "bens simbòlics" en el canvi

Si nosaltres tenim en compte l'aparició del camp religiós com factor social diferenciat (autonomia), tindriem d'incloure al començament de la nostra reflexió, la posició del missatge religiós enfront d'altres missatges; la posició de les pràctiques religioses enfront d'altres pràctiques; la moral cristiana enfront d'altres sistemes ètics, culturals, etc.

Aquesta posició es concretitza de la següent manera: faccions importants de les classes socials deixen de referir-se al camp religiós com a lloc de difusió d'un saber o d'una pràctica.

Si assimilem aquí el missatge religiós a un "capital simbòlic", no és pas pel gust de "profanar-lo", ans bé per obtenir els mitjans de construir un model explicatiu en el qual la perpetuació i les transformacions d'aquest missatge puguin ser explicades sociològicament. Si des del punt de vista sociològic, sols ens interessen les regulacions socials de producció, de difusió i de consum d'un missatge, no és pas per mania d'objectivisme que ens mena a raonar (per analogia) en termes de "mercat"; és, al contrari, una condició per evitar de tractar d'una manera idealista els fets culturals i de referir-los a les seves pràctiques i institucions.

Els termes de "capital religiós", "interès religiós", de "consum religiós", no són pas metàfores que donarien al raonament sociològic el prestigi d'una teoria econòmica o bé el traïcionarien per una ideologia liberal. Es tracta més aviat de fer certes reserves sobre les evidències primeres a fi de descobrir les "condicions de producció" allà on creiem en la pura invenció; una divisió social del treball on solament apareixen productes diferents; una relació de poder allà on el consum d'un bé cultural sembla fruit d'una elecció lliure.

En aquest sentit un estudi del canvi del fenomen religiós no seria altra cosa que la història dels sistemes de "producció", de "circulació" i de "consum" del missatge religiós. (1)

(1) Cfr. BOURDIEU, Le Marché des Biens Symboliques, Paris, Centre de Sociologie Européenne, 1970, p. 110 i ss.

Però el nostre propòsit no és una recerca històrica. Ens limitarem a observar i estudiar el fenomen de canvi religiós en la nostra societat actual en un període d'uns 30 anys, no dispensant-nos de referir l'anàlisi estructural al marc diacrònic i a les característiques conjunturals.

D'altra banda, l'Església ja no ocupa dins la formació social una posició en la qual la seva influència sigui necessària com per a legitimar la seva existència. En altres termes, el "capital religiós" se situa en plena competència amb altres "béns simbòlics"; les pràctiques específiques que proposa (culte, ritus, sagraments, etc.) són mesurades segons els criteris que la tècnica i la ciència han posat a l'abast de l'home d'avui.

Els que són responsables del "saber religiós", confrontats a noves aspiracions i a noves imatges-pilots immanents a les noves pràctiques socials que ja no controlen, tenen de trobar els mitjans per posar-los en correspondència.

Caldria doncs ara, plantejar-se la següent pregunta: Fins a quin punt la mutació del fenomen religiós i, més particularment, tot el procés d' "aggiornamento" de l'Església, no obeeix a una lògica de confrontació, és a dir, de selecció, reelaboració i de simplificació per les quals els textos i les pràctiques tradicionals es veuen mobilitzats, i al mateix temps segons efectes específics, realitzen la inserció d'ideologies contemporànies en el camp cristià i catòlic. Procés a nivells complexes on es troben afrontades elaboracions de significacions que depenen d'estructures i lògiques sovint contradictòries. Aquesta producció de noves significacions s'explica en part, per la referència que aquestes elaboracions prenen quan es volen posar en pràctica les orientacions i les ideologies respectives dels grups i de les classes socials en profunda mutació, i que ocupen

llocs diferents si no contradictoris en la xarxa social.(1)

Aquesta inserció d'efectes que són externs al sistema religiós no pot pas ser total, car això significaria, o bé la pura "explosió de la institució" en grups adoptant ideologies contradictòries, o bé la desaparició de l'espai propi de l'Església en la formació social, és a dir, la pèrdua absoluta de la seva autonomia. A aquest plantejament s'oposen dos fets: 1) El sistema simbòlic religiós ha deixat de ser el sistema simbòlic dominant i, per tant, els conflictes socials, les contradiccions ideològiques i les mutacions de la societat s'expressen políticament abans d'expressar-se religiosament. 2) L'autonomia atorgada al sistema religiós pel fet que és la "cosa" o bé el "camp" d'un cos d'especialistes que estan sotmesos a pressions pròpiament religioses (ètica professional del cos sacerdotal) abans d'adaptar-se al seu "públic".

2.1.2. Relació entre camp simbòlic i realitat social

Sense descartar les qüestions assenyalades anteriorment, hi hauria la possibilitat de situar-se a un altre nivell d'anàlisi, partint d'un planteig complementari, sobretot tenint

(1) A. CASANOVA, "Idéologies, Symboles liturgiques et histoire" in "Littérature et Idéologie", Colloque de Cluny, II, La Nouvelle Critique, N^o Spécial, 39 bis, p. 301.

present el terreny concret on fem l'estudi. Es tractaria de veure quin és el tipus d' inter-acció que existeix entre el camp simbòlic religiós i la realitat social. En altres mots, la qüestió seria d'estudiar el procés de com el sistema religiós queda modelat -estructurat-, o bé modela -estructura- "la gramàtica social" a Catalunya.

En aquest sentit seria interessant fer aparèixer les possibles variants d'ordre antropològic, polític i econòmic que determinen molts aspectes del paràmetre de les mutacions culturals. Caldria verificar si aquest planteig és vàlid també per les mutacions religioses, sobretot tenint en compte l'índex fortament elevat d' aculturació que hi ha a Catalunya, fruit dels moviments migratoris tant a l'interior del país, com també la invasió massiva de grups forans a Catalunya.

Aquest fenomen d' aculturació, malauradament poc estudiat a casa nostra, pot ser un nucli de tensions i de conflictes. És aquí on una anàlisi científica té de fer acte de presència per a detectar els mecanismes a través dels quals es porta a terme l'operació de selecció, de rebuig i d'assimilació de valors. No obstant hi han valors "flotants", és a dir, aquells que encara no han estat ni definitivament rebutjats ni definitivament assimilats pel grup. Aquests valors "flotants" podrien constituir la base d'una situació "anòmica". En tal cas, ens podríem preguntar en quina mesura, una situació anòmica no és ja un nucli on s'articula el procés de canvi.

Certament que el fet d'esbrinar els mecanismes que intervénen en el fenomen d'aculturació y que transformen la fisonomia del grup degut a la confrontació d'esquemes mentals diferents, poden ser il·luminadors per a una anàlisi sobre el canvi religiós a Catalunya.

2.2. LA FUNCIO DE LES IDEOLOGIES EN EL CANVI SOCIAL

Un dels components fonamentals de l'acció social és la ideologia. Per Marx la ideologia és la manifestació d'una consciència desreificada d'on resulta una mistificació, és a dir, una deformació interessada de la realitat com a instrument de la lluita dels grups. I com que les idees dominants són les de la classe dominant, Marx defineix la ideologia com la consciència i la representació que la burgesia es fa de la realitat segons la seva posició i els seus interessos propis. Aquesta teoria de la ideologia ha anat sempre de parella amb el mite d'una consciència demistificada, encarnada en el proletariat i en els intel·lectuals. Només ells poden abastar la realitat "en ella mateixa", no deformada: només ells tenen una consciència "reificada", no alienada.

Segons Marx, doncs, la ideologia és una mena de malaltia de la consciència, que filtra la realitat al moment de copiar-la. Marx designa com ideologia primerament la religió i la filosofia, encara que més tard extindrà aquest terme a tota la superestructura.

Ara bé, estudis posteriors han posat d'evidència l'existència d'ideologies específiques a cada grup social, qualsevol, i amb qualsevol posició en el procés econòmic, i no d'una forma discriminada com volia Marx. Avui es considera la ideologia com un dels elements integrants i integradors del grup.

Es ideologia tot coneixement i afirmació no susceptible de

demostració empíricocientífica (1), o, com diu Althusser (fixant-se sobretot en la funció de la ideologia), és un sistema de representacions que es diferencia de la ciència en la funció pràctico-social, la qual té més importància que la funció teòrica o funció de coneixement (2). La ideologia no descriu objectivament la realitat (món, societat, història, grup...), això ho fa la ciència, sinó que la interpreta, fa sobre d'ella una presa de posició. Es a dir, que no descriu la realitat "en-soi", sinó la realitat "pour-moi", què és per el grup. Com a conseqüència d'això es crea automàticament una definició del grup en relació a aquesta realitat; apareix un sentit per a l'acció col·lectiva del grup, tot referint-la a uns valors que s'han d'aconseguir. Per això, alguns sociòlegs actuals (3), inspirant-se en el concepte weberian de legitimació -encara que donant-li un sentit més ample-, s'estimen més parlar de legitimacions, més que no pas d'ideologia, tot i que precisen que les dues expressions recobren idèntics significats (4). De fet la paraula legitimació vol evitar les connotacions pejoratives que d'ençà de Marx i Engels fins Mannheim han acompanyat la ideologia.

(1) MANNHEIM, K., "Diagnosis for our time", citat per J. Gabel en l'article Idéologie

(2) ALTHUSSER, L., Pour Marx, Paris, Maspero, 1966, p.238 i ss.

(3) BERGER-LUCKMANN, La construcción social de la realidad, Buenos Aires, Amorrurtu, p. 121.

(4) REMY, J., "La religion dans la société pluraliste", in Eglise et Société en mutation, Paris, Same, 1969, p. 204.

2.2.1. Ideologia i valors

La ideologia es fonamenta en un sistema de valors admesos (1), dels quals, en certa manera, n'és "l'expressió conceptualitzada" (2). Aquests valors són els que en podem dir les evidències primeres o evidències immediates d'un grup: són admesos "visceralment", perquè sí; no són fruit d'una demostració racional, però sí que necessiten un context sociocultural que els faci raonables; per exemple, han de ser admesos per la totalitat de membres del grup, ja que altrament deixarien de ser valors per aquest grup i farien sorgir d'altres sub-grups, en cada un dels quals uns determinats valors serien admesos de forma universal. Com que la ideologia (legitimacions) s'implica en uns valors que són evidències col·lectives, per aquest mateix fet té una existència social i és fàcilment participada per la totalitat dels membres del grup.

La substitució d'uns valors per altres a l'interior d'un grup mai no es fa ni a curt termini, ni d'una forma voluntària (conscient). Els valors, en no estar sotmesos a criteris de racionalitat, s'imposen com absoluts als membres del grup, els quals perden tota mena de distància crítica respecte d'ells.

(1) SCHAFER, "La définition fonctionnelle de l'idéologie", in L'homme et la société, nº 4 (1967), p. 50.

(2) J.PIAGET, citat per DE BONDT en l'article: " La religion en tant que pensée symbolique " in Le Supplement, nº 101 (maig 1972), pp. 217-242. La citació es troba a la p. 226.

2.2.2. Funció de la ideologia

Hem apuntat més amunt la funció de la ideologia. Explicitem-la ara una mica més. Deiem que tot interpretant el binomi grup-realitat, el grup es definia ja i es donava un sentit en relació amb aquesta realitat. Un "ego" -tan individual com col·lectiu- surgeix per oposició a un "alter" o a uns "altres", que fan prendre consciència d'un "nos-altres". El grup ha fet una presa de posició davant la realitat, i la ideologia, a través del seu sistema de representacions (idees, judicis, apreciacions) "tradueix aquesta presa de posició que ella defensa i intenta justificar". (1)

La ideologia és per damunt de tot integradora. Dóna als membres del grup una "gramàtica sociològica" per la qual tots analitzen la realitat amb uns criteris idèntics de "correcció i incorrecció". D'altra banda, com que orienten l'acció social en ordre a la consecució d'uns valors, donen per això mateix una significació a les activitats del grup, i sostenen i estimulen la moral dels individus. Les coses fetes en la vida de cada dia (l'univers quotidià) són revaloritzades quan hom les transposa a un pla de cosa raonable, majestuosa, poètica, plausible per referència a un valor simbòlic. Aquesta comunitat de llenguatge o de gramàtica dóna cohesió al grup, el fa capaç de motivar les seves accions col·lectives i li permet de justificar-se i explicar la seva situació històrica.

(1) J. PIAGET, citat per DE BONDT, ibidem.

2.2.3. La ideologia com arbitrari

Aquesta gramàtica sociològica no és necessària sinó arbitrària. (Prenem "necessari" i "arbitrari" en el mateix sentit que Saussure, quan ens diu que la relació entre significat i significat és arbitrària i no necessària, com ho seria, per exemple, en el cas del símbol). Per tant és una visió del món entre d'altres teòricament possibles. Així, el nacional-catolicisme, posem per cas, com a ideologia político-religiosa, dóna una visió del món environant, de la història -del passat, del present i del futur-, una visió de l'home en aquesta societat, etc.; però no passa de donar una visió, arbitrària, entre altres possibles. Si aquesta ideologia s'ha obert pas entre les altres és gràcies a la "violència simbòlica" (1) del poder legitimador, per la qual, el grup dominant ha tingut la força necessària per a imposar una visió del món; per a declarar-la com a "ortodòxia" i per a condemnar com a "heterodòxia" totes les altres ideologies concurrents.

(1) Es violència perquè s'imposa a través d'unes sancions morals; i és simbòlica perquè imposa unes significacions socio-culturals: valors, legitimacions...

2.2.4. La lluita d'ideologies

La ideologia segueix la sort dels grups dominants dintre la societat. Quan hem parlat de la relació entre la ideologia i els valors, hem dit que la substitució d'uns valors per uns altres no es fa de forma voluntària ni conscient. Això és veritat, però només per al conjunt del grup. Al seu interior hi han individus "innovadors" que proposen conscientment nous valors i que els volen fer passar.

Aquests valors nous, participats per altres individus del grup, són a l'origen d'una nova ideologia (que naturalment serà titllada, ja d'entrada, com d' "heterodòxia"). Si aquesta ideologia rep la influència de líders carismàtics (d'aquests que en diem correntment "homes amb ganxo") que saben difondre-la a l'interior de la societat, aleshores acabarà per entrar en competència amb la ideologia oficial, l'ortodoxa. Finalment s'establirà una prova de força entre una i l'altra, és a dir, entre el poder legítim que s'aguanta per la ideologia ortodoxa (i que, al mateix temps, aguanta i imposa aquesta ideologia) i el grup que vol arribar al poder que li permeti d'imposar la seva ideologia.

En el cas que aquesta prova de força es resolgués per una victòria de la nova ideologia, es plantejaria pel conjunt de la societat el problema de passar d'una ideologia a una altra, és a dir, passar de ser súbdits obedients d'una ideologia a ser súbdits obedients i convençuts d'una altra, que s'ha erigit en dominant i legítima. Cal veure, doncs, "una relació de poder allà on el consum d'un bé cultural sembla fruit d'una elecció lliure".

Aquest model de canvi és extremadament simplificat i respon sobretot a un model d'estructura social monolítica, no pluralista. L'arribada d'un nou sistema de legitimació pot produir simplement una situació "bi-monolítica", és a dir, els dos grups s'aïllen mutuament, com per exemple els calls jueus en l'Edat Mitjana respecte de la societat global.

Però pot ser també que la lluita entre les dues ideologies s'acabi amb un empat. La ideologia dominant es manté com dominant, però l'altra no afluixa, no es retira, i per aquest fet relativitza la dominant, la qual no podrà ignorar la presència d'un ferment de contestació. S'instaura així una societat pluralista i amb ella una negociació. Diem de passada que aquesta societat pluralista es pot organitzar segons una tipologia molt variada, que ara no podem descriure aquí.

Tanmateix en totes aquestes societats hi ha un factor comú i és que sempre hi haurà una ideologia dominant que no és altra que la del grup dominant en aquesta societat.

A partir del plantejament que acabem de fer cal encara esbrinar el més important:

1) Quins són els valors sobre els quals es basa la nova ideologia, i per tant quines són les seves pregoneres motivacions?

2) Hi han potser uns valors implícits, diferents o en oposició amb els explícits?

El Concili, posem per cas, ha proposat uns nous valors, o, si més no, una nova jerarquia de valors. S'instaura, a més a més, una pràctica legitimada pels nous valors (sistema de legitimació, ideologia, mentalitat...). Ara bé, en tot això ens podríem trobar amb una anomalia: que hi hagués una referència explícita al Concili i als seus valors (fraseologia conciliar en forma de recetari) com a legitimació d'una praxi nova o renovadora que es vol instaurar, però que en realitat es continués vivint i actuant segons els antics valors als quals hom adhereix implícitament. Hi hauria canvi de significants (v.g. litúrgia), però permanència de significats (valors). El canvi només seria aparent.

2.3. LA PSICOLOGIA DEL CANVI RELIGIOS

Els estudis de psicologia de la religió sobre l'actitud religiosa i els processos psicològics implicats tant en la conversió religiosa com en l'ateisme constitueixen, al nostre entendre, un marc de referència que caldrà tenir molt present de cara a la interpretació psicològica del canvi religiós.

Tenint en compte l'objectiu i els límits del treball preliminar realitzat pel DSR, no podem pretendre desenrotllar ara aquests temes extensament. Voldríem només assenyalar els elements que en legitimen l'interès per la nostra recerca, tot indicant les pistes per treballs ulteriors més aprofundits.

2.3.1. L'actitud religiosa

Per actitud religiosa entenem l'assentiment personal que transcendeix les primeres experiències religioses, els sentiments espontanis i les motivacions humanes que detectem en l'emergència de tota religiositat. Entenent-la així, l'actitud religiosa és el resultat de la desmitificació dels sentiments i de les motivacions religioses espontànies. I, tot passant pel símbol del pare, instaura en una perspectiva cristiana un lligam nou entre l'home i Déu.

Del punt de vista de la psicologia, podem definir l'actitud

religiosa com una estructuració dinàmica de tota la personalitat que orienta positivament o negativament el comportament humà envers Déu. Com a manera de ser total, l'actitud integra els processos cognitius, emotius i volitius de la persona dins un contexte social. La interacció d'aquests processos psíquics i l'intercanvi entre individu i medi sociocultural fan de l'actitud una estructura dinàmica, un equilibri evolutiu. D'aquí ve que l'actitud religiosa estigui forçosament sotmesa al fenomen de canvi.

D'altra banda, la integració religiosa passa per tres moments essencials:

- 1) L'assimilació del passat, en el que l'home sap desxifrar els signes d'un avenir positiu.
- 2) La diferenciació entre profà i religiós que surgeix de la situació conflictiva món-religió.
- 3) La identificació a un model, procés indispensable en l'estructuració d'una actitud. (1)

Tot i que caldria explicitar més amplament cada un d'aquests moments, és fàcil d'endevinar la llaça que un esquema com aquest pot aportar en la intel·lecció del fenomen de canvi religiós.

(1) G.W. ALLICRT, "Attitudes", in C. MURCHISON, A Handbook of Social Psychology, Worcester Mass., 1935, pp. 798-844.

2.3.2. La conversió

L'orientació positiva cap a Déu del dinamisme personal és una empresa que l'home no pot portar a terme si no ha vençut prèviament una sèrie considerable de resistències.

Ens proposem ara d'aprofundir breument l'examen de l'actitud religiosa, prenent com model la conversió. En efecte, la conversió ens revela amb una intensitat particular les tensions presents en la formació de l'actitud religiosa i l'esforç de veritat que exigeix a l'individu.

Per al psicòleg la conversió religiosa apareix com la disgregació d'una síntesi mental que serà substituïda per una nova síntesi. La conversió és doncs una "restructuració" de la personalitat. En sociologia i també en psicologia s'empra de vegades el terme conversió per a designar un canvi d'opinió, però es rar que aquest tipus de conversió afecti l'home profundament, mentre que una veritable conversió religiosa toca sempre la rel i el principi on s'organitza la personalitat.

Una anàlisi fenomenològica permet de distingir cinc tipus diferents de conversió que corresponen a diversos processos psicològics.

1) La conversió dels moviments de "revival".

Els moviments de "revival" (revifament religiós) es caracteritzen per la conversió de persones indiferents a la religió, promoguda en mítings on la proclamació de la fe es fa d'una ma-

nera molt viva, fervent i dramàtica.

Aquest tipus de conversió comporta essencialment dues fases. Una primera fase depressiva (sentiments de culpabilitat, impotència, misèria moral, etc.) i una segona fase ascendent (sentiments d'esperança, confiança, seguretat, joia...) que permet a l'individu retrobar la pau de l'ànima.

L'aspecte principal d'aquest procés és que l'individu sent profundament la seva indigència moral. D'aquí ve que el missatge de salvació tingui una gran importància subjectiva per quant l'allibera de la seva misèria. No cal dir que la commoció afectiva acoloreix aquesta conversió d'una gran intensitat dramàtica que constitueix, d'altra banda, la seva gran fragilitat.

2) La conversió religiosa com a solució d'un problema humà.

En alguns casos l'home pot trobar en la religió una solució a les seves perplexitats humanes. Així per exemple, la religió pot proporcionar a l'individu en un moment determinat el reconeixement que li negava fins aleshores el seu medi humà, o pot donar-li la pau buscada adelaradament enmig d'un tumult de passions insatisfetes.

En aquest tipus de conversió s'hi donen els mateixos processos que la psicologia ens fa descobrir en l'estudi de les motivacions humanes del comportament religiós: una situació de frustració, l'anticipació afectiva d'un valor de substitució, la decepció de l'individu que no troba en la religió la solució del seu problema humà i, finalment, la necessària purificació per a poder afermar una fe intuïda en un breu moment carregat d'afectivitat.

3) La conversió progressiva.

La conversió pot produir-se també d'una manera continuada i paulatina, sense drames afectius, en la intimitat de la persona que constata al final d'un llarg camí intel.lectual i espiritual que és un altre home. La desintegració i la reestructuració de la síntesi mental s'han fet en aquest cas progressivament i simultàniament.

4) La conversió provocada per una experiència dramàtica.

Una situació dramàtica pot provocar de vegades en l'home l'ensorrament dels valors que donaven un sentit a la seva vida. Déu, aleshores, pot ser l'únic valor que subsisteix després del cataclisme.

Aquest tipus de conversió posa en marxa els mateixos processos psicològics i provoca les mateixes respostes religioses que s'observen en els casos de forta frustració.

Essencialment ambigu, un drama humà pot impulsar l'home a prendre una actitud hostil envers la religió. D'altra banda, l'efecte del trauma emotiu acostuma a ser de curta durada. En tot cas, sembla que un incident dramàtic pot ser operant només en el cas que l'individu, que busca la pròpia veritat, l'assumeixi personalment.

5) La conversió per experiència religiosa.

Si bé tota conversió suposa una experiència religiosa, hi

ha un tipus de conversió en la que es dona una experiència religiosa específica que determina el sentit de l'adhesió de fe. Són les conversions en les que la realitat de Déu s'imposa de sobte com un valor radicalment nou. Els signes de la presència de Déu poden ser de diferents ordres: un amor humà, la lectura de l'Evangeli, el simbolisme del culte... Sense que hi hagi hagut abans cap interrogació progressiva ni incident dràmatic, una il·luminació repentina revela Déu més enllà de l'engrunament de l'existència. La conversió de P. Claudel constitueix un exemple típic d'aquest tipus de fenomen. (1)

2.3.3. Estabilitat i canvi de l'actitud religiosa

Tot i que la nostra reflexió sobre l'actitud religiosa ha estat forçosament breu, ens hem pogut donar compte que es tracta fonamentalment d'un procés dinàmic que implica la superació d'una sèrie de resistències. L'home es troba adesiara en situacions conflictives que s'han de resoldre a base de certes ruptures per arribar progressivament a una nova síntesi personal.

Aquest dinamisme inherent a l'actitud religiosa podria semblar incompatible amb el concepte d'estructura que fèiem entrar més amunt en la definició d'actitud religiosa. En efecte, el terme d'estructura suggereix les idees d'organització i estabilitat.

(1) A. VERGOTE, Psychologie religieuse, Ch. Dessart, Bruxelles, 1966, pp. 232-237.

I de fet, la personalitat s'organitza jeràrquicament en l'actitud religiosa, tot unificant-se a l'entorn d'un centre integrador constituït per la fe en Déu. Ara bé, quan la persona ha realitzat aquesta estructuració al voltant del factor religiós, la seva fe resistirà els canvis excessivament contingents. Si això no s'ha produït, si l'actitud religiosa no ha aconseguit la suficient maduresa, la possibilitat de canvi fins i tot en coses essencials sembla molt més gran.

Nogensmenys seria un error d'imaginar que aquesta estabilitat va aparellada amb una lucidesa total o amb una consciència segura per a poder descansar en el que s'ha adquirit. El caràcter intencional de l'actitud religiosa fa que l'home tendeixi constantment cap a Déu que no acaba de posseir mai del tot.

2.3.4. L'ateisme

Als ulls de la psicologia de la religió l'ateisme apareix com un debat existencial i una opció contra l'actitud religiosa, i és en aquest sentit que creiem útil de tenir-lo present en el moment d'estudiar el fenomen de canvi religiós.

Entenem per ateisme psicològic l'actitud dels que critiquen i rebutgen la posició religiosa per motius humans i no solament per raons lògiques i metafísiques. La psicologia de la religió es pregunta quines són les tendències fonamentals que mouen l'home a realitzar-se al marge o en contra l'actitud religiosa.

En els paràgrafs anteriors hem vist que l'home esdevé religiós d'una manera progressiva en el curs d'una evolució psicolò-

gica que reestructura específicament la seva personalitat. És a la llum d'aquesta mateixa concepció dinàmica, evolutiva, que compremem l'ateisme psicològic.

A cada etapa de la formació religiosa l'home pot experimentar la religió com una realitat conflictiva. La instauració de l'actitud religiosa consisteix en la superació dels conflictes mitjançant la integració dels elements conflictius. L'esdevenir ateu, cal entendre'l com la superació dels conflictes per l'exclusió del pol religiós, viscut en el moment conflictiu com inassimilable per l'individu en el seu desenvolupament humà.

En tant que assentiment que resol un conflicte, la fe comporta un moment d'ateisme superat. Ara bé, si la considerem en el moment en que s'està formant, hem d'admetre que l'individu tant pot optar per la fe com per una forma determinada d'ateisme. La frontera entre fe i ateisme, si considerem l'experiència humana viscuda, és doncs moltes vegades fluctuant. D'altra banda, la mateixa ambigüitat de la fe i de l'ateisme fa possible algunes formes d'existència que no són radicalment atees però en les que l'individu s'hi orienta pel camí del rebuig de la fe religiosa.

En conclusió: Del punt de vista de la psicologia de la religió, creiem que l'estudi del canvi religiós haurà de consistir fonamentalment en una anàlisi de les actituds religioses per a detectar-ne les línies dinàmiques i evolutives.

Veure on es situa l'individu en aquest camí, conflictiu i ple d'entrebanes, que desemboca en l'assentiment o el rebuig de la fe, tot estudiant les motivacions profundes d'aquesta situació, ha de ser, al nostre entendre, l'aportació de la psicologia en l'estudi del canvi religiós. El marc conceptual que hem esbossat breument sobre l'estructuració de l'actitud religiosa amb el doble vessant possible (conversió-ateisme) ens haurà de permetre l'anàlisi adequada de l'evolució religiosa a Catalunya, a través l'observació rigorosa del fenomen de canvi.

2.4. CANVI RELIGIOS I TEOLOGIA

La institució religiosa està molt lluny de comptar amb una anàlisi teològica del canvi religiós que arribi a ser satisfactòria. Els intents teològics d'assumir el fenomen de canvi i d'integrar-lo com un dels elements essencials de la institució religiosa han estat en tot cas reduïts a una posició marginal i no han estat pràcticament assimilats per la mateixa institució.

2.4.1. Teologies del canvi

L'adopció dels esquemes de pensament hel·lènics feta per la teologia catòlica des dels Pares fins a l'alta escolàstica medieval (procés que Leslie Dewart, un dels pocs teòlegs del canvi, sotmet a dura crítica) han donat al pensament teològic un caràcter essencialment estàtic. El canvi, que ha estat malgrat tot una constant en la vida de l'Església, ha estat objecte d'un procés d'interpretació destinat a esborrar-ne l'essència mateixa: res no ha canviat, tot ha estat sempre així, l'Església sempre ha dit el mateix.

Entre els diversos intents d'elaboració d'una teologia del canvi, no sempre convincents però sistemàticament rebutjats per la institució, podem assenyalar els que són coneguts amb el nom genèric de modernisme (fruit de l'impacte produït per la teolo-

gia liberal protestant del segle XIX i per la naixent visió historicista de les ciències humanes); l'intent en solitari de Teilhard de Chardin d'homologar teològicament la teoria de l'evolució; el moviment centre-europeu de la "teologia de la revolució" (Fr. Heer i d'altres) que distingeixen en la tradició jueva-cristiana un permanent esperó crític de la societat, el qual ha donat origen a totes les revolucions; els esforços menats principalment pel Consell Ecumènic de les Esglésies i recolzats per alguns teòlegs catòlics per a bastir una "teologia del món", una "teologia del desenvolupament" i una "teologia de la relació Església i Societat"; Els assaigs de "teologia política" dels alemanys Moltmann i Metz, destinats a donar un caire crític i profètic a la teologia, usualment legitimadora de la societat existent; i el naixent moviment de "teologia de l'alliberació" que a Amèrica Llatina intenta d'explicar teològicament l'opció dels cristians per a una societat socialista basada en esquemes marxistes. Si exceptuem aquest darrer moviment, que intenta bastir una reflexió teològica global a partir d'una nova teoria del coneixement, els altres no passen de ser capítols adherits al sistema teològic tradicional, que no en toquen l'enfocament de base tot i que ofereixen aportacions suggestives.

De fet la teologia no ha conseguit assimilar les descobertes de les ciències humanes entorn del fet religiós, i apareix encara mancada d'una interpretació del canvi que el faci entenedor i que l'admeti com a característica del fenomen religiós.

2.4.2. El canvi teològic

Allò que es veu més clar, al contrari, és la influència que el canvi social exerceix en el món de la reflexió teolò-

gica. Es molt fàcil d'advertir com les preferències temàtiques dels teòlegs, o els aspectes on posen l'accent, vénen determinats pel context cultural i social on el teòleg viu la seva pròpia experiència humana. El fet que aquestes influències no siguin del tot conscients i assumides pel teòleg dificulta la lucidesa de la seva reflexió. Els nous corrents teològics, a part de ser poc satisfactoris teològicament, pateixen en general de desconèixer la seva pròpia etiologia. Això els priva de l'autoconsciència crítica que estimularia la seva creativitat pròpiament teològica i els alliberaria de caminar a les palpentes.

L'estudi sociològic del canvi religiós troba de fet ben poca ajuda en la reflexió teològica existent. La teologia apareix més aviat com un dels fenòmens religiosos sotmesos al procés de canvi, del qual no en té consciència clara, per més que li tocaria precisament de ser-ne la consciència. Per aquesta mateixa raó, la teologia cau en l'error de considerar-se ella mateixa l'origen i l'estimulant del canvi que registra la institució religiosa, quan de fet no n'és gaire cosa més que un efecte. Aquesta distorsió òptica priva melaurement a la teologia de ser l'ajuda necessària per a que la institució religiosa sàpiga entendre i admetre el canvi a què és sotmesa, s'alliberi de l'instint d'enduriment institucional (propi d'un impuls de supervivència purament defensiu), i vagi acompanyant i fins i tot estimulant el canvi a fi de realitzar la missió de servei a l'home i a la societat que s'atribueix.

De fet, tractant-se de la institució religiosa cristiana (tot i que el seu patrimoni ideològic ha pogut donar peu tant a visions estàtiques del fet religiós o social com a interpretacions dinàmiques i crítiques), sembla que una teologia favorable al canvi lliga més amb els punts claus del seu missatge peculiar (sentit històric del pensament judeo-cristià, visió crítica del món, meta escatològica, etc.) que no pas la concepció estàtica del món que de fet ha prevalgut en la teologia tradicional.

3. L' ENQUESTA

3.1. OBJECTIUS

En la primera part del nostre treball hem intentat bastir un marc teòric sobre el canvi religiós, partint d'una perspectiva sociològica, psicològica i teològica. Això constitueix, al nostre entendre, un punt necessari de referència que il·lumina les etapes de la nostra recerca. Al mateix temps ens ofereix el bagatge conceptual indispensable que farà possible la interpretació científica de les dades d'aquesta recerca. Creiem, en efecte, que una enquesta desvinculada d'un marc teòric general té el perill de deixar-se portar únicament per uns objectius pragmàtics, més o menys arbitraris, que la condicionen desmesuradament i en desvirtuen l'abast.

Ara bé, aquestes premisses teòriques no ens resolen encara els problemes metodològics que ens planteja l'estudi del canvi religiós. En efecte, per a portar a terme una recerca empírica cal disposar d'uns instruments vàlids que permetin captar el fenomen que es vol estudiar.

L'elaboració, doncs, d'aquests instruments d'investigació del canvi religiós a Catalunya és una de les nostres tasques immediates. Per això hem cregut necessari realitzar una primera enquesta que ens permetés adreçar-nos directament a la gent per a veure de quina manera s'hi manifesta el canvi religiós. En efecte, seria arriscat de partir únicament d'una concepció teòrica

del canvi per a construir els instruments aptes per avaluar-lo. Es necessari de completar el marc conceptual amb les dades que provenen de la mateixa població i així les probabilitats de detectar la realitat són molt més grans.

Com veurem més endavant, la nostra enquesta ens ha permès efectivament una primera aproximació de la realitat del canvi religiós a Catalunya, gràcies a les aportacions personals dels enquestats. Aquestes aportacions han fet aparèixer els punts importants sobre els quals ha girat el canvi i que seran per a nosaltres uns indicadors valuosos per a estudiar-lo.

La nostra primera tasca ha consistit en l'ordenació i sistematització de les expressions utilitzades pels subjectes de l'enquesta. Hem volgut respectar-les íntegrament fins i tot amb les seves incorreccions. Aquestes expressions figuren recopilades textualment a l'apèndix documental de l'estudi, que publiquem a part. En el cos del nostre treball les hem analitzades i agrupades en diverses categories, que ens permeten de tenir una visió global i sintètica de la manera com és percebut i viscut per la població el canvi religiós a Catalunya.

Tot interpretant les respostes de l'enquesta, hem intentat de fer-hi aparèixer les línies bàsiques, denominador comú que ens ha d'orientar en la continuació d'aquest estudi.

3.2. METODE

Un cop precisats els objectius d'aquest estudi, serà fàcil de comprendre les característiques concretes de l'enquesta. Es tracta d'un qüestionari dels anomenats de "resposta oberta" o lliure(1). Vam veure que aquest tipus de qüestionari era el més adequat per a detectar els elements característics del canvi religiós. Malgrat que un qüestionari obert presenta certs inconvenients (respostes incompletes, mal redactades, ambigües; participació escassa de la població per la dificultat que suposa l'haver de pensar i redactar les respostes, etc.), els avantatges en són molt més grans car ens permeten, com hem dit més amunt, una aproximació adequada de la realitat.

El text de l'enquesta va ser elaborat tenint en compte la doble dimensió sociològica i psicològica de la nostra recerca. En la primera part hem estudiat els canvis sociològics de la realitat religiosa a Catalunya i la possible relació amb els canvis observats en la vida social i pública. En la segona part, l'estudi té com objectiu els canvis individuals de la pròpia actitud religiosa. En formular les preguntes, vam preveure la possibilitat que no hi hagués hagut cap canvi d'actitud i en aquest cas demanàvem l'explicació d'aquest fet. D'altra part, als no creients, els demanàvem una descripció del canvi religiós observat en els creients.

(1) Vegeu el text íntegre del qüestionari en l'Anex

Les enquestes van repartir-se a mà o bé per correu i anaven acompanyades d'una carta de presentació en la que explicàvem la finalitat de l'enquesta. Insistíem sobretot en el fet que l'enquesta era anònima i que esperàvem una participació espontània i sincera.

3.3. MOSTRATGE

En l'elaboració del mostatge no vam pas pretendre que fos representatiu de la realitat social del país, ja que la finalitat de l'enquesta no ho exigia. Volíem, això sí, obtenir la participació d'una població adulta de nivells socioeconòmics diferents i repartida per l'àrea geogràfica de Catalunya. Per raons de facilitat d'aplicació de l'enquesta vam prendre les 8 diòcesis catalanes com unitats geogràfiques. Es van repartir 1000 enquestes: 300 a Barcelona i 100 a cada una de les altres diòcesis.

El nostre equip va realitzar l'aplicació de l'enquesta a Barcelona. Pels altres bisbats vam obtenir la col.laboració de persones interessades per la nostra recerca i que van prendre cura de repartir les enquestes, d'acord amb les normes que transcrivim textualment:

1. Repartiu, si us plau, les enquestes d'una manera proporcional entre homes i dones (és a dir, meitat homes i meitat dones).
2. Edat: Adults compresos entre 30 i 60 anys.
3. Estat civil: No hi fa res que siguin casats o solters.
4. Fe i pràctica religiosa: Poden ser creients o no creients. Es

TAULA I, a: REPARTICIO DEL MOSTRATGE PER ESTAT CIVIL I SEXE

	HOMES	DONES	TOTAL
CASALS	95	57	152
SOLTERS	25 (1)	21 (2)	46
VIDUES	--	3	3
	120	61	181

(1) Dels quals 13 són capellans.

(2) De les quals 3 són religioses.

TAULA I, b: REPARTICIO DEL MOSTRATGE PER PROFESIONS (1)

EN %	HOMES	DONES	TOTAL
PROFESSIONS LIB.	35'5	20'7	50
EMPLEATS	29'9	13'8	24
COMERCIENTS	15	3'4	11
OBRERS	12'1	15'8	12'9
PAGESOS	6'6	--	4'4
SENSE PROFESSIO	0'9	48'3	17'7
	100	100	100

(1) Els capellans i les religioses no hi estan comptabilitzats.

indiferent.

5. Professi6: Procurar repartir proporcionalment les enquestes entre professions liberals, empleats, comerciants, obrers, pagesos. Tamb6 es pot repartir alguna enquesta entre alguns sacerdots, religiosos o religiosos.

El nombre de respostes rebudes ha estat aproximadament 200. Algunes enquestes que no es cenyien a les normes que havíem donat o bé que van arribar massa tard, han estat eliminades. Aix6 fa que el nostre mostratge es composi exactament de 181 individus. En els quadres i gràfics que acompanyen aquests comentaris es pot veure en detall com es reparteix aquest grup d'acord amb les variables sociol6giques d'estat civil, sexe, edat, professió, lloc de naixement i residència actual, etc. Hi afegim també les dades referents a la pertinença a la religió, a l'església, la pràctica religiosa i el tipus de relació que les persones del grup tenen amb la institució a la qual pertanyen.

Aquestes dades ens donen una idea clara de les característiques del nostre mostratge. Ja hem dit que no té cap valor representatiu de la població de Catalunya, però aix6 no serà obstacle a l'hora d'estudiar-ne els resultats, ja que, com hem dit, el nostre objectiu és sobretot de veure de quina manera i amb quin llenguatge la gent del nostre país formula el fet del canvi religi6s.

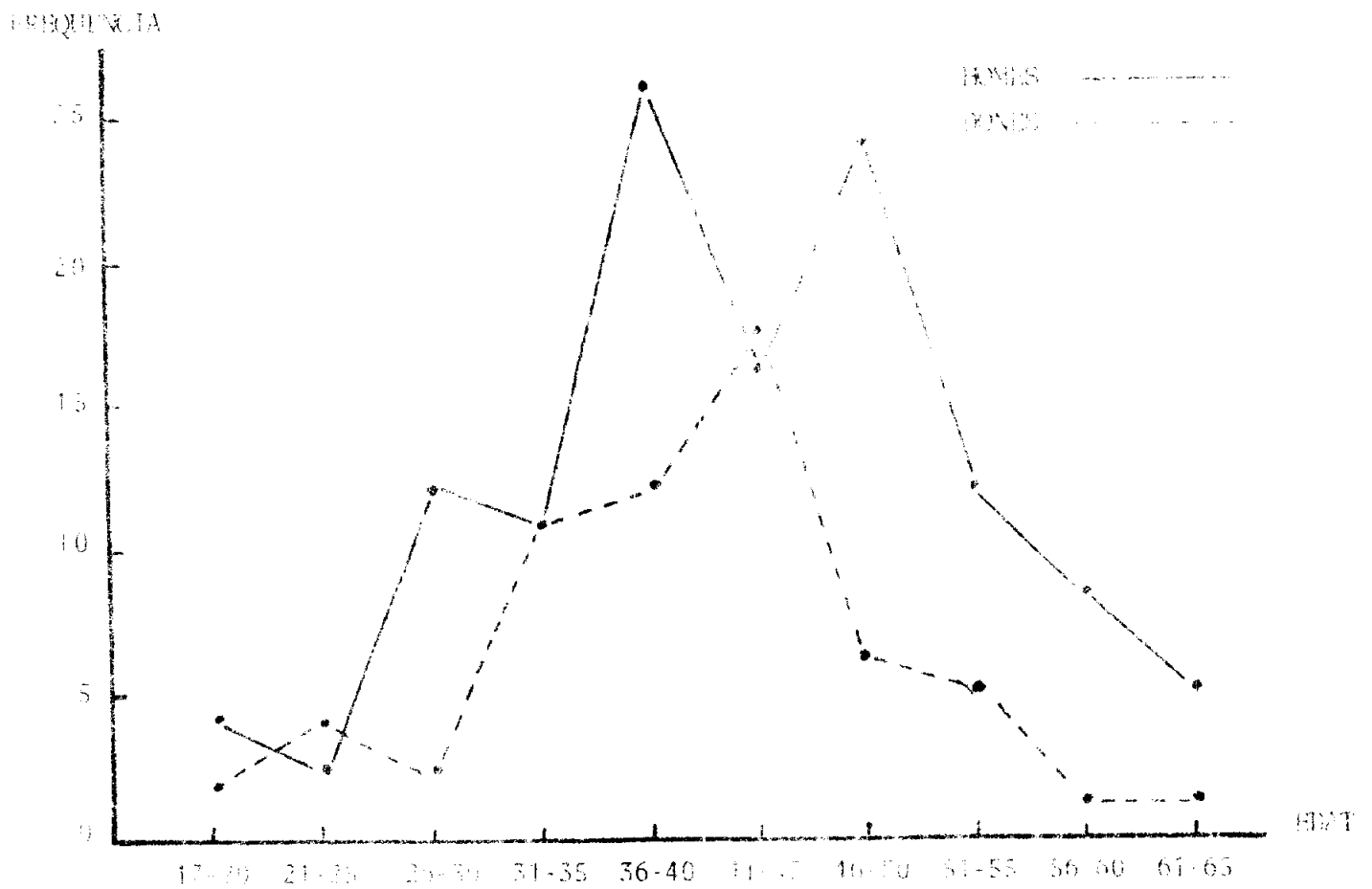
3.3.1. Repartició del mostratge

El grup de 181 individus que han contestat el qües-

TAULA II, a : MATEJES D'EDATS DE LA POBLACIÓ

	CASALS	SOLTERS	CAMERERS	VIUJOSSE	TOTAL
HOMES	44'86	27'7	41'8	-	12'7
DONES	40'41	38'3	-	40'7	10'2

GRAFIC II, b : FREQUENCIA D'EDATS DE LA POBLACIÓ

tionari està format per 120 homes i 61 dones. Dels 120 homes, 95 són casats i 25 són solters, dels quals 13 són sacerdots. Les 61 dones es reparteixen entre 37 casades, 21 solteres (de les quals 3 són religioses) i 3 vidues.

Pel que fa al nivell socioeconòmic, el nostre grup es reparteix entre professions liberals i empleats (54%), i comerciants, obrers, pagesos i persones sense professió (46%).

Al grup de pagesos (4'4%), caldria afegir-hi el 3'45 % de les dones que s'ocupen de la llar i que ens diuen que els seus marits són camperols. Amb tot, aquest grup és molt petit i això caldria tenir-ho molt present a nivell de llenguatge, si és que decidíssim en recerques futures estudiar una població rural. Es a dir, que les expressions recollides en les enquestes a l'entorn del canvi religiós provenen sobretot d'una població predominantment urbana.

Un 36'2 % de l'alt percentatge de dones sense professió (48'3 %) correspon a les que de fet treballen a la llar. Llurs marits es reparteixen entre les següents professions: liberals (10'3 %), empleats (5'2%), comerciants (3'45 %), obrers (5'2 %) i pagesos (3'45 %). Un 8'6 % no assenyalen la professió del marit.

3.3.2. Edat

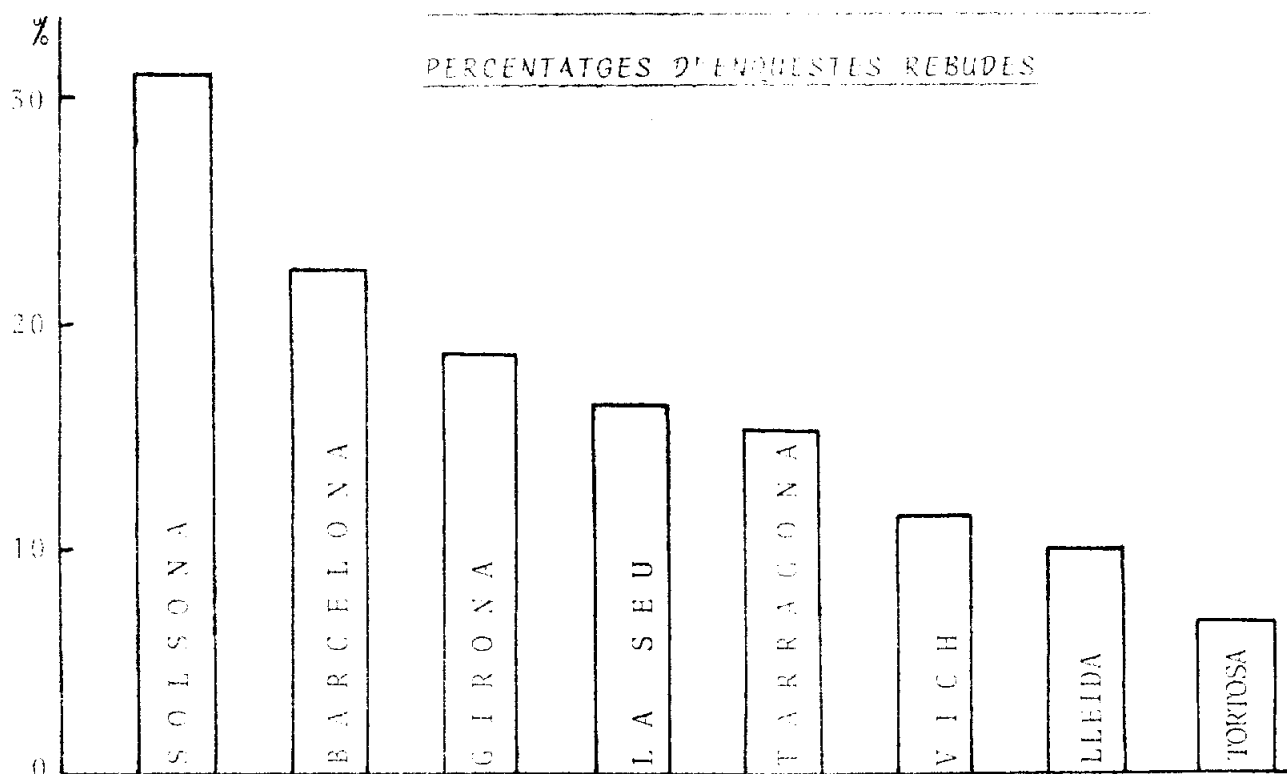
Pel que fa a l'edat, la mitjana del grup tant dels homes com de les dones és lleugerament superior als 40 anys. Com pot veure's en el gràfic II,b., p.65 , la dispersió va dels 17 als 65 anys, però, tal com preteníem, hem aconseguit que el mostatge es concentri sobretot entre les edats compreses entre 30 i 60 anys.

TAULA III,a : REPARTICIO DE LA POBLACIO PER BISBATS I PROFESSIONS

	LIB.	IMP.	COM.	OBR.	PAG.	LLAR.	SAC.	REL.	S.P.	TOTAL
BARCELONA	21	21	4	6	--	12	--	--		69
GIRONA	2	2	3	1	--	2	2	2	--	19
LLEIDA	2	3	2	2	1	--	--	--	--	10
SOLSONA	6	4	5	6	4	2	5	1	1	32
LA SEU	4	3	3	3	1	1	--	--	1	16
TARRAGONA	7	5	--	1	1	2	--	--	1	15
TORTOSA	2	3	1	--	--	1	--	--	--	7
VICH	6	1	--	2	--	1	1	--	--	11
	50	40	18	21	7	21	11	5	8	179 (1)

(1) En 2 de les 13 enquestes contestades per capellans no hi figura el bisbat al qual pertanyen.

HISTOGRAMA III,b : PARTICIPACIO EN L'ENQUESTA PER BISBATS

Si ens fixem en l'estat civil, la diferència més notable es troba en el grup de solters: la mitjana dels homes és de 27'7 anys i de 38'3 la de les dones.

3.3.3. Repartició per bisbats en funció de les professions

En la taula III,a i en l'histograma III,b , p.67 hem repartit la població en funció de dues variables: la professió i el bisbat de Catalunya al qual pertanyen les persones que han participat a l'enquesta.

Això ens permet de veure, d'una banda, com es distribueix la nostra població d'una manera més o menys equilibrada entre els diferents bisbats de Catalunya i, de l'altra, el nivell de participació obtinguda per part de la població.

3.3.4. Lloc de naixement, anys de residència a Catalunya i

residència actual

Entre les dades sociològiques que hem recollit del nostre mostratge figuren el lloc de naixement i els anys que s'hi ha viscut; els anys de residència a Catalunya i la residència actual.

Els resultats (Taula IV,a; p. 69) mostren que la majoria d'individus de l'enquesta ha nascut a Catalunya (87'29 %).

TAULA IV,a : DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ SEGONS EL LLOC DE NAIXEMENT
I ELS ANYS DE RESIDENCIA A CATALUNYA

		ANYS DE RESIDENCIA A CATALUNYA				TOTAL
		0-5	5-15	+ de 15	SEMPRE	
O R I G E N	CATALUNYA	--	--	--	158 (1)	158
	FORA de CAT.	2	4	13	--	19
	NO CONSTA	--	1	3	--	4
		2	5	16	158	181

(1) D'aquests 158, 10 han estat absents de Catalunya de 1 a 5 anys;
8 de 5 a 15 anys; i 2 més de 15 anys.

TAULA IV,b : DISTRIBUCIÓ DEL MOSTRATGE SEGONS EL CONTINU RURAL-URBA

POBLACIÓ	NOMBRE D'HABITANTS	PARCIAL	TOTAL	%
U R B A N A	De + de 1.000.000.	53		
	De 100.000-1.000.000	2		
	De 50.000- 100.000	20		
	De 20.000- 50.000	21		
	De 10.000- 20.000	12	110	52
SEMI-URBA	De 2.000- 10.000	48	48	27
RURAL	De menys de 2.000	19	19	11
		177	177	100

NOTA: 4 respostes no especifiquen el lloc d'origen.

El 10'5 % (19 individus), originaris d'altres províncies, creiem que es poden considerar integrats al nostre país, ja que en general hi resideixen des de fa molts anys.

En la taula IV,b p. 69, podem veure com el grup es distribueix en funció del nombre d'habitants del lloc de residència. Hi domina la població urbana (62 %). Un 27 % viu en poblacions de 2.000 a 10.000 habitants i un 11 % en poblacions rurals de menys de 2.000 habitants.

3.3.5. Pertinença a una religió i a una església

Entre les altres dades sociològiques sobre els participants a la nostra enquesta s'hi troba també el grau de pertinença religiosa i institucional.

Els resultats, com pot veure's en les taules V,a i V,b p. 71, mostren que el percentatge de la nostra població que se sent clarament membre d'una religió és de 85 %. Amb un matís de dubte: 7'2 %. Els que es decanten pel No o ho neguen clarament són un 7'8 %.

La pregunta " De quina religió us considereu membre? " dona els següents resultats: Catòlica: 63'8 %; Catòlica, Apostòlica i Romana: 4'3 %; Cristiana: 25'7 %; Catòlica Cristiana: 6'8 %.

Pel que fa a la pertinença a l'Església, els resultats són sensiblement els mateixos. Els termes utilitzats per expressar l'església de la qual se senten membres, amb els percentatges corresponents, són: Catòlica: 73'3 %; Catòlica, Apostòlica i Romana: 10 %; Cristiana: 8'7 %; Universal: 1'3 %; Església local (comunitat cristiana, parròquia): 6'7 %.

Creiem que en recerques ulteriors seria interessant de de-

TAULA V,a : GRAU DE PERTINENÇA A UNA RELIGIO

* PREGUNTA: US CONSIDEREU MEMBRE D'UNA RELIGIO ?

	H O M E S			D O N E S			TOTAL	%
	CASATS	SOLTERS	SACERD.	CASADES VIDUES	SOLTER.	RELIG.		
SI	82	6	10	34	16	3	151	85
+ aviat SI	4	3	2	2	2	--	13	7'2
+ aviat NO	2	--	--	--	--	--	2	1'1
NO	7	3	--	2	--	--	12	6'7
	95	12	12	38	18	3	178	100

NOTA: 3 individus no responen a aquesta pregunta.

TAULA V,b : GRAU DE PERTINENÇA A UNA ESGLESIA

* PREGUNTA: US CONSIDEREU MEMBRE D'UNA ESGLESIA ?

	H O M E S			D O N E S			TOTAL	%
	CASATS	SOLTERS	SACERD.	CASADES VIDUES	SOLTER.	RELIG.		
SI	75	8	10	33	16	3	145	87
+ aviat SI	3	1	--	2	1	--	7	4
+ aviat NO	5	--	--	--	--	--	5	3
NO	6	1	--	2	--	--	9	6
	89	10	10	37	17	3	166	100

NOTA: 15 individus no responen a aquesta pregunta.

manar el contingut precís que cada individu atribueix a aquestes distintes denominacions, tot mirant d'estudiar-ne les correlacions possibles amb les diferents actituds religioses.

3.3.6. La pràctica dominical. La fe en l'existència de Déu

Els resultats obtinguts a la pregunta sobre el compliment dominical indiquen que la nostra població és practicant en una gran majoria. Només un 11'5 % diuen que no van a missa el diumenge quasi mai o mai (Taula VI, p. 73).

Pel que fa al grau de fe en l'existència de Déu, l'hem estudiat utilitzant una escala d'avaluació personal ("self-rating"). Els resultats són els següents:

a. Crec absolutament en l'existència de Déu.....	63	%
b. Crec en l'existència de Déu.....	24	%
c. Em sento inclinat a creure en l'existència de Déu.....	7	%
d. No puc afirmar si crec o no en l'existència de Déu....	3	%
e. Em sento inclinat a no creure en l'existència de Déu..	0'5	%
f. No crec en l'existència de Déu.....	2'5	%

La nostra població doncs és creient en la seva immensa majoria (87 %). Un 10'5 % manifesta una situació de dubte (c,d,e,) i només un 2'5 % es declara no creient.

Aquests resultats i els del apartat anterior demostren que la població que ens ha contestat l'enquesta és en general creient, se sent membre de l'Església i és també practicant. Des d'aquest punt de vista el mostratge tampoc és representatiu.

TAULA VI : DISTRIBUCIO DEL MOSTRATGE EN FUNCIÓ DE LA PRACTICA DOMINICAL

	H O M E S		D O N E S		TOTAL	%
	CASATS	SOLTERS	CASADES VIDUES	SOLTER. RELIG.		
SEMPRE	67	6	35	11	122	77'2
SOVINT	10	3	2	3	18	11'3
QUASI MAI	9	1	1	--	11	7
MAI	5	--	2	--	7	4'5
	91	10	40	17	158	100

NOTA: Els sacerdots no hi estan comptabilitzats.

TAULA VII: REPARTICIO DE LA POBLACIO SEGONS LA FE EN L'EXISTENCIA DE DEU

	H O M E S			D O N E S			TOTAL	%
	CASATS	SOLTERS	SACERD.	CASADES	SOLTER.	RELIG.		
a	48	6	7	28	8	3	100	63
b	27	1	2	4	1	--	38	24
c	8	1	--	--	2	--	11	7
d	3	1	--	1	--	--	5	3
e	1	--	--	--	--	--	1	0'5
f	3	--	--	1	--	--	4	2'5
	90	9	9	34	14	3	159	100

NOTA: *Vegeu el text de l'escala que hem utilitzat per l'avaluació personal de la fe de la nostra població (corresponent a les lletres a,b,c,...) a la pàgina 72

* 22 individus no contesten a aquesta pregunta.

Val a dir que ha estat deliberadament que hem mirat de trobar un mostratge d'aquest tipus. En efecte, ens interessava obtenir un màxim de respostes explícites i riques de contingut pel que fa al fenomen de canvi religiós, i naturalment és en una població creient i practicant on esperàvem trobar més sensibilitat per aquesta qüestió.

3.3.7. Tipus de relació amb la institució-església

Les expressions amb què les persones han manifestat la seva relació amb la institució són quasibé les mateixes literalment que hem apuntat en la taula de referència (T. VIII, p. 75) En llur majoria la persona s'ha expressat amb una sola paraula; això ens ha permès poder catalogar amb més facilitat les respostes a aquesta qüestió.

Amb tot, en l'apartat de la "col.laboració", la gent manifesta més explícitament en què i com col.laboren amb la institució. Per exemple: "col.laboració en les activitats culturals i esportives"; "col.laboració personal i econòmica dins les possibilitats"; "col.laborar en les activitats de la parròquia"...

L'apartat "altres tipus de relacions", ha estat necessari incloure'l per dues raons. D'una banda per poder agrupar certes expressions provinents d'alguns laics que no responien a cap de les de la taula i que denoten més aviat una certa distància amb la institució. Exemples: "Me relaciono con las personas"; "solidaritat en la fe"; "una reunió quinzenal en la qual de vegades assisteix el consiliari"; "contactos a nivel de grupos reducidos de cristianos"; "reunions periòdiques amb un equip"; "relació personal amb els seus fidels i membres d'ofici" ... D'altra banda, per poder incloure les expressions dels sacerdots i religio-

TAULA VIII : DISTRIBUCIO DE LA POBLACIO EN FUNCIO DEL TIPUS

DE RELACIO AMB LA INSTITUCIO-- ESCLESIA

	H O M E S			D O N E S			TOTAL	%
	CASATS	SOLTERS	SACERD.	CASADES VIDUES	SOLTER.	RELIG.		
ACTIU MILITANT	7	1	--	4	4	--	16	8'8
COL-LABORADOR	14	2	--	9	6	--	31	17'1
PRACTICANT ACTES CULTE	11	--	--	3	--	--	14	7'8
FELIGRES	7	--	--	4	--	--	11	6'1
NORMAL POCA	21	--	--	5	4	--	30	16'6
NUL-LA	7	3	--	--	--	--	10	5'5
ALTRES TIPUS DE RELACIO	5	--	8	1	--	2	16	8'8
NO CONTESTEN	23	6	5	14	4	1	53	29'3
	95	12	13	40	18	3	181	100

ses, els quals, tot i que es senten lligats a la institució, ho expressen segons la seva manera peculiar: "La normal d'un sacerdot"; "treballar per difondre l'evangeli"; "comunió plena"; "m'he compromès a servir-la"...

Només trobem el cas d'un sacerdot que manifesti explícitament la seva relació amb la institució d'una manera molt semblant a la dels laics "actius i militants": "Fidelitat amb epiqueia: actiu crític i no de simple submissió".

Els diferents sentiments de pertinença a l'Església, els hem agrupats en una sèrie de nuclis que expressen el grau d'aquesta pertinença i com es concreta en la pràctica.

Apareixen de manera destacada dos grups extrems: d'una banda, els que amb una actitud "militant o activa" se senten lligats amb l'Església i, de l'altra, el que no hi tenen cap mena de relació ("nul.la"). El percentatge de pertinença activa supera lleugerament el de "nul.la". A l'apartat "actiu-militant" podríem ajuntar-hi el percentatge de "altres tipus de relació", ja que la quasi-totalitat d'aquest percentatge el constitueixen els sacerdots i les religioses que pel seu status en la institució poden classificar-se com a individus que tenen una presència activa i continuada en la tasca de l'Església. Considerant-ho així, la suma total d'aquests membres actius constitueix el 17'6 %.

Entre aquests dos pols extrems trobem un nucli central que podem subdividir en tres grups relativament diferenciats:

1) En primer lloc els que se senten lligats a la institució per mitjà de la seva "col.laboració"; tot i no especificar-ne el tipus, la mateixa expressió ja indica una pertinença d'alguna manera activa (17'1 %).

2) En segon lloc els que semblen adoptar una actitud més aviat passiva, com són els que es reconeixen "practicants", "feligresos" o també els que només es consideren relacionats amb l'Església a través els "actes de culte". Aquest grup el consti-

tueixen un 13'9 %.

3) Finalment els que reconeixen que la seva relació és "normal", "poca"... Sense sentir-se totalment deslligats, expressen un grau de relació molt petit (16'6 %).

Cal remarcar que en aquests diferents graus de pertinença, hi trobem unes proporcions bastant equilibrades, sense que això vulgui dir que siguin representatives de la població global:

"Actius militants"	17'6 %
"Col.laboradors"	17'1 %
"Practicants", "Feligresos".....	13'9 %
"Normal", "Poca".....	16'6 %

En resum, la relació de la població enquestada amb la Institució-Església presenta un índex molt elevat de participació activa i col.laboració (34'7 %). A aquest percentatge podríem afegir-hi encara el 13'9 % de "feligresos" i "practicants" i obtindríem un total de 48'6 %. I encara més: el grup que qualifica de "normal" o "poca" la seva relació amb la institució, és, de fet, practicant (24 sobre 30 van sempre a missa el diumenge i 4 sobre 30 hi van bastant sovint).

Això vol dir que ens hem trobat amb una població molt vinculada amb els medis eclesiàstics, que de cap manera correspon amb el que seria un índex representatiu de la realitat socio-religiosa del país. Però, com ja hem dit més amunt, això no incideix sobre el valor dels resultats que obtenim amb aquest tipus de població.

4. ANÀLISI SOCIOLÒGICA

4.1. LA CONSTATAció DEL CANVI

Pregunta: "Donant una mirada a la situació religiosa actual de Catalunya, tot tenint en compte la d'anys enrera, creieu que s'ha produït un CANVI?"

Tothom ha constatat un canvi. Hi ha, però, una resposta que diu "No" explícitament, però afegeix tot seguit (1): "lo externo, las formas (sí), pero no en el fondo. La mentalidad no. Las estructuras tampoco" (422).

N'hi ha que consideren tímid aquest canvi; d'altres excessiu; d'altres encara, només parcial: "opino que els canvis són poc nombrosos" (206); "el canvi s'ha produït i és degut la major part a l'evolució. Fins ara no el considero important" (169). Aquesta idea, la retrobarem, sobretot entre els homes solters, quan demanarem l'opinió crítica sobre el canvi. N'hi ha també que tenen el convenciment que ara tot just comencen els canvis: "Quiero pensar con optimismo que el futuro del 'aggiornamento' lo palparemos dentro de un par de generaciones" (102); "el cambio más fuerte se producirá en las futuras generaciones" (115).

(1) Les xifres entre parèntesi remetent al número convencional que s'ha donat a cada enquesta. Cada xifra, doncs, correspon a l'individu concret que ha donat la resposta.

4.2. ELS CAMPS DEL CANVI

Pregunta: "Quins considereu els camps de la realitat religiosa a Catalunya (idees, opinions, actituds, pràctiques, institucions, etc.) on aquest canvi ha pres més importància?"

Les respostes a aquesta pregunta no es limiten a constatar que s'ha donat el canvi en tal o tal camp, sinó que n'hi ha que s'entretenen a analitzar el com i el perquè s'ha donat el canvi en aquest camp concret.

4.2.1. Les idees

Hi ha una coincidència en assenyalar que en aquest camp de les idees s'ha operat una obertura i una liberalització. Aquesta obertura ha donat com a fruit unes noves formes de pensar que tenen les seves repercussions en l'enfocament pràctic de molts camps concrets. Així, per exemple, hi ha "una visió més clara de Déu" (398), "una millor consciència de la realitat religiosa de l'home" (110), "un cambio completo en la idea de la Iglesia frente al pueblo y viceversa" (105). Hi ha una enquesta que sembla com si volgués sintetitzar en una expressió lacònica aquest canvi d'idees i diu: "Fe per oposició a religiositat" (360).

4.2.2. Les actituds

Les respostes ens assenyalen en aquest camp una "inquietud de renovament" (401), que es tradueix en una sèrie de valors nous, sobretot obertura, llibertat i sinceritat.

a) Obertura: "les actituds són més obertes" (143,387), sobretot en l'església jove (105,114), que s'ha democratitzat i s'ha atansat al poble (137,320) i a la classe obrera (114).

b) Llibertat i sinceritat: No se sent ja aquella pressió moral sobre les pràctiques religioses (112,125,142). Ara es fan "perquè se sent" (142,127,424). "Hi ha menys practicants, però els que ho fan són més sincers" (385,364,403).

4.2.3. Les pràctiques

De l'anàlisi de les respostes se'n desprèn que les pràctiques són, sobretot, el culte. I en el culte hi han estat observats molts canvis.

Ha evolucionat la litúrgia (202,403,423) juntament amb la pastoral (1004,1023,363,403); i més concretament la "Santa Missa" (350), amb menys participants però amb més participació (385,300, 114,118,121), perquè és de "cara al públic" (164) i amb "la utilització de la llengua catalana" (202,137) o "del mismo idioma que uno entiende" (164). Hi ha hagut un "augment considerable en la pràctica del sacramento de la Eucaristia" (364,129).

Hi ha hagut una "disminució de pràctiques concretes: rosari, missa" (1021) i una "simplificació de molts actes" (1020); "no hay distinción de clases" (364). Tot això ha fet que les pràctiques siguin més "vives" (389), amb "menys rutina" (399), "més sinceres, espontànies i lliures" (166), "no tan lligades al fol-

kloure, tradició o superstició" (166).

Però allí on uns hi veuen avantatges, d'altres hi troben inconvenients: "les pràctiques no són gens uniformes, es cobrenga més, però amb menys respecte" (143).

De totes les pràctiques esmentades en les respostes, només n'hi han dues que no fan referència a la litúrgia-culte: "l'activitat de la base" (119) i "l'actuació més ferma dels seglars" (163).

4.2.4. Les institucions

"Les institucions evolucionen més lentament" (462), i en elles "els canvis són mínims" (109). Per això "han quedat desfasades. Tenen una vida lànguida: les que volen evolucionar no les deixen o molt poc" (143).

La parròquia, concretament, "com a terme o delimitació, ha perdut sentit" (125); i, de fet, els canvis que ha experimentat són mínims (161). Les parròquies imposen el seu ritme d'evolució a la Institució, però aquest ritme és lent, perquè "procuren més conservar el que tenen, que no pas donar una empenta definitiva" (1021).

Ara se cerca més aviat el grup com a lloc d'interiorització i de camí de resposta vàlida (1021).

4.2.5. Les persones

Les persones són el subjecte del canvi. Les respostes reflecteixen l'existència de diferents estaments dintre l'Església. La paraula "Església", tal i com s'empra en diferents res-

postes, equival exactament a jerarquia-clerecia per contraposició a poble o base. Ho veurem concretament més endavant.

4.2.5.1. La jerarquia

"Fins recentment, la Jerarquia ha estat la institució religiosa més poc afectada pel canvi" (1002). Per això la "catalanización de la Jerarquía" (119) o més concretament "els canvis produïts en les seus Tarragonina i de Barcelona" (118) ha afavorit "el diàleg entre clergues i fidels" (118) i "l'acostament al poble per part de la Jerarquia" (1023). En general, han canviat "les relacions bisbes-sacerdots; sacerdots-laics" (1026).

4.2.5.2. La clerecia

Han canviat "les idees i actituds dels capellans" (1020) i ara mostren "una mentalitat més evangèlica" (1023), almenys "algun sector dels clergues" (300). "El sacerdote, especialmente el joven, está más cerca de la clase obrera y no tan sometido a la dirigente y rica" (114). Hi ha, de més a més, una menció aïllada de la secularització dels sacerdots, (113) sense cap afegitó; com també una resposta que tot parlant del pas que s'ha fet endavant, afegix tot seguit: "malgrat la desorientació que sembla haver-hi entre la clerecia" (110).

4.2.5.3. "L'església"

Com dèiem més amunt, trobem unes aplicacions d'aquesta paraula amb l'equivalència perfecta de jerarquia-clerecia per oposició a poble. Concretament: "apertura al diàlo-

go por parte de la Iglesia joven, frente a unos fieles, ni desengañados ni desilusionados, sino desorientados" (105); "cambio completo de la idea de la Iglesia frente al pueblo y viceversa" (105); "l'atansament al poble, la democratització de l'Església" (137); "en general la religión se democratiza; hay un acercamiento entre la estructura y el pueblo" (320). Si s'ha constatat que per part de l'Església hi ha hagut un intent d'atansament al poble, trobem també en contrapartida la constatació que ara "es coneix més l'Església que abans" (308,105).

La quasi totalitat de les afirmacions adduïdes sobre el canvi que s'ha observat en la jerarquia i en els sacerdots, estan expressades amb connotacions netament positives. Hi ha tanmateix una mostra del contrari: "muchísimos creen en Dios; casi nadie en sus representantes" (364).

4.2.5.4. El laicat. Els joves

Ben poques afirmacions han estat fetes explícitament sobre els laics i encara la major part d'elles els posen en relació amb els bisbes o sacerdots. Un ens parla de l'actuació més ferma dels seglars (163); una dona ens menciona com objecte de canvi "el compromís dels laics" (366). També han canviat "les relacions sacerdots-laics" (1026) i s'ha establert un diàleg entre ells (118).

Al costat d'aquest apropament entre persones, hi ha un distanciament de sectors del nostre poble referent a la Institució: "una bona part dels intel·lectuals, especialment escriptors, estan al marge del cristianisme" (112); hi ha una "creixent actitud negativa davant la Religió per part d'una nombrosa part del nostre poble", diu un jove economista de 30 anys que es declara no creient (200); un altre jove creu que dintre els joves hi ha hagut canvis, més notables contra l'Església com a Institució (240).

4.3. ELS FACTORS DE CANVI

Pregunta: "Quins són, segons la vostra opinió, els factors que han influït en els canvis observats en la religiositat a Catalunya o que els han determinat?"

El despullament de les respostes ens ha fornït un total de 239 "items" indicant factors, que nosaltres en un intent de sistematització hem classificat en quatre apartats principals:

- 4.3.1. Evolució general de la societat i de la cultura.
- 4.3.2. Factors econòmics.
- 4.3.3. Factors socials i polítics.
- 4.3.4. Factors religiosos.

Comencem fent un breu resum de cada apartat. (Els items corresponents es troben ordenats i classificats en l'apèndix documental amb la mateixa numeració que fem servir aquí).

4.3.1. Evolució general de la societat i la cultura

Una dotzena de respostes ens presenten el canvi experimentat en la vida religiosa com un de tants elements canvians de la societat actual. Parlen d'evolució, que qualifiquen de "general" i de "lògica". Tot aquest apartat està descarregat de qualsevol tipus de connotació, llevat potser de la que podria representar el fet de substituir la paraula evolució (emprada 7 ve-

gades) per la de progrés (4 vegades), però dient que "el progrés general ha fet que també l'Església progressés"

9 ítems ens parlen de cultura i tots comporten connotacions explícitament positives: "major cultura", "més cultura", la gent és "més instruïda", etc.

Juntament amb l'extensió de la cultura s'esmenten nous valors com "sinceritat", "convenciment", "esperit crític" i sobretot "llibertat" (11 vegades). D'aquestes 11 referències, 10 han estat fetes per dones.

Diguem de passada, que de les 39 respostes ressenyades en aquest apartat, 26 (66'6 %) provénen de dones i 13 (33'3 %) d'homes, situació diferent de la que veuram a continuació a propòsit dels factors econòmics i socio-polítics.

4.3.2. Factors econòmics

Són 16 les respostes que fan referència al canvi econòmic, 14 de les quals han estat donades per homes i 2 dones solteres: una obrera tèxtil i una professora.

El creixement econòmic ha ofert noves possibilitats que abans no es tenien. Es parla d'un doble efecte del creixement econòmic. 1) Directe: polaritza l'interès de la persona sobre un sector molt concret i fa que se n'oblidin d'altres; així, per exemple, quan ens diuen: "com que a l'església no donen diners..." 2) Indirecte: el desenvolupament econòmic ha ofert una gana de possibilitats, cada una de les quals pot ser un factor que juga en el canvi religiós. Així, per exemple, hi ha hagut un millorament del nivell de vida que porta a un "confort", a una "societat de consum" ("la cultura del 600"), la qual duu a una "materialització" (125,132); s'ha donat també la possibilitat de sor-

tides a l'estranger i d'intercanvi d'idees (137).

Valoració: Així com en l'avaluació del canvi cultural, les respostes es pronuncien per una valoració notament positiva, aquí la cosa és molt més matisada. Hi han certament avaluacions positives com la d'aquell que diu que "gràcies a Déu, ja no és necessari confessar-se catòlic, apostòlic i romà, per obtenir un crèdit al banc", però hi han també referències a les conseqüències negatives que aquest canvi ha tingut sobre l'actitud religiosa: "massa benestar", "materialització"...

Les persones que avaluen negativament els efectes d'aquest desenvolupament econòmic, valoren també negativament el canvi religiós, influenciat com està per aquest canvi econòmic. Hi ha només l'excepció d'un home casat, de 48 anys, que indica tres possibles factors de canvi: un de positiu (el Concili) i dos de negatius (la materialització de la vida i el turisme); però quan dona l'avaluació del canvi dirà: "veig més sinceritat en les creences, més preocupació pel fet social, un cristianisme més humanitzat" (132).

Llàstima que 3 respostes que qualifiquen el canvi negativament no ens donin l'opinió crítica sobre el canvi religiós, perquè amb algunes respostes més, completes, podríem intentar d'establir el grau de concordància entre les avaluacions del canvi social i les del canvi religiós. Apuntem tanmateix una hipòtesi que caldria verificar:

1) A una actitud negativa davant el canvi econòmic i social correspon una actitud negativa davant el canvi religiós; i a la valoració positiva d'un d'aquests canvis correspon una valoració positiva de l'altre.

2) Si això es verifica, aleshores podríem passar a afirmar (segona hipòtesi) que l'actitud no es refereix tant a les espècies de canvi -religiós o social- com al canvi "tout court".

4.3.3. Factors socials i polítics

Hi han 39 referències a aquest tipus de factors. Abans hem notat que les dones eren més sensibles que els homes a la importància dels factors culturals en el procés de canvi religiós. Ara, al contrari, notem que són els homes qui, amb més freqüència que les dones, esmenten els factors socials i polítics (31 vegades els homes; 8 vegades les dones). La importància que les respostes han assignat als diferents factors, per ordre decreixent, és el següent:

1. Contacte amb l'estranger i turisme (10 referències)
2. Els mitjans d'informació (8)
3. L'aparició de noves ideologies (6)
4. La guerra civil del 36 (5)
5. La política nacional (4)
6. Altres factors (6)

4.3.3.1. Contacte amb l'estranger Noves ideologies

De les 10 referències que parlen del contacte amb l'estranger i del turisme, 8 provenen d'enquestes que donen una valoració positiva al fet global del canvi. Cosa semblant podem dir de les 6 que fan al·lusió a les noves ideologies i a la nova mentalitat. Això ens fa pensar que un cert nombre de persones hauria cercat i potser trobat la manera de recolzar les seves pròpies idees en l'autoritat moral que representa el fet que idees semblants hagin estat ben acollides en altres indrets; allí seria considerat com ortodòxia el que aquí les autoritats continuen declarant encara com heterodòxia. L'autoritat moral de

"l'estranger" pot ser considerada com un aval dels criteris propis diferents dels del poder dominant, el qual els defineix arbitràriament com ortodoxes o heterodoxes.

4.3.3.2. Mitjans d'informació

Potser és dintre d'aquesta perspectiva que hem de considerar també la referència als mitjans d'informació, encara que no disposem dels elements suficients per a concloure si el valor d'aquests mitjans radica en el contacte que estableixen amb la realitat nacional o bé en el pont que ens donen amb l'estranger. Si tinguéssim manera de confirmar empíricament la segona possibilitat hauríem trobat un altre element que recolzaria la hipòtesi que hem formulat al paràgraf anterior. (De fet, tanmateix, una resposta ens diu que els mitjans d'informació ens "permeteren de seguir pas a pas el Concili" (1022).

4.3.3.3. Guerra civil. Política nacional

Un problema important és el de veure quina explicació cal donar a la constatació que la guerra civil i la situació política general i a Catalunya concretament, han actuat com factors de canvi religiós. De fet, 4 referències (sobre 9) són netament negatives: "Una pastoral de victòria dirigida a un poble vençut"; "... amb preponderància d'elements religiosos no catalans i repressió dels autòctons"; "ensopiment polític"... Significaria això l'adhesió a una Església nova que es vol desentendre d'un règim polític que és considerat opressor per al poble? Es a dir, l'adhesió a l'Església és volguda per ella mateixa, o bé és l'expressió simbòlica, religiosa, d'una oposició al règim franquista?

4.3.4. Factors religiosos

Aquests són, i de bon tros, els temes que amb més freqüència han aparegut en les enquestes. M'hem agrupat les 133 referències en aquests 7 apartats:

<u>RESULTATS en %</u>	HOMES	DONES	TOTAL
1. Concili i Joan XXIII	51'1	38'5	47'4
2. Actitud de la clerecia	21'3	12'8	18'8
3. Aires nous a l'Església	7'4	30'7	14'3
4. Canvis a la base	11'7	7'7	10'5
5. Lligam jerarquia-estat	5'3	2'6	4'5
6. Introducció de la llengua vernacle	2'1	5'1	3
7. Llibertat religiosa	1'1	2'6	1'5
	<hr/> 100	<hr/> 100	<hr/> 100

Podem fer, d'entrada, una primera constatació i és que aquí tornen a aparèixer sota la denominació de factors molts dels elements que havien estat assenyalats abans com objectes o camps de canvi. Això sembla provar que els que han respost a l'enquesta han palesat implícitament, i potser també inconscientment, un fet cabdal en tot procés de canvi, és a dir, la interacció entre els diferents elements afectats pel canvi.

4.3.4.1. Concili i Joan XXIII

Com era d'esperar, el Concili ha estat assenyalat com el factor més important d'aquest canvi: 63 referències sobre un total de 133 que representa una proporció de 47'4% (Homes: 51'1 %; dones: 38'5 %). Els enunciats són gairebé sempre lacònics sense cap mena d'afegitons. Sembla com si tothom estés d'acord sobre l'avaluació del Concili, encara que hi ha qui diu que se "n'esperava més".

4.3.4.2. L'actitud de la clerecia

A propòsit de la clerecia es produeix una polèmica. Les referències són les següents:

	POSITIVES	NEGATIVES	TOTAL
Homes	10	10	20
Dones	4	1	5
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	14	11	25

a) Els qui qualifiquen de negativa l'actitud dels clergues.

Són 10 homes (un d'ells capellà) i 1 dona. Parlen dels clergues, de la clerecia o dels capellans, en general (9 vegades) o bé "d'alguns clergues" (2 veg.). El que no troben bé en els capellans és: el seu comportament (3 veg.), els nombrosos canvis (2), confusió d'idees (2), l'haver-se tret la sotana (2) i la manca de submissió a l'autoritat (2).

Sembla que pot ser interessant de fer una correlació entre el judici negatiu que es fa dels capellans i el judici sobre el canvi en general de les 11 respostes a aquest apartat.

	<u>Nº de</u> <u>Respostes</u>
Valoració <u>positiva</u> del canvi global.....	1
Distinció d'aspectes positius i negatius en el canvi..	0
Valoració <u>negativa</u> del canvi.....	6
Respostes al marge de la pregunta.....	3
Sense opinió crítica.....	1
	<u>11</u>

b) Els qui qualifiquen de positiva l'actitud dels clergues.

Són 10 homes i 4 dones. A l'hora de parlar dels clergues comencen els matisos: parlen de "capellans" (3 veg.), "capellans joves" (4), "alguns capellans" (5), "alguns capellans joves" (2).

Fan referència a la seva mentalitat (4 veg.), al seu comportament (4), a la seva actitud (2), sensibilitat social (2), valentia (1), no-submissió (1), i llibertat (1).

Aquests individus que valoren positivament l'actitud dels clergues, avaluen el canvi en general de la següent manera:

	<u>Nº de</u> <u>Respostes</u>
Valoració <u>positiva</u> del canvi global.....	11
Distinció d'aspectes positius i negatius en el canvi..	1
Valoració <u>negativa</u> del canvi.....	0
Respostes al marge de la pregunta.....	2
Sense opinió crítica.....	0
	<u>14</u>

Movent-nos sempre amb la prudència que la no representativitat del mostratge ens aconsella, sembla que no seria agosarat d'afirmar que l'actitud de la gent amb referència a la clerecia pot ser un indicador molt útil sobre la seva actitud respecte al canvi. Seria, al contrari, molt més arriscat d'afirmar que l'actitud respecte a la clerecia depèn de l'actitud que es tingui

respecte al canvi; o al revés, que l'actitud vers el canvi depèn de l'actitud vers la clerecia. Aquesta darrera hipòtesi no seria potser tan aventurada si en comptes de parlar de clerecia en abstracte, parlessim de "l'entornament clerical" a través del qual és percebut, jutjat, assimilat o rebutjat el canvi.

4.3.4.3. Nova mentalitat en l'Església

En les respostes agrupades en aquest apartat es poden distingir diferents nivells. En primer lloc, hi han els qui indiquen com factors de canvi els mateixos canvis que hi han hagut en l'Església ("innovació", "mutacions", "renovació"). Semblaria doncs que, en el cas concret del nostre país, els canvis de l'Institució haurien provocat un procés de mutacions en cadena. A rel del Concili, s'hauria produït un desbloqueig de la unitat monolítica (ideològica, institucional, etc.) del catolicisme espanyol que hauria alliberat forces retingudes, obrint la porta al procés de canvi, i sobretot fent possible una nova actitud davant d'aquest fenomen, caracteritzada per una acceptació i valoració positives.

Vénen a continuació els qui parlen de canvis concrets: "Noves idees teològiques", "visió més ampla de la fe", "sentit d'Església més viu" que comporta "més veritat", "més sinceritat", "intent de simplificació de coses i normes", tot per tal de "seguir la llum de l'evangeli".

Per últim, vénen els que no tenen una visió tan optimista de les coses i que assenyalen com a factors de canvi "la fe im-madura de la massa del poble de Déu" i "la falta de fe i la poca assistència a missa". Aquestes afirmacions, tanmateix, no semblen obstacle perquè més endavant aquestes mateixes persones -dues dones solteres- donin una opinió crítica positiva al canvi que hi ha hagut.

4.3.4.4. Jerarquia i poder civil

El lligam de la gerarquia amb el poder civil es qualificat de "massa estret", "excessiu", "mania dels de dalt", davant el qual "ja no es podia continuar per més temps" i s'havia de mostrar la "disconformitat".

Ara bé, en quin sentit aquest lligam ha estat percebut com factor de canvi? Una resposta ens diu concretament que aquest fet ha apartat molta gent de l'Església. D'altra banda, el to de les altres respostes ("indecisió dels bisbes", "la posició i actuació dels bisbes, desencertada"...) deixen entreveure que s'ha produït una distància crítica davant l'autoritat. Ha deixat de ser considerada com una cosa intocable, sagrada. Aquesta denúncia ja és un canvi radical en ella mateixa, perquè instaura un nou tipus de relació a l'interior de l'Església. Ja no és la visió jeràrquico-vertical de l'autoritat ("pare") que s'exerceix sobre els subdits o dominats ("fills"); és l'aparició d'una nova pràxi que respon a una nova visió de l'Església --uns nous valors-- i a un nou sistema de relacions interpersonals.

4.3.4.5. Grups de base i responsabilitat dels laics

Els factors de canvi "han vingut sempre de la base". Hi ha hagut "presa de consciència" i "participació" dels laics que "cada dia se senten més responsables" en la vida de l'Església. Una resposta sembla voler sintetitzar tot això dient "fe viscuda en grup".

Es parla de "grups minoritaris" i es mencionen concretament "els grups obrers, com són l'A.C.O., H.O.A.C., J.O.C.", "Cursets de cristiandat".

Aquesta constatació reflexa la consciència del desequilibri que ha provocat en el sistema social de la Institu-

ció, l'aparició d'aquests grups dinàmics a la base que no es conformen amb ser simples executors de les ordres rebudes, sinó que se senten també "responsables" i ho volen ser.

4.3.4.6. Altres factors

A rel de la introducció de la llengua vernacle en la liturgia, veiem novament confirmada la constatació que hem trobat més amunt, i és que els canvis van produint canvis. Quan en la primera pregunta es demanaven els camps del canvi, es van fer algunes referències a la liturgia i al canvi de llengua en els actes de culte. Sembla clar que juntament amb el llatí va caure el monopoli d'un món simbòlic i d'unes significacions que els clergues (en grec "cleros" = heretat, selecció) conservaven gelosament fora de l'abast dels laics ("laikos" = del poble).

Cal assenyalar finalment que la llibertat religiosa com a factor de canvi és mencionada en una resposta (1022).

4.4. ELS MOMENTS DEL CANVI (1)

En les respostes sobre els moments en què s'han produït els canvis en l'Església de Catalunya, hi trobem ben paleses dues tendències: alguns creuen que no és possible concretar quin o quins han estat els moments-clau que han iniciat, dirigit o potenciat el canvi; més aviat s'inclinen per un canvi progressiu que ha anat desenvolupant-se amb el temps i que ha estat animat per diferents esdeveniments que s'han donat en el temps. D'altres -la majoria- s'estimen més assenyalar uns moments-clau que han estat com una mena d'acceleradors del canvi. D'aquests moments-clau, uns seran externs a la mateixa vida de l'Església, i d'altres -els més nombrosos- neixen en la mateixa marxa interna de l'Església; unes vegades seran moguts per les persones i d'altres pels esdeveniments.

4.4.1. Canvi progressiu

Aquesta "evolució lenta" ha començat a partir del moment en que es produeix "un desencís del triomfalisme de la postguerra" (125), passant pel "Concili Vaticà II" (117), fins arribar a la "realitat actual" (125).

(1) Pregunta: "¿Creieu que hi ha hagut algun moment especialment important en els últims 35 anys de la vida religiosa de Catalunya en el qual s'hagin produït canvis?"

4.4.2. Canvi promogut pels "moments-clau"

a) Moments externs a la mateixa Església.

Algunes persones -unes 10- convergeixen en presentar, amb expressions molt diferents, un mateix moment-clau, que ha tingut una importància cabdal en la marxa i el canvi de la vida de l'Església. Es tracta de "la guerra civil espanyola". Aquest moment es presentat amb diferents matisos, però amb el mateix convenciment. Uns accentuen el "començament" de la guerra civil, d'altres el sentit de "victòria" que se li ha volgut donar, i d'altres posen l'accent en la "guerra i la post-guerra".

b) Moments interns a la mateixa vida de l'Església.

Aquests moments interns són gairebé sempre els fets que acceleren el canvi, i en altres circumstàncies seran les persones que amb la seva actitud i pel seu pes específic sobre el poble potenciaran aquest canvi.

En quant als fets, el Concili és el moment que apareix més sovint (70 vegades) com a accelerador d'aquest canvi evolutiu, i sempre és valorat positivament. Juntament amb el Concili, hom destaca també la importància del "post-Concili" (10 vegades). En segon lloc trobem el fet del nomenament de bisbes catalans per a Catalunya (6 veg.): en aquest aspecte s'accentua el relleu del fet del nomenament en si, així com la sensibilització del poble simbolitzada en l'expressió "volem bisbes catalans!"; la manifestació de capellans a la Laietana (5 veg.), que "al mateix temps que va ser un acte d'autèntic clericalisme, va ser l'esfondrament del clericalisme" (207); els fets ocorreguts el mes d'abril del 1966 en els Caputxins de Sarrià (2 veg.); l'Assemblea Conjunta

ta de Bisbes-Capellans (5 veg.); la Conferència Episcopal Catalana actual (2 veg.).

L'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat, considerada com el punt de partida per a "reviscolar" el sentit religiós de tot un poble (2 veg.). El Congrés Eucarístic Internacional de Barcelona (5 veg.) del qual remarquen el seu sentit negatiu com a expressió "terriblement triomfalista" (109).

Pel que fa a les persones, s'esmenta Joan XXIII (4 veg.) com a promotor del Concili Vaticà i també per les seves encícliques, sobretot la "Pacem in terris", per la qual "les minories nacionals mai no li estarem prou agraïts" (101); l'Abat Escarré (5 veg.), sobretot amb les seves declaracions a "Le Monde" (504, 1027); l'Episcopat del Dr. González Martín (8 veg.), la jubilació del Dr. Rodrigo (1 veg.) i el trasllat del Dr. González Martín a la Seu de Toledo (1 veg.)

4.5. ALTRES CAMPS O SECTORS DE LA VIDA SOCIAL IPUBLICA ON S'HAN PRODUT CANVIS

Pregunta: "Deixant ara de banda la realitat religiosa a Catalunya, ¿Veieu altres camps o sectors importants de la vida social i pública d'aquest país on s'hagin produït canvis?"

4.5.1. El jovent

La primera evidència que salta a la vista, si ho jutgem pel nombre de referències que s'hi fan, és el canvi que s'observa en el jovent: "puja diferent" (340); "juventut oberta a nous horitzons" (108); "manca de prejudicis en el jovent" (462); "més sentit polític" (100); "ha pres consciència de molts problemes existents" (141)...

Una referència jutja negativament aquest canvi del jovent, el qual "degut a la poca fe, es dona al llibertinatge en qüestió de sexes" (1008). Notem de passada que aquesta resposta és l'única, entre les que fan al·lusió al jovent, que qualifica també negativament el canvi observat en l'Església.

4.5.2. El camp social i polític

En entrar en aquest camp comença la divergència d'opinions: uns ens parlen de "despolitització" (1002) allà on altres mencionen una "progressiva conscienciació política de la gent" (117); d'altres en canvi precisaran: "presa de consciència per part de la classe mitja i obrera de Catalunya" (300, 1021).

Uns parlen d' "avanços socials" (132); d'altres, al contrari, diuen que "socialment i públicament continuem bastant estancats" (137) i que "en la vida social i pública no hi han hagut tants canvis com en la religiosa" (183). Com a detall diferencial que val la pena de ser consignat, diguem que els qui han fet una referència expressa a aquesta vida social i política són tots homes, mentre que les dones fan referència només a la vida social amb alguna insinuació, això sí, sobre la vida pública però molt migrada.

Vida social: El tret més significatiu que s'assenyala és la "presa de consciència (7 vegades), sobretot per part dels obrers, davant les injustícies"; la "disminució de prejudicis" (2 veg.); la "promoció de la dona" (2 veg.); la immigració (6 veg.); l'èxode rural vers la ciutat (4 veg.).

El nivell de vida: Un nombre elevat de respostes, 15 exactament, parlen de "nivell de vida" i gairebé totes mencionen l'augment d'aquest nivell. Alguns tanmateix parlen de la societat de consum: "l'aparent entrada de la classe mitja en la societat de consum" (200). Al llarg de l'enquesta, trobarem pocs canvis que siguin afirmats amb tanta coincidència en el fet en si, i amb tanta uniformitat en quant la seva avaluació, com "l'augment del

nivell de vida".

El món del treball: A partir de diferents punts de vista, ha estat percebut el canvi operat en el món obrer. Està relacionat sovint amb el tema de la immigració, i presentat també com a migració dintre els diferents sectors laborals.

S'assenyalen unes noves relacions treballador-empresa, una presa de consciència per part dels obrers, fins al punt que "una gran majoria del sector laboral no accepta ja les contradiccions entre les lleis i les realitats de cada dia" (1022).

El fet català: Tres de les sis referències al fet català són per a subratllar el progrés de la cultura, de la literatura i de la cançó catalana; és a dir, veuen l'aspecte positiu del canvi que s'ha fet aquests darrers anys. Mentre que les altres 3 assenyalen sobretot l'aspecte negatiu d'aquest canvi: "s'ha perdut la idea de poble" (1012), "col.laboracionisme dels catalans amb el govern centralista"(202)...

Família: Sobre els canvis assenyalats en la família (6 vegades) no se'ns diu altra cosa que això: hi han hagut canvis, però res més.

4.6. RELACIÓ ENTRE EL CANVI SOCIAL I EL CANVI RELIGIOS

Pregunta: "¿Creieu que (els canvis produïts en la vida social i pública) tenen alguna relació amb els canvis observats en la vida religiosa a Catalunya?"

"¿Quina explicació donaríeu en aquesta constatació?"

La primera cosa que volem assenyalar és el nombre relativament elevat d'enquestes que no responen a aquesta pregunta (18'8 %). Les abstencions més remarcades són les dels homes solters (50 %) i dones solteres (44'4 %): aproximadament la meitat dels solters no ens donen, doncs, la seva resposta.

Dels homes que han contestat, un 25 % nega que hi hagi relació entre aquests canvis. Són sobretot els comerciants els qui han donat més respostes negatives (8 sobre 17).

Molts dels qui han afirmat el lligam entre el canvi social i el religiós no l'han explicat. Els que donen una explicació ho fan a partir de quatre punts de vista diferents:

- a. Hi ha influència de la religió sobre la societat.
- b. Hi ha influència de la societat sobre la religió.
- c. Hi ha interdependència.
- d. Són dues realitats paral·leles sense connexió.

Analitzem breument aquests quatre punts de vista.

4.6.1. Tipus de relació entre religió i societat

a) Influència de la religió sobre la societat: Trobem 21 explicacions que han anat en aquest sentit. Són les dones les qui addueixen més freqüentment aquest tipus d'influència. S'hi poden considerar dos aspectes: d'una banda la influència que ha exercit de sempre la religió sobre la societat. Per exemple, l'Església "mandava a partir de qualquier forma de pressió" (115); "és un grup de pressió" (1021); "condiciona molt la societat" (381); "sempre ha influït" (352). D'altra banda, hi ha la influència que el seu propi canvi ha tingut sobre el canvi social: "a ran del Concili passa a ser desalienadora" (1004); "ha volgut introduir la vivència de l'evangeli en les qüestions socials" (401).

b) Influència de la societat sobre la religió: Es nota en les respostes una insistència en afirmar que "l'augment del sentit crític i de cultura" té una gran influència en la manera de concebre i de viure la religió. En general ens diuen que "la vida religiosa està condicionada per tota la vida social" (203).

Aquesta nova mentalitat ha donat origen a un nou estil de vida", avaluat de manera molt diferent per un costat o per l'altre: "abans (la manera de viure) era més patriarcal, més de barri; ara és més independent" (142). Quan aquesta vida social és considerada sota la perspectiva del nivell de vida material, veiem com es remarca la influència negativa que ha tingut sobre la religió: "el progrés material" (132), amb "la materialització de la vida" (103, 382) que comporta, "fa que es deixi de banda la qüestió religiosa" (132,130,392,393). Aquest progrés material especificat com "augment del nivell de vida", "automòbil i T.V.", "societat de consum"...

Tres homes casats ens assenyalen el fet social de la migració, com element d'influència en l'evolució religiosa. Així ens diuen que els emigrants són gent desorganitzada (110, 1002) que, degut al constrengiment dels problemes vitals (124) i a un ambient hostil (110), deixen les seves pràctiques religioses (124) i acaben separant-se de l'Església (110), o dit amb una altra perspectiva: "perden la religiositat sociològica sense integrar-se en una religiositat més personal" (1002).

No falten els qui remarquen el paper que ha representat l'educació en la manera d'entendre la religió (126, 134, 398).

c) Interdependència entre religió i societat: Ens en parlen tres homes de professió liberal. Com que la religió té influència sobre la política, els polítics volen influir sobre la religió (101, 106).

d) Religió i societat són dues realitats paral·leles sense connexió: Són també tres respostes les que van en aquest sentit i ens presenten els dos fets, el social i el religiós, amb una pura "relació concomitant o contemporània" (1002), "sense interdependència" (110), influenciada una i altra per "factors que són més o menys els mateixos" (440).

Els que neguen que hi hagi relació entre el canvi religiós i el canvi social, fonamenten el seu punt de vista en la dissociació o divergència progressiva entre la vida religiosa i la pública (104, 140), fins al punt que "la perduda de contacte de l'Església amb el nostre món ha aconseguit nivells insospitats" (109); "la religió encara és una cosa separada de la vida de l'home" (387); "per desgràcia el nostre poble no és massa religiós i no crec que el sentit de religiositat hagi modificat cap estructura" (144).

4.7. VALORACIO CRITICA DEL CANVI

Pregunta: "Voldríem demanar-vos ara la vostra opinió crítica (és a dir, una valoració personal) sobre aquests canvis observats en la realitat religiosa a Catalunya".

Per a avaluar les respostes de l'enquesta, les hem agrupades en tres categories diferents:

a) Els que explícitament o implícitament consideren positiu aquest canvi, encara que hi posin alguna lleugera reserva.

b) Els que diuen explícitament que hi han aspectes positius i negatius.

c) Els que explícitament o implícitament consideren negatiu aquest canvi.

4.7.1. L'origen de les respostes

Ens hem trobat força sovint amb respostes al marge de la pregunta, és a dir, amb expressions que de cap manera hem aconseguit interpretar com a una valoració crítica. D'altra banda, un percentatge força elevat no ha donat resposta a la qüestió:

RESULTATS	abs.	%
No responen a la qüestió	33	18'2
Responen al marge de la qüestió	26	14'4
Donen una valoració crítica	122	67'4
	<u>181</u>	<u>100</u>

Com es veu, el 32'6 % de la població que no donen una valoració crítica del canvi constitueix una tercera part del mostratge, i ens sembla bastant significatiu.

En els quadres estadístics sobre l'origen de les respostes observem una major participació de les dones (73'8 % contra 64'2 % d'homes). En canvi, observant la variable professió, veiem que contesten un 75 % dels liberals (homes i dones); un 56 % dels comerciants i pagesos, i un 23 % dels obrers. Aquests resultats ens plantegen un problema d'interpretació a l'hora de determinar els factors explicatius d'aquestes diferències. Tenint en compte l'objectiu de l'enquesta, creiem que aquest problema s'hauria de confirmar i interpretar en recerques ulteriors.

4.7.2. Avaluació positiva del canvi

Les dones (55'7 %) semblen més optimistes que els homes (46'7 %) davant el canvi. I els joves més que els adults.

Passant al contingut de les respostes, n'hi ha que diuen explícitament que es tracta de quelcom positiu, i així parlen de "prendre consciència", "més compromís", "autenticitat i sinceritat", "més llibertat". D'altres, en canvi, ho diuen implícitament, per exemple, "no hi ha necessitat política de religió i per tant el que hi ha és més sincer". D'altres encara, tot i admetent el valor del canvi, es queixen que s'ha fet poc, o massa tard, o massa a poc a poc: "és una llàstima, ja que podria canviar més"; "falta molt per a fer"... (107,119,205,301,391,1005).

De reserves n'hi han moltes més encara. Una de les que més sovintegen és la minva de la quantitat de membres de l'Església, compensada, això sí, "amb un guany de qualitat". Enumerem-ne algunes: "massa lentitud, i alguns la pifien per passar-se de

llarg"; "el canvi s'ha produït massa de cop"; "els canvis són importants, però insuficients"; "massa snobisme"... (117,146, 202,384).

4.7.3. Avaluació del canvi com positiu i negatiu

Divuit respostes han indicat aquest doble valor del canvi. La diferència que observem entre aquesta avaluació i l'anterior és que aquí predomina l'aspecte negatiu sobre el positiu.

Un 33'3 % de les respostes provenen de la població de més de 50 anys, quan de fet aquesta població només representa un 19'3 % de la total. En canvi els joves (25'4 % de la població global) donen només un 16'6 % d'aquestes respostes.

En quant al contingut d'aquestes avaluacions, retrobem sovint les mateixes reserves fetes pels de l'apartat anterior, però carregant una mica les tintes: "d'una submissió sense massa responsabilitat hem passat a una responsabilitat sense massa submissió" (1025).

D'altres fan una distinció de persones beneficiàries o víctimes del canvi: el que per a uns és bo, pels altres no n'és tant. I així proposen els binomis: joves-grans, massa-minories; o bé, "noves generacions", diferents cercles socials"...

4.7.4. Avaluació negativa del canvi

L'avaluació negativa del canvi es manifesta sobretot

entre les persones de mitja edat (de 35 a 50 anys) amb una freqüència més elevada que no pas els de més de 50.

De fet, són relativament pocs els que diuen explícitament que el canvi ha estat negatiu: "Se ha conseguido un desconcierto total" (133); "(negativo), pero en gralo sumo" (150); "para mí era mucho mejor como antes" (395).

En canvi, són més els que ho diuen implícitament: "Un excés d'opinions i divergències que han desmoralitzat molts catòlics" (1008); "falta de fe, fruto de menos confesiones" (122); "la actitud del clero, contradictoria, produce confusión en los fieles" (148); "Los religiosos, al no ir la mayoría de ellos vestidos de clérigos, no imponen el respeto que en otras épocas influían" (363).

Dintre el nombre reduït de respostes que consideren negatiu el canvi, apareix tres vegades "l'actitud desunida dels clergues com font de confusió" (148,150,364).

Voldríem assenyalar finalment les respostes de dues persones que es declaren no creients. Les transcrivim íntegres: "La religión es un medio social-político de gobernar de una forma alienada a un pueblo primitivo; pero cuando éste sale de su subdesarrollo empieza a agrietarse la estructura de la Iglesia" (106). Els canvis "són massa lligats a la necessitat del temps. Volen (les jerarquies) congraciar-se amb els nivells baixos sense perdre la protecció dels alts. Generalitzant!" (200).

En síntesi podem dir que les tres quartes parts (74'2 %) dels que han contestat a la pregunta valoren positivament el canvi. Un 14'5 % no es mostra tant optimista i fa veure l'ambigüitat del canvi. En darrer lloc, un 11'3 % es mostra netament pessimista en tot això i no se n'està de dir-ho.

Com podem veure un 75 % de la nostra població diu que hi ha hagut canvis importants en la seva actitud religiosa contra un 25 % que afirma no haver-ne experimentat. El grup dels homes que diuen SI és superior en un 10 % al de les dones.

Si ens fixem en l'estat civil, els percentatges de SI i NO són sensiblement els mateixos entre homes casats i dones casades. En canvi entre el grup de solters, observem que els homes manifesten una tendència més pronunciada al canvi religiós (90'9 %) que els casats (73'9 %), en contrast amb les dones solteres de les quals només un 61'1 % diuen haver experimentat canvi en la seva actitud religiosa.

Tot tenint en compte que la població de solters és relativament petita, i que ens és difícil de mesurar l'abast de la "mirada retrospectiva" que els invitàvem a donar en la seva vida, creiem amb tot que el factor edat podria explicar les diferències observades. En efecte, la mitjana d'edat dels solters és de 27'7 anys i la de les solteres 38'3 anys. Ara bé, sabem per altres recerques de psicologia (1) sobre la gènesi de les actituds religioses que aquestes no estan plenament estructurades fins als 30 anys aproximadament. Es a dir, que abans d'aquesta edat és normal que el procés de canvi es doni amb més freqüència i intensitat.

L'alt percentatge (75 %) del grup de casats que diuen haver experimentat canvis en la seva actitud religiosa, cal interpretar-ho tenint en compte que demanàvem d'examinar l'actitud religiosa actual a la llum del passat. Es normal doncs que la majoria hagin contestat afirmativament a la pregunta. Caldrà estudiar més

aviat les respostes del 25 % que la contesten negativament.

Els capellans contesten unànimement amb l'afirmativa. Amb les reserves que imposa la petitesse del mostatge, es podria avançar com hipòtesi explicativa d'aquesta unanimitat la mateixa situació de leaders i responsables de les comunitats cristianes que els ha obligat a replantejar-se a nivell personal la situació crítica per la qual sembla passar avui l'Església, en un intent de renovació i d'acostament a les legítimes aspiracions de l'home contemporani.

A l'entorn del fenomen que es vol estudiar se'ns acudeixen ara algunes preguntes que caldria formular més endavant: Quin paper ha jugat i juga la clerecia en el canvi religiós? Ha canviat la imatge que el sacerdot i el poble es tenen mutuament un de l'altre? Quins canvis s'han produït en la valoració de la clerecia per part del poble creient i no creient?

5.2. MOMENT DEL CANVI

Pregunta: "En cas afirmatiu (és a dir, si hi ha hagut canvis importants en la vostra actitud religiosa), en quin moment -o moments- s'han produït aquests canvis?"

5.2.1. Procés evolutiu

El canvi ha estat "un procés evolutiu (8 vegades) que s'ha produït de mica en mica, escalonadament (6 veg.), de forma progressiva, sense sotregades (5) en una etapa llarga i difícil de determinar (5), sense fites massa importants (1) i evolucionant al ritme de les altres coses (2) i de l'exemple observat en la clerecia (1)". "No hi ha moment, hi ha vida continuada (1); els canvis són fruit de molts moments i reflexions (2); han anat sorgint a mida que s'han anat adoptant (2)".

Aquestes expressions sobre el canvi que podem agrupar sota el denominador comú de "procés evolutiu" representen el 20 % de les respostes obtingudes a la pregunta sobre el moment del canvi.

Creiem que són bastant significatives, ja que suposen un cert capgirament de la pregunta. Hi ha doncs un bon nombre de persones que no troba en la seva vida cap moment especialment important en el qual s'hagi produït un canvi d'actitud religiosa. La personalitat religiosa s'ha anat estructurant d'una manera continuada sense que aparentment s'hagin produït incidents que

hagin marcat un moment determinat de la vida.

Cal afegir, endemés, que trobem algunes altres respostes que semblen indicar més o menys explícitament aquest mateix procés evolutiu. Per exemple: "Als 18 anys, en passar de no creient a la interrogació religiosa i busca de la fe; als 26, refredament per desil.lusions; ara, anar fent..."; "En els últims 10 anys"; "D'ençà que em vaig anar independitzant dels meus pares" etc. D'altra banda, els que assenyalen un esdeveniment temporal concret, que ha produït impacte en la seva actitud religiosa, poden molt bé haver-lo integrat en aquest procés evolutiu del qual, possiblement, aquell esdeveniment n'ha estat el punt inicial o en tot cas ha marcat el començament d'una nova etapa.

5.2.2. Les transformacions de l'adolescència

L'adolescència, com se sap, constitueix una fase de creixement teixit de conflictes, de dubtes i revolta, i també d'assaig d'adaptació.

Encara que aquesta etapa queda ja molt lluny per la majoria de la nostra població, no és estrany que alguns individus, sobretot els més joves, l'hagin evocat com a moment important de canvi. En les respostes hi trobem l'interrogant fonamental sobre el sentit de la vida i el per què de les coses que l'adolescent acostuma de formular en sortir de la infància. Són moments de gran plasticitat i és fàcil de comprendre que són els més favorables per a l'estructuració de l'actitud religiosa.

Aquestes constatacions confirmen les dades que la psicologia genètica ha trobat en l'estudi del fet religiós. Això ens obligarà evidentment, de cara a la nostra recerca, a resoldre el problema que planteja la variable edat en el moment de constituir

el mostratge que ens ha de permetre detectar el procés de canvi religiós.

Tot i sabent que caldrà revisar-lo, proposaríem ara com ara tres grups hipotètics d'estudi, d'edats diferents:

a) Un primer grup de joves, de 20 a 30 anys. Aquest grup permetrà de veure com es resol en el món d'avui la crisi religiosa per la qual passa tot adolescent, tot mirant de descobrir-ne les característiques específiques i els factors determinants. Aquest grup, del punt de vista sociològic, presentaria un interès especial, ja que es tracta de joves que no han viscut els fets dramàtics de la guerra civil espanyola i d'altra banda molts d'ells han estat implicats en els moviments contestataris dels últims anys.

b) Un segon grup estaria format d'individus adults, de 30 a 45 anys, casats i engatjats professionalment i socialment. L'autonomia i responsabilitat que comporta la formació d'una família, l'equilibri i estabilitat de la vida sexual i afectiva viscuda dins el matrimoni, semblen indicar-nos que el fet de casar-se podria ser un moment privilegiat de canvi religiós. En les nostres enquestes hi trobem indicis d'un canvi positiu que caldria estudiar més profundament. Tant més quan les recerques de sociologia pastoral semblen trobar una correlació positiva entre el fet de casar-se i la disminució de la pràctica religiosa. Al nostre entendre caldria estudiar a fons la dimensió religiosa de la situació existencial viscuda en el matrimoni en correlació amb les coordenades tradicionals del cristianisme sociològic (comportaments, pràctiques, etc.) per a treure l'entrellat d'uns resultats paradoxalment contradictoris.

c) Un tercer grup podria estar format per individus de més de 60 anys. Creiem que aquest grup ens permetria estudiar l'impacte que la situació en què es troben les persones d'edat té sobre la fenomenologia sociològica i psicològica del canvi religiós.

5.2.3. Situacions existencials

Per algunes persones de la nostra població, les experiències de sofriment, malaltia, mort i solitud són l'ocasió d'un nou planteig de "la fe i l'esperança en Déu".

Què sabem, en realitat, sobre la possible dimensió religiosa d'aquestes situacions existencials i dels canvis que provoquen en l'actitud religiosa de l'home contemporani? Cal reconèixer que ens trobem totalment mancats d'estudis psicològics sobre aquestes experiències que constitueixen ben sovint moments de la vida d'una intensitat dramàtica excepcional (1).

Una recerca psicològica sobre el canvi religiós, malgrat les dificultats que comporta un estudi d'aquest tipus, caldrà que tingui present aquestes experiències humanes concretes que semblen ser sovint un moment crucial en l'estructuració religiosa de la personalitat.

De les dades de l'enquesta apareix també que els moments de dubte, provocats de vegades per situacions personals més o menys conflictives, porten a una crisi de fe que pot desembocar o bé en la conversió o bé en l'ateisme.

(1) En el Centre de Psicologia de la Religió de la Universitat de Lovaina (Bèlgica), s'hi realitzen d'uns anys ençà una sèrie de treballs de recerca experimental sobre aquests temes mitjançant un test d'apercepció temàtica (I.S.A.T.).

El canviar d'activitat (posar-se a treballar després d'uns anys d'estudi), de medi cultural (anar a viure a ciutat), d'ambient, etc. són també favorables a un canvi d'actitud religiosa. Es tracta, com es veu, de factors socioculturals (als quals caldria afegir alguns altres de tipus històric i polític, com la "guerra passada", "contradicciones capital-trabajo y estado represivo-sociedad"; "en constatar que el nostre angelisme era explotat amb finalitats polítiques"). La influència d'aquests factors és indiscutible en el procés de mutació religiosa, tal com han demostrat les recerques experimentals en sociologia.

5.2.4. Les situacions religioses-socials

La influència dels factors socials sobre l'actitud religiosa personal es fa més patent quan aquests factors són d'ordre religiós i marquen amb força un moment de la història religiosa del país. Així veiem que un 32,3% de les respostes s'avenen a assenyalar el Concili Vaticà com un moment clau en el canvi i evolució religiosa personal, que s'ha produït en molts casos d'una manera lentament progressiva en els anys posteriors a aquest esdeveniment.

Entre les altres situacions religioses de la vida social que han jugat un paper important en la història religiosa personal, trobem indicades en la nostra enquesta tota una sèrie de moviments i d'associacions d'influència cristiana, entre els quals sobresurten els cursets de cristianitat, els moviments d'A.C. (HOAC, JIC), els equips de matrimonis, els de catequesi, etc.

Hi ha moments també, propicis al canvi, que es veuen marcats per persones que tenen una importància més o menys considerable en la vida pública i privada del país. A l'enquesta se'ns donen

els noms de Joan XXIII (sentit positiu), del bisbe Marcelo (sentit negatiu), i també se'ns parla, sense anomenar-los, de sacerdots "que han donat una nova visió de les coses".

5.3. ELS CANVIS EN L'ACTITUD RELIGIOSA DELS CREIENTS

En la pregunta 6.A.a.2. de l'enquesta es demanava:

"Finalment, donant-vos una mirada retrospectiva i actual a vós mateix:

Si sou creient, quines coses heu canviat en la vostra actitud religiosa?"

En les pàgines següents farem l'anàlisi dels resultats obtinguts a aquesta pregunta, fixant-nos sobretot en l'aspecte qualitatiu de les respostes. Fonamentalment, podem agrupar els ítems recollits en 4 apartats diferents:

- L'actitud religiosa personal.
- L'actitud de fe.
- L'actitud envers la Institució.
- Vers un compromís secular de l'actitud religiosa.

5.3.1. L'actitud religiosa personal

El procés evolutiu i dinàmic que comporta l'existència humana i els esdeveniments històrics, profans i religiosos que ha viscut la nostra població ha obligat a fer "un replantejament total d'allò que (jo) creia i s'havia dit" (206). Les mateixes idees (301,352), els conceptes (153,302), els principis (109), han estat objecte de revisió, en un intent d'arribar a un "millor coneixement i comprensió de les coses de la religió" (139,144,168), de la Bíblia (118), de l'Evangeli (206), passant d'una actitud més aviat passiva i receptiva a una actitud activa i reflexiva (387).

Es dona una "mayor preocupación por la religión" (1007), "por un cristianismo más consciente" (1029) i es manifesta "un esforç per a posar-se al dia religiosament" (506). Hi ha una percepció més realista del món i de les coses (342,405) i un desig evident de purificació i autenticitat, com palesen, p.ex., aquests items: "Intentar viure en veritat" (460), "arraconar principis que semblaven importants i ara veiem absolutament secundaris"; "treure la palla i el que és superflu de la religiositat" (130). Tot per trobar "más sentido en las cosas de la religión" (204).

En alguns casos observem que els canvis que s'han produït aquests últims anys en el camp religiós han vingut a enfortir l'actitud d'alguns cristians que fins fa poc temps se sentien més o menys marginats o a free de l'heterodòxia degut a les seves idees (100,109).

5.3.2. L'actitud de fe

En les respostes sobre els canvis d'actitud religiosa trobem alguns ítems que es refereixen a l'actitud envers el transcendent i també envers Déu. Ha canviat "la manera de posar-se davant la transcendència" (100) i també "la idea de Déu" (507) "la visió de Déu" (221). Déu ja no és vist "com un ésser llunyà, sinó com un pare que ens ajuda" (1004), amb el qual s'entaula una "relació directa" (113) a través la vida de cada dia.

Referent a la fe, la nostra població, sobretot els homes, ens dóna una gran varietat de signes de canvi que van des de la disminució a l'augment de la fe, passant per situacions de dubte i de crisi.

Es nota una "disminució general de la fe i molta desorientació. Les persones pietoses van practicant, però no saben què creure" (506). Han canviat "las maneras de interpretar la fe y ciertos apartados dogmáticos que antes no estaban muy claros" (134); "la dogmática s'ha 'desmuronat', base en la qual es sostenia la religiositat" (147). No es creu en els sacraments com "bateria" (acumulador d'energia), sinó com "símbol extern d'una comunitat" (1021).

Els dubtes de fe són profunds (103). Es refereixen als "misteris de la fe" (183), "als dogmes" (1005); "a l'església... hi falten fets i hi sobren paraules" (206). Fa dubtar "la actitud de algunos religiosos" (165). En la resposta d'un no creient apareix un cert despit i agressivitat: "Considerar l'actitud religiosa vana i inútil, opressiva, mancada d'humanitat, una filosofia únicament per a pensaments primitius..." (147).

En altres casos trobem no solament la constància en la fe (107, 133, 180, 1024), sinó un progrés: hi ha "más fe que nunca" (167, 1022), purificada i "arrelada en Crist" (508, 602), allibe-

rada dels "condicionaments sociològics canviants" (361), més sincera, conscient, compromesa (vinculada a la vida) i oberta (100, 201, 505, 508, 360, 366, 384).

En alguns la fe es planteja com un dilema entre Jesucrist (en qui es creu més) i l'Església com institució (en qui es creu menys) (504); o entre l'Evangelí i la "inseguretat de tot lo altre" (512). Notem que aquestes respostes provenen de sacerdots.

5.3.3. L'actitud envers la Institució

5.3.3.1. L'autoritat, la jerarquia

"No pienso nunca mal de las actitudes de la Jerarquía Eclesiástica, aunque como hombres sabemos que pueden equivocarse" (135).

Dels 25 ítems que fan referència al canvi d'actitud envers "l'Església, la jerarquia, l'autoritat, les lleis (canons), etc." el que encapçala aquest apartat es distingeix clarament del to dels altres. En efecte, del contingut dels altres ítems es desprèn una certa actitud de revolta que sembla confirmar "la crisi d'autoritat" de la qual tant s'ha parlat aquests darrers anys.

S'esmenta l' "indiferencia a ... este clan llamado Iglesia" (106); la gent no accepta, no obeeix, ni se sotmet com abans al que diu la jerarquia (101,169), la qual sistemàticament és posada en dubte (1005,422). L'Església, ens diu una dona creient i practicant, "ja no la considero tan infal.lible que no se la pugui discutir" (381). Tot això comporta una falta de "seguridad en los principios de la Iglesia y su estructuración" (128).

Apareix clarament una actitud crítica que ha substituït "la

acceptación sin reservas de la doctrina tradicional", "les normes canòniques", "el que pugui dir qualsevol jerarca", "les lleis de l'Església", etc. (1006, 500, 507, 508, 381, 425) i que pot anar acompanyada d'una oposició clara a "l'autoritarisme, al juridicisme, al liturgisme ritualista..." (203).

Al nostre entendre, aquesta actitud inconformista de la nostra població no pot qualificar-se d'adolescent, encara que la crisi d'autoritat que reflexen els ítems de l'enquesta reproduïx potser en certa manera els mecanismes psicològics de tota crisi de creixement. Les motivacions, emperò, són característiques d'una actitud adulta. "La submissió ens porta a una actitud passiva. Ens hem d'amparar en la justícia" (169) i "en la llibertat" (169, 507, 508).

Es reivindica l'autonomia intel·lectual i el respecte a les persones, a la pròpia consciència (113, 143, 425, 500). L'actitud religiosa ha esdevingut més personal, conscient, humana i responsable (112, 203, 425, 507, 508). Hi ha un profund desig de tolerància, d'elasticitat (420). La consciència s'ha fet "més adulta, especialment arran d'una major participació dels laics" (112). Hi ha però, qui nega aquest fet i es rebel·la contra "la no responsabilitat dels laics, l'església constantiniana..." (203).

En totes aquestes afirmacions apareix amb força el desvetllament d'una sèrie de valors humans que semblen haver-se trobat en conflicte, i potser s'hi troben encara de vegades, amb l'exercici de l'autoritat de la jerarquia eclesiàstica. Sembla que això planteja un problema seriós en el camp de les relacions de molts cristians amb la jerarquia, la qual es troba davant una situació totalment nova, si considerem la que existia fa només unes quantes dècades.

5.3.3.2. Les pràctiques religioses

"En les pràctiques religioses faig les mateixes" (133). Com veurem de seguida, aquest ítem és excepcional, ja que tots els altres que fan referència a les pràctiques religioses expressen que s'ha produït un canvi important. No obstant, la diversitat de matisos que trobem en els ítems sobre aquesta qüestió ens obligarà a filar molt prim a l'hora d'estudiar aquest tema en la segona fase d'aquesta recerca. Altrament, no cal oblidar que en aquesta enquesta preliminar ens hem trobat amb un tipus de població eminentment creient i practicant.

El to general de la majoria de les respostes ve donat pels següents ítems:

"Crec que m'he tret del damunt una bona quantitat de farfalla (sic) religiosa" (132); "deixar de creure en tant de folklore eclesial" (206); "un daltabaix de ferralla que ara em fa somriure només de pensar-hi" (109); "avui em fa somriure el que abans semblava tan natural: processons, rosaris, etc." (760); "el dissabte és per l'home i no l'home pel dissabte" (1003).

Ha canviat "la dependència de pràctiques i ritus". S'hi creu menys. Han "disminuït", s'han "adixat de banda" o s'hi para una "atención mucho menor", hi ha "un poco de abandono". Aquestes són les expressions emprades. Ara bé, de quines pràctiques es parla? En 3 ítems no se'ns especifica, però tenint en compte que ens els donen persones que van a missa el diumenge, sens dubte es refereixen al que trobem concretat en els ítems que parlen de "les pràctiques de pietat" (461), "devocions, tradicions" (462), "processons, rosaris" (169,760), "ayuno, direcció espiritual, visita, etc." (122,303,381,701), "pregària" (700), "espiritualitat" (147).

Es parla poc de la missa. Sembla normal si recordem que la població és predominantment practicant. Una dona que ha deixat les pràctiques tradicionals de pietat diu que s'ha quedat amb la

missa "que omple la necessitat de comunicació amb Déu per Crist" (461). Una altra assenyala "un augment del sagrament de l'Eucaristia" (364). Es veu "más sinceridad en las celebraciones eucarísticas" (303). Una persona hi dóna menys importància que abans (169).

8 items fan referència a la confessió per dir que ha disminuït la freqüència de recepció d'aquest sagrament. Dues dones diuen que ha canviat la manera de fer-la (302), "la forma de recibirlo" (303).

En alguns casos (14 veg.), els items són de signe oposat als que hem examinat fins aquí. Es parla d'augment de pràctiques (107, 110, 154, 131), d'interès per la missa (109, 110), per la "participació" (118) "más completa, directa" (144, 130, 202), i per la comunió més freqüent (140). Hi ha "una entrega més generosa a les nostres obligacions religioses" (144). Es descobreix "la necesidad de una espiritualidad seular" (1026) i una persona fa "lectura y meditación" (1000).

Un altre punt que cal assenyalar és que en alguns casos ha disminuït la fidelitat als "actes", però no s'ha modificat la "fidelitat de fons, absoluta, que ens dóna l'Evangeli" (510), "procurant adaptar la vida a les ensenyances evangèliques" (1008). Trobem fins i tot un cas de "disinterés en el cumplimiento dominical en misas convencionales hasta casi abandono del precepto... y mayor asistencia en días laborables a la iglesia para rezar o meditar" (1022).

Un últim aspecte que volem destacar és el desig de simplicitat i autenticitat en les pràctiques culturals que manifesten alguns fidels i la satisfacció amb què s'acullen aquests valors. "Ahora somos más nosotros -ens diu un home solter-; la religiosidad es más familiar" (204). "Trobo els actes de la religió, en els quals participo, més naturals i familiars (Sta. Missa, predicació)" (130); "han deixat d'emocionar-me les grans cerimònies i monuments; he deixat de veure una Església triomfalista" (132);

"ens plau la senzillesa, la sinceritat, en oposició a la fastuositat i a la poca autenticitat" (141). No sabem si és tot això que fa dir a un sacerdot: "Em costa bastant d'acceptar moltes manifestacions externes del cristianisme (fins i tot el mateix estil de celebrar l'Eucaristia)" (506).

5.3.3.3. Una nova actitud envers la llei i la moral

Una vintena de respostes manifesten un canvi d'actitud envers la llei i la moral cristianes. Ha canviat la manera de viure la religió (205), "la idea de llei, de pecat" (507), "la moralitat teòrica: fer perquè està manat així" (509). Ara s'accepta "la imperfecció (pecat)". La perfecció cristiana no és "un estat, sinó una actitud que s'ha d'anar aconseguint lentament" (1021).

S'ha produït un desencís en comparar "la instrucció que reps de petit i el comportament que veus quan ets gran" (260). Hi ha menys fidelitat a les normes (510). "Si és precís -ens diu un home solter, de 36 anys, director d'empresa i responsable d'un moviment cristià- em carrego qualsevol llei. Amb tot mai la fe m'havia estat una exigència tan forta" (207). Com afegeix aquesta mateixa persona, s'ha passat "d'una llei a un esperit; d'una superficialitat a una profunditat". Les pràctiques ja no es fan "para tranquilizar mi conciencia, sino porque estoy convencido" (423). Es viu "una religión más sincera" (424), "desterrant el sentimentalisme, donant valor a l'actitud interior" (462). Ha desaparegut "aquell temor excessiu" (380) que provocava la moral del deure, la llei i el càstig, perquè "a Déu no se li ha de tenir por" (120).

Totes aquestes expressions palesen, al nostre entendre, la maduració de l'actitud religiosa, la qual ha anat alliberant-se

gradualment dels condicionaments afectius que s'estructuren a través el complex d'Èdip i que tan profundament intervenen en la relació que l'home entaula amb Déu. Un estudi psicològic sobre la correlació entre la imatge que l'home contemporani té de Déu i les imatges paterna i materna, sens dubte ens ajudaria moltíssim en la intel·lecció dels aspectes ètics de l'actitud religiosa i de llur dependència de les vivències afectives de la infància.

A més a més d'aquests aspectes que acabem d'assenyalar, trobem alguns ítems que es refereixen a la crisi que han sofert "los antiguos conceptos de moral" (1007). Ha canviat "todo lo relacionado con la moral sexual, sobre todo en su vertiente matrimonial" (115). Un estudi sobre el canvi religiós no podrà oblidar les noves actituds i els nous comportaments que semblen haver adoptat una gran majoria de cristians pel que fa a la vida sexual i que divergeix fortament de l'ortodòxia moral cristiana. Seria interessant de veure en aquest sentit el possible canvi que ha sofert la culpabilitat que tradicionalment anava lligada amb tot el que es refereix a l'esfera de la sexualitat.

Alguns individus de l'enquesta destaquen, d'altra part, la liberalització de l'Església en donar "més facilitats de complir amb els deures de tot creient" (380), canviant "las obligaciones que han estat creadas pels homes, com els manaments de l'Església" (240).

Aquesta relativització de les normes morals provoca en alguns casos una situació d'anòmia. La gent es troba desorientada (1007). Abans, el viure cristianament era més fàcil perquè el camí que calia seguir estava ben definit. Ara, "no sigo ninguna línea, -ens diu una dona de 52 anys, casada, poc practicant- desco captar el cristianismo puro, pero no es fácil" (393). I una noia de 23 anys: "Fora responsabilitats i compromisos. Primer tinc d'aclarir jo. Després veurem" (440).

5.3.3.4. L'ètica de l'amor

L'actitud reticent, crítica o clarament negativa envers la moral legalista troba un contrapunt positiu en el canvi que ha experimentat la relació d'alguns cristians amb les persones que els envolten.

En aquest apartat hem agrupat 25 ítems (donats per 18 homes i 7 dones) que expressen l'estructuració progressiva d'una nova actitud envers els altres: a partir de la tolerància, la comprensió i el respecte de l'altre, passant per l'acceptació, la solidaritat i el diàleg, aquest procés culmina en una actitud de donació, servei i amor als altres. Diríem que, de lluny o de prop, tots aquests ítems es situen en la mateixa perspectiva ètica de l'amor, que en el cas de la nostra població sembla inspirar-se clarament en l'Evangeli. Creiem que cal remarcar el fet que, d'acord amb el que se'ns diu, aquesta actitud és fruit d'un canvi produït en els últims anys.

Aquest canvi consisteix, en termes generals, en "valorar més les persones que no pas la institució i les normes o lleis" (510), i a nivell simbòlic, pot ser-ne l'expressió un gest introduït fa pocs anys en la celebració eucarística: "Es produeix una gran satisfacció, a la missa, el donar la Pau al meu veí". (132)

En termes més concrets, s'ha abandonat "el fanatismo por mi religión" (128), s'accepten criteris que abans es creien erronis "i ara tolerem en els altres" (109). Es nota una major transigència "en certs actes i formes de vida de societat" (138). Es valora "la comprensió vers els germans separats i tothom" (108,142, 502,701). Es manifesta l'anhel de respectar "les opinions i els valors de les altres persones" (121,169,511); ha canviat "especialment la relació amb la muller" (145). L'actitud, ara, és de "major acceptació dels altres" (109), de "ser més solidari amb el pròxim" (169) i de "diàleg amb gent de diferents classes socials, diferents confessions religioses i opinions polítiques" (1022).

Hi ha finalment un sentit més gran de l'amor, del fet de donar-se i servir els altres, els germans (122,303,366,382,383,461,500). Aquesta relació d'amor i servei als altres constitueix justament el ser cristià (500) i l'expressió concreta del "Nou Manament" (602), perquè "veo a Cristo en mis semejantes" (135). Notem que la majoria dels ítems donats per les dones s'agrupen en aquest últim paràgraf, i ens manifesten, al nostre entendre, els valors de donació i d'acolliment característics de la psicologia de la dona en la seva forma d'existir.

5.3.4. Vers un compromís secular de l'actitud religiosa

Una quinzena d'ítems ens manifesten un canvi d'actitud que ha produït un desplaçament del centre de preocupació religiosa que d'individualista ha passat a ser social i encarnada en el món.

"He passat -diu un home casat, de 48 anys, cristià militant- d'una vida religiosa devota, estable, individualista i rutinària, a una vida religiosa més conscient i compromesa..." (170); a un "cristianisme més encarnat i lliurat als altres", afegeix una dona de 46 anys, també militant.

Existeix una preocupació per "la qüestió social: em torno socialista i veuria com un gran triomf la separació completa de l'Església i l'Estat" (132); preocupació també per adaptar la vida cristiana "al social i a l'humà" (1008) i per projectar-la "a mis ideas sociopolíticas" (1007).

S'ha produït "una major apertura al món secular (cultura, ciències, política...)" (505). Cal donar "testimoniatge en el món" (145), santificar les seves estructures (1024), fer-lo "més just i

més bo per a viure-hi" (1004); l'espera del més enllà no ens ha de fer oblidar "el més aquí" (1005).

El cristianisme, se'ns diu, no és una cosa teòrica sinó que s'ha de viure (161) en la vida de cada dia (1007), veient "l'Església veritable en la vida de les persones, la seva lluita, la seva honradesa i la seva fe senzilla" (504).

Es en el sí de la família, en la professió i en el medi ambient que s'ha de viure la fe (1024, 397), així com participant directament en "tots els problemes de la parròquia" (144).

5.4. ELS FACTORS DEL CANVI RELIGIOS

Pregunta: "En cas afirmatiu (és a dir, si hi ha hagut canvis en la vostra actitud religiosa), quins factors han influït en aquests canvis o els han determinat?"

5.4.1. Factors sociològics

Els 21 ítems agrupats en aquest apartat manifesten la influència evident de la societat sobre l'actitud religiosa personal dels creients.

Els factors que han influït i determinat els canvis d'actitud són "la mateixa evolució del temps" (130,148), "el transcurs dels anys" (425), "l'evolució de les nostres idees" (503). Tot canvia inevitablement (420,760): el país (1007), la societat (121,1007), l'Església (116).

L'home en contacte amb la vida (398,508), amb els nous corrents ideològics (240,421), amb els fermentes "sociològics i culturals de l'ambient" en general (240,301,302,397,505), "no puede escapar a este flujo universal, como no ha escapado la Iglesia" (116).

Aquest procés de canvi és un "signe del temps" (100) i "està en la voluntat de la creació" (113). Amb tot, "si la evolución es precipitada, los fieles no podrán seguir" (148).

5.4.2. Factors religiosos

Agrupem en aquest apartat el 60 % dels ítems obtinguts en les respostes que ens dóna la nostra població a la pregunta sobre els factors que han determinat o influït en el canvi d'actitud religiosa personal. Com veiem, doncs, els signes religiosos presents en la societat juguen un paper preponderant en el procés personal de canvi religiós. Amb tot, cal fer notar que no tenen l'exclusiva. Els factors sociològics generals que hem assenyalat en l'apartat anterior, i les motivacions personals, que estudiarem en el següent, tenen també molta importància. Aquesta constatació ens aferma justament en l'òptica interdisciplinària que de bon començament va inspirar el planteig del nostre treball.

El canvi religiós és un fenomen col·lectiu observable en el si de la nostra societat i que volem explicar amb l'ajut del marc conceptual i dels mètodes d'investigació propis de la sociologia. Ara bé, si ens posem en la perspectiva vivencial de l'individu, ens adonem que es realitza amb una originalitat irreductible en cada cas, i que respon a la manera pròpia que té cada persona d'obrir-se a la realitat religiosa amb el seu ser carnal, afectiu i intel·lectual. I és aquí, precisament, on intervenen ben sovint -com ens ho confirmen les respostes de l'enquesta- junt amb les influències del medi sociològic que afaïçonen l'individu, el joc de forces íntimes i personals que la psicologia ens pot ajudar a descobrir mitjantçant conceptes i mètodes que li són propis.

La perspectiva d'una antropologia dinàmica i evolutiva, per la qual hem optat clarament en el nostre treball d'investigació, creiem que ens permetrà, com ho hem vist en la primera part del nostre estudi, superar els obstacles que podrien oposar-se a l'anàlisi i la interpretació sociològica i psicològica del canvi religiós.

5.4.2.1. La fe, la moral i la litúrgia, com a factors de canvi

Com ja observàvem en l'anàlisi sociològica dels factors de canvi, ens trobem amb unes realitats religioses que són al mateix temps objecte i font de canvi. Més amunt (1) hem vist que s'ha produït un canvi en l'actitud religiosa pel que fa a la fe, a la moral i al culte. Aquí, en els ítems d'aquest apartat, apareix que "l'aprofundiment en la fe" (1024), "el comprendre la dimensió horitzontal (a més de la vertical cap a Déu) d'anar als homes que ens mana Crist en la seva vida" (1004), el rebel·lar-se "contra la forma negativa con que ha sido presentada la faz de Dios" (115) són també factors del canvi religiós. I, al contrari, "la falta de fe" (1008) juga també, evidentment, en el procés de canvi.

Quant a la moral, se'ns assenyala "un cansancio de tanto pecado inventado por la Iglesia" (115), el "carregar amb tants escrúpuls de consciència ... per coses sense importància" (126) i "qüestions de vida que no tenen una resposta digna en la nostra moral" (509).

Factors positius de canvi han estat "la nova litúrgia" (132, 387), "la santa missa participada" (140, 388) en la seva nova estructura i celebrada en català" (118). Hi ha però qui troba encara "la majoria d'actes religiosos massa ramplones" (1001) i que "la mateixa missa deixa bastant indiferent a molts dels qui hi assisteixen" i que la confessió ha perdut valor (133).

(1) Cfr. Apartats 5.3.2., p. 118; 5.3.3.2., p. 121; i 5.3.3.3. p. 123.

5.4.2.2. L'Església, la jerarquia, els sacerdots.

En el procés de canvi l'Església és considerada en general com un factor positiu. "L'actitud de l'Església ha afavorit els canvis" (109). Aquesta actitud és la d'una "obertura més gran, lliure de prejudicis (126,138,382), almenys d'un sector de l'Església" (387); "d'aproximació" (132) i "més realisme"(168). Els mateixos canvis de l'Església són factors de canvi (361,701, 1107).

Les coses han canviat gràcies també "a poder opinar sobre religió. Abans ens ho donaven tot fet, i pobre del qui aixecava la veu!" (460); es pot "participar més" (171) i hi ha una "major llibertat i facilitat" en els deures i les pràctiques religioses (126,154,380).

Hem trobat, emperò, alguns ítems que es refereixen a l'Església en sentit negatiu. Un home gran, casat, creient, però que actualment no manté cap relació amb la institució i que practica rarament, ens diu tenir "la sensación de haber sido engañado en las orientaciones prácticas y (haber sufrido) represiones en toda la marca religiosa adquirida" (1022). Un altre home casat, de 40 anys, no practicant i de fe vacil·lant, es refereix implícitament a una situació greu, dolent-se de "cuando de una palabra de la Iglesia dependía mi futuro" (106). Són exemples d'experiències viscudes que, en el primer cas, han provocat un apartament de la Institució i en l'altre, sens dubte, un refredament general de la fe.

En alguns ítems del grup de sacerdots se'ns indica com a factor de canvi la marginalitat de l'Església: "El fet de veure que la vida de l'Església anava per un cantó i que la vida del poble demanava un gran canvi" (508). "La gent viu en un altre món" (509) i "el nostre cristianisme, tal com es viu, no diu res a la gent" (500).

La jerarquia, com a factor de canvi, és jutjada bastant negativament (1), exceptuant la resposta d'una dona casada que diu: "La Iglesia (jerarquía) en su nueva línea al tomar normas e ideas completamente nuevas" (389).

Els altres ítems parlen de la "crisi de la jerarquia" (203); "l'exemple poc eficient" (509), "la feblesa" (1001), "la pèrdua de prestigi de toda la jerarquía" (1002), "l'enfrontament amb els de dalt" (509), "la inutilitat de bisbe que tenim a Solsona" (508); "el confrontar la situació humiliant i sofrida de tantes persones i l'actitud de 'tant se me'n fot' dels caps de l'Església" (206), que són "unos retrógrados" (393) i porten "una política de veleta" (440).

Aquests ítems ens fan pensar que moltes coses han canviat al marge de la jerarquia de l'Església. En tot cas, els bisbes no apareixen aquí de cap manera com a motor del canvi, sinó més aviat com a aturador.

La influència positiva dels sacerdots, com a factor de canvi, s'ha realitzat gràcies al seu "contacte més directe" (112,132, 128,144) amb la gent, al seu "testimoni" (303), a "l'orientació" rebuda d'ells (390), al treball que fan en comunitats cristianes (391), a "la nova manera d' enfocar la religiositat" (402). Un home casat, empleat, de 45 anys i que viu a Berga, ens diu: "L'exemple d'alguns sacerdots joves (no preocupats per les 'làmines' i la Borsa) m'ha tret una mica el concepte d'una religió lligada a lo material i també a l'Estat" (132).

La influència negativa s'ha produït pel "relaxament de la clerecia" (1008), la seva "desorientació palpable i ... la constatació que molts d'ells semblen tenir els seus dubtes" (103); "la disparidad de criterios" (148), "les noves actituds que fan dubtar" (133); "els mals exemples i la indiferència apostòlica" (183),

(1) Cfr. apartat 5.3.3.1., p. 119.

"la excesiva preferencia de amistades femeninas" (148) y las "deserciones" (395). Citem, per concloure aquest apartat, la llarga resposta d'un home de 57 anys, casat, comerciant, d'una vila de l'interior: "Un clero con prurito de 'avanguardia', de figurar en la primera fila de la revolución, de teorizar por grupitos o individualmente con ansia de notoriedad -recordamos al P. Llimona-. Eliminar estos factores negativos sería un gran servicio a la religion, por sí misma y como fuerte elemento social del País: Cataluña, España" (148). Val a dir que els subjectes d'aquests ítems jutgen més aviat desfavorablement el canvi religiós.

5.4.2.3. Persones, grups i moviments cristians

La cinquantena d'ítems agrupats en aquest apartat ens fan veure la importància de les relacions interpersonals en el procés de canvi religiós. Els amics i els companys (6 vegades), "la meva dona" (190), persones diferents (3 veg.); "un home que ha estat pres per Déu" (403), "el testimonio de algún seglar" (303)... La vinculació a una comunitat cristiana (207), "parroquial" (366), avançada" (202,207,303), "amb persones obertes de mentalitat i criteris" (507); contactes "amb gent de fora" (203), "catòlics avançats i de molta fe" (125), "amb la comunitat de Taizé" (132,161)... El diàleg amb "gent de diferents classes socials, diferents confessions religioses i diferents opinions polítiques" (1022), amb "altres cristians" (145)...

Els contactes "con la juventud" (384), "les noves generacions" (503); amb diferents grups (161), d'obriers (109), a la universitat (128), amb gent compromesa temporalment (170)...

En "alternar amb obres del poble" (508), en el qual es troba "la vida evangèlica" (504)... i també amb "ateos teóricos" (128); "els bons i mal exemples vistos en els altres" (511), "experiències tan negatives com positives" (462)...

Heus aquí, resumits, una sèrie de factors (persones i grups) que han jugat un paper important en el canvi d'actitud religiosa dels individus de la nostra enquesta.

D'una manera més concreta ens assenyalen, a més a més, alguns moviments cristians organitzats, com els Cursets de Cristiandat (102,135,205), l'Opus Dei (110,167), l'A.C. (161,426), la JOC (206), la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat (426), els Caputxins de Sarrià (383), els Equips de Matrimonis (391), els Centres de Catequesi (361), una Escola de Teologia (303), el Col·legi dels Salesians ("al cambiar de colegio a mis hijos") (384), etc. Un sol testimoni negatiu: "L'ofec que en donava una concepció de la religió a través de la J.A.C., C.C.M.M. i Cursets de Cristiandat" (1021).

5.4.2.4. El Concili

10 ítems fan referència al Concili com a factor de canvi sense explicitar-ne l'abast (1). Uns quants més, 6 exactament, fan notar "les noves orientacions donades a la vida religiosa" (143,602), "les concepcions... més humanistes" (1003), el seu esperit de "retorn a l'Evangelí" (511); un capellà ens diu: "el Concili m'ha fet veure el canvi que demandava la vida del poble" (508) i un altre afegeix que les idees del Concili "han vingut a reformar conviccions de fons" (510).

(1) Cfr. apartat 5.2.4. p. 115.

5.4.3. Motivacions personals

Entre els elements més personals que han influït en el canvi de l'actitud religiosa, trobem en primer lloc el factor "edat" (5 ítems), "que fa veure les coses d'una altra manera" (154). És una al·lusió clara al procés de maduració (424) i creixement que trobàvem encara més explicitat en les respostes obtingudes a la pregunta sobre el moment del canvi.

Un altre factor important és la reflexió (101,153,207,424) que ha portat a "una presa de consciència personal sobre la realitat religiosa" (352), i "al convenciment...personal" (101). Cal afegir aquí "la lectura" (507,1022) de llibres d'actualitat (128,303,1026) que han possibilitat els canvis (109); de la literatura post-conciliar (203), de l'Evangeli (424) o de la Bíblia (145) i també l'estudi (1029).

Aquest estudi i reflexió, per alguns, és fonamentalment una "constant autocrítica" i també "crítica" de "la societat en general" (147), del "cristianisme" (128), que fan sobretot els més joves (100,128) en un anhel "d'entrega... i sinceritat" (132), ja que "sobren cristians de nom i en falten de fet" (500)

En aquesta mateixa línia es manifesta "una busca constant de la veritat" (113), una "major obertura a tot i a tothom" (360), i se'ns diu amb una barreja, creiem, d'escepticisme i d'ironia que "el pensament s'ha alliberat quelcom, que ja no és pecat pensar" (147). (1)

(1) cfr. paràgraf segon de la pàgina 126

La gent, d'altra banda, constata que ha de ser "part activa i no passiva" (1004); hi ha "més ganes d'anar endavant" i es planteja, amb "la necessitat de donar testimoni de la fe" (1024), el dilema de "seguir una de les dues línies: amunt o avall" (130). Ser "militant actiu", sentir-se "responsable i vinculat a una comunitat" (207), lluitant "contra viento y marea" (393), fa potser dir a un dels nostres subjectes, en un esclat d'optimisme: "Encendrem la flama que estava quasi bé apagada" (165).

Tots aquests ítems estan en la línia de l'engatjament responsable (143,1021) i de "compromís cristià" (500) del qual tant s'ha parlat aquests últims anys (500).

Aquesta responsabilitat sembla esperonada en el moment de casar-se (120), pel fet de crear una família (139) i la preocupació de portar-la endavant (160) i educar els fills (145) (1). Totes aquestes respostes, no cal oblidar-ho, se'ns donen per indicar-nos els factors que han determinat el canvi d'actitud religiosa o almenys que hi han influït.

Un ítem reflecteix una certa situació d'anòmia: "lo de antes no me sirve y cómo debiera actuar ahora no lo sé" (393). En canvi hi ha qui es planteja "una renovació de la vida" (405) per a "ordenar-la" (181) i aconseguir potser el que ens diu una dona de 46 anys, cristiana militant: "el principal de la persona és estimar sense límit com ens ensenya Crist en la seva vida" (365).

Assenyalem, per acabar, un factor que en certs casos pot tenir un pes considerable en el procés de canvi d'actitud religiosa i que ha estat anotat per algunes persones. Ens referim a la malaltia (125), a les desgràcies personals (121), i també a la guerra passada, perquè a vegades "un desgarró humano recorta el vuelo espiritual y lo acerca más al sentido vital" (116).

(1) cfr. apartat 5.2.2., b., p. 113.

5.5. EXPLICACIO DE L'ABSENCIA DE CANVI EN L'ACTITUD RELIGIOSA PERSONAL

Pregunta: "Si no hi ha hagut canvis en la vostra actitud religiosa, voldríeu explicar aquest fet?"

Si bé fins ara hem intentat esbrinar els moments, les coses i els factors que han fet possible el canvi en l'actitud religiosa d'aquelles persones que constataven el canvi, en aquest apartat, la nostra intenció és de presentar la població de la nostra enquesta que no ha experimentat canvis en la seva actitud religiosa personal i fer constar les explicacions que ells donen al seu immobilisme i conformisme religiós (1). Sens dubte ens trobem davant d'una població amb uns esquemes mentals que correntment es titllen de conservadors. Les seves respostes seran valuoses per a bastir una tipologia força concreta de certs sectors de l'Església catòlica.

Concretament el 25% del conjunt de la nostra població diu que no hi ha hagut canvis en la seva actitud religiosa. Com a característiques generals podríem dir que es tracta de persones que creuen absolutament en l'existència de Déu i que van sempre a missa els diumenges. Cal afegir que aquest percentatge (25 %)

(1) 7 individus no donen cap explicació del perquè no hi ha hagut canvis en la seva actitud religiosa.

queda sensiblement diversificat si tenim present tres variables: sexe, estat civil i professió (1).

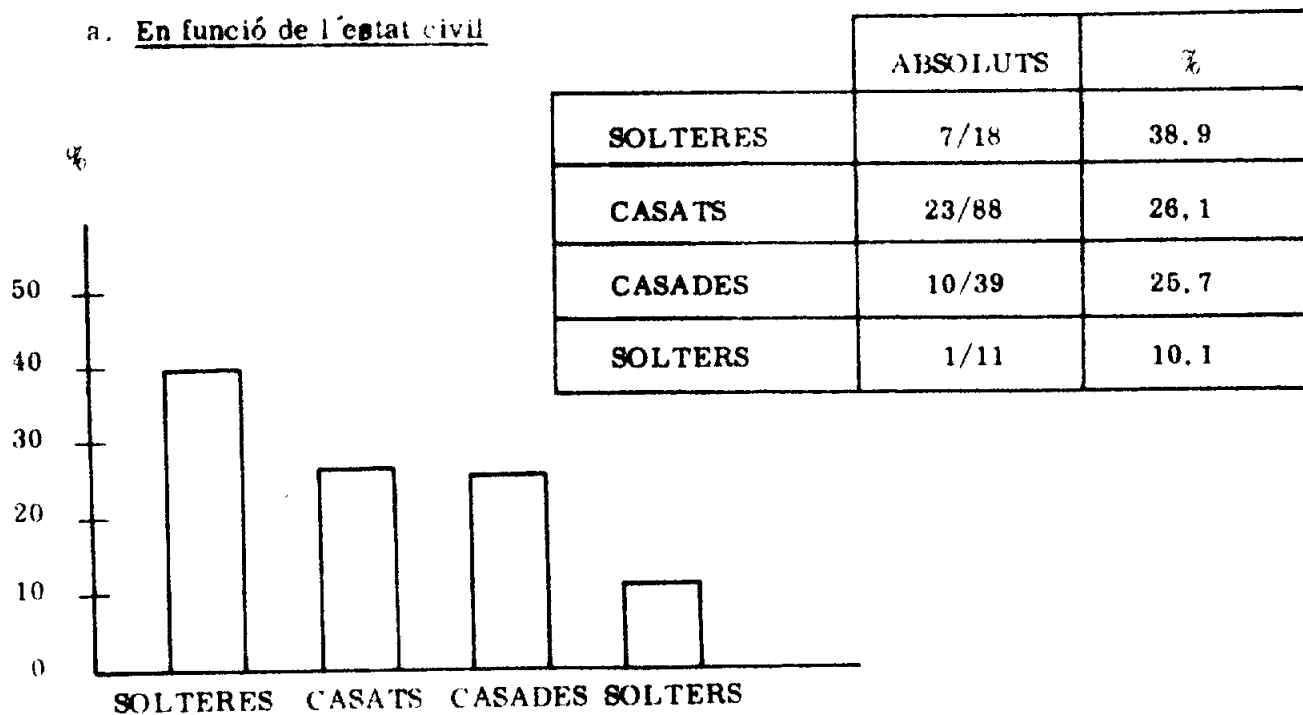
El 31'7 % de les dones diuen que no hi ha hagut canvis en la seva actitud religiosa, mentre que aquesta constatació dóna el 21'5 % en els homes. Si mantenim la variable sexe veurem que en posar-la en relació amb l'estat civil es constata un doble fenomen: d'una part en la població soltera la diferència entre solters (9'1 %) i solteres (38'9 %) és força considerable, a l'hora que entre homes casats (26'1 %) i dones casades (25'7 %) és pràcticament nul·la.

En fi, si tenim present la variable professió en la població dels homes, trobem que existeix una relació entre un cert tipus de professió i el fet de no constatar cap canvi en l'actitud religiosa. En aquest sentit, si consultem l'histograma nº IX, p. 139, veurem que la curva que en resulta comença amb la població "pagesos" (50 %) i acaba amb els "obrers" (10%), passant per "empleats" (32'2 %), "comerciants" (20 %) i "liberals" (16'7 %). Tot i que cal tenir present el nombre reduït i la manca de representativitat del nostre mostratge, com ja s'ha dit en el curs del nostre estudi, creiem que aquestes dades apunten unes pistes de recerca dignes d'assenyalar, pistes que de moment no poden ser altra cosa que unes hipòtesis de treball. Feta aquesta reserva, semblaria que els pagesos estan menys sensibilitzats pel canvi que els obrers. Aquests darrers, tal vegada amb un estatut més precari i sotmès a les fluctuacions laborals, viuen menys el lligam simbòlic amb el ritme cíclic de la natura, relació que permet, d'altra banda, impel·lir el sentit d'estabilitat i aferrament

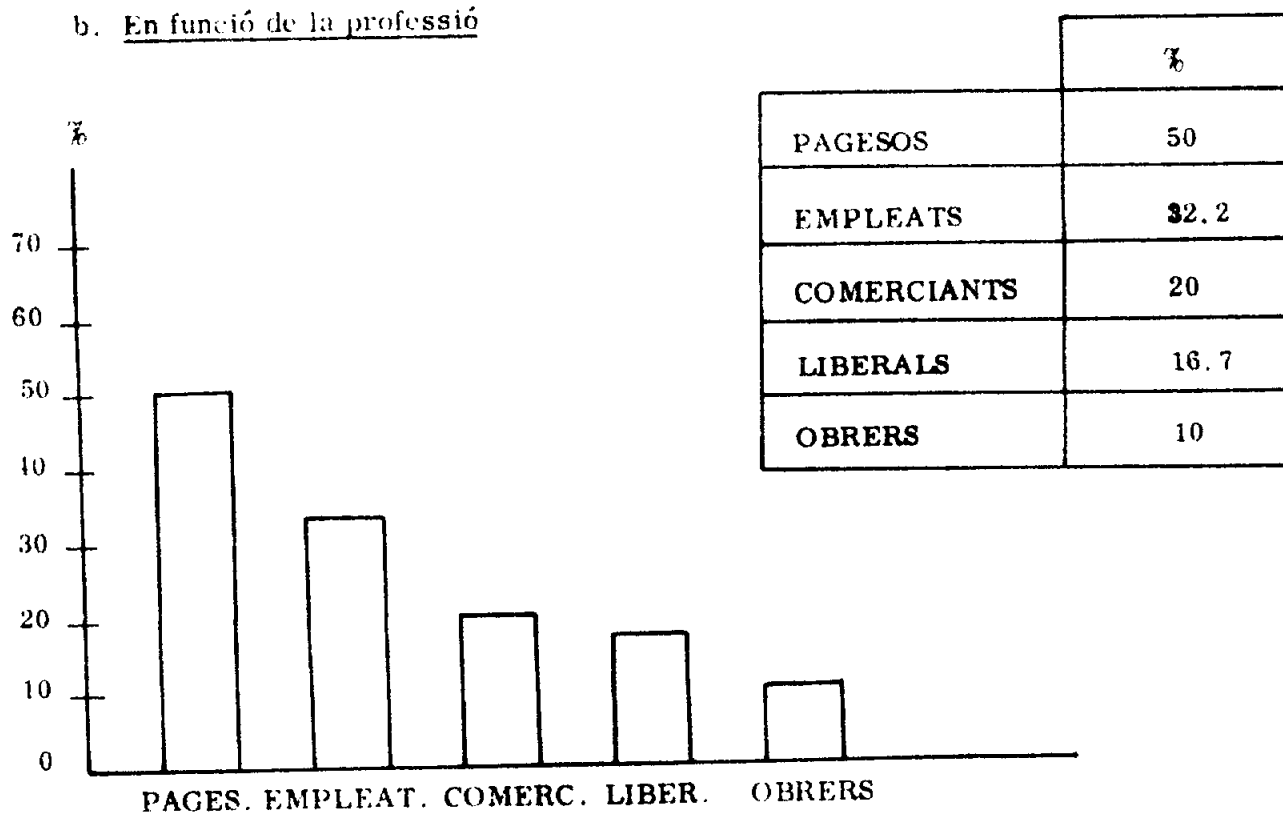
(1) Cfr. 5.1. Canvis en l'actitud religiosa, p. 108.

HISTOGRAMA IX : ABSENCIA DE CANVI EN L'ACTITUD RELIGIOSA

a. En funció de l'estat civil

b. En funció de la professió

del pagès si considerem el món camperol com el darrer reducte que ha escapat a la influència de la societat industrial.

5.5.1. L'immobilisme

L'oposició sistemàtica a tot progrés i a tota innovació no apareix d'una manera explícita en les respostes; asseryen però una certa reticència manifestant que "el bàsic és el permanent" (137). A nivell personal aquest immobilisme es podria traduir:

a) Com una manca d'obertura, impregnat d'un cert narcissisme: "yo prescindo de los ministros de la iglesia y de su manera de obrar; creo que la religión es 'in mente' y que no la tengo que cambiar por lo que vea hacer a los demás" (150). "Mis propias ideas son las mismas y sigo con lo que me enseñaron" (351), "perquè tot el que hagin pogut canviar no ha influït en el que jo crec" (3080).

b) En un refugiar-se en el passat consolidant així les pre-
ses de posició actuals; aquestes respostes utilitzen gairebé expressions radicals: "Sempre he pensat igual" (1023), "perquè crec que sempre he confirmat la meva actitud religiosa amb la meva actitud moral i no he canviat" (104), "yo sigo con lo que me dicta mi conciencia, es decir, actúo como siempre" (395). Una dona casada, de 42 anys, ens diu: "he tomado la convicción de continuar como lo practicaba antes" (363). Un home de 40 anys i una dona de 33 justifiquen el seu immobilisme atribuint-lo a "l'edat" (123,300).

5.5.2. Conformisme

La tendència a conformar-se als usatges establerts i a professar la religió "establerta" sembla que sigui la dominant d'una part de la població que no ha constatat canvis en la seva actitud religiosa. Dos temes centrals fan l'objecte d'aquesta actitud conformista: l'Església i l'Evangelí. El caire legalista d'algunes respostes fa pensar en l'existència d'un tipus de relació molt dependent de l'ortodòxia i intimament sotmesa a l'autoritat: "Em limito a acceptar el decret de la jerarquia" (182), "perquè encara crec en el Papa i procuro no apartar-me de les seves ensenyances" (186). Una religiosa de 52 anys ens diu que no hi ha hagut canvis en ella "perquè he seguit les normes de l'Església i m'he fiat de les seves directrius" (600), o bé encara, una dona casada de 57 anys diu: "Senzillament no he passat cap canvi perquè els meus canvis han consistit simplement a anar complint l'ordenat per l'Església" (385).

D'altra banda "la meua manera de pensar en matèria religiosa ha estat d'acord amb l'Evangelí" (129), ja que "l'Evangelí és sempre el mateix" (394,401,404).

5.5.3. La rel familiar

Troblem aquí aquelles persones que recorren al seu context familiar i concretament al de la seva infantesa, per a fonamentar l'arrelament profund de les creences religioses i "no sentir la necessitat de cap canvi" (463,396) en el temps actual.

L'educació cristiana rebuda de "petit" en la "família" (164,127, 396,463), "que eren creients cent per cent" (399) els hi ha donat un quadre de valors que mai no ha estat capgirat" (400).

Finalment, donem els ítems de dos individus que tampoc han experimentat canvis en la seva actitud religiosa. Es tracta de dos homes casats, l'un de 43 anys, xofer, que diu: "les meves idees ja es perfilaven abans" i han "cuajat" (sic) a l'hora actual (1020); l'altre, de 48 anys, administratiu, considera "les seves actituds d'avui molt semblants a les d'anys enrera" (1025). Es tracta, com veiem, de dues persones a les quals no ha sorprès el canvi, perquè l'havien fet ja fa temps.

5.1. CANVIS OBSERVATS PELS NO CREIENTS EN
L'ACTITUD RELIGIOSA DELS CREIENTS

Pregunta: "Si no sou creient.

En les persones creients que heu tingut ocasió d'observar i de tractar:

Quins han estat els canvis més importants que heu observat en l'actitud religiosa d'aquests creients?

Quins factors creieu que han influït en aquests canvis o que els han determinats?"

Si vàrem formular aquesta pregunta en la nostra enquesta, fou en previsió dels possibles no creients que la poguessin rebre. L'estructuració de l'actitud envers la religió de la part dels no creients mereixeria evidentment un estudi específic que es situaria plenament en la problemàtica del canvi religiós. Però per a fer això ens caldria comptar amb un mostratge suficientment elevat. Preveient, doncs, que obtindríem un petit nombre de respostes de no creients (de fet, han estat un 6 %), ens va semblar més útil de demanar-los simplement una reflexió sobre els canvis observats en els creients.

Les poques respostes recollides no ens permeten de treure cap conclusió, però manifesten certa convergència en alguns punts que val la pena d'assenyalar i tenir en compte en recerques ulteriors.

En primer lloc se'ns diu que la fe dels creients "decrece" (111) i "muchos han dejado de creer" (320). S'observa en ells

"una relajación de la práctica religiosa hasta dejar de ser creyentes" i una sèrie de "desenganys" deguts a les "falses idees que tenien" (1028).

Un educador de 29 anys, casat (que ens diu a propòsit de la seva fe en l'existència de Déu que és una qüestió que no el preocupa ni hi pensa) observa en els creients "una major reserva en parlar de temes religiosos; major silenciació i personalització de llurs creences... més inseguretat; de vegades, sensació de ridícul" (117).

Se'ns diu també que entre els creients no hi ha "tant fanatisme" com abans (1028) i s'observa un retorn a l'Evangelí (116).

Un altre punt interessant, observat pels no creients, és el canvi que s'ha produït en els creients "en el seu tracte, el seu atansament, la seva col.laboració en coses del poble, fugint del seu aïllament i integrant-se en una societat més adient en el moment històric" (152). Es parla, en aquest sentit, de "un proceso muy dinámico de toma de conciencia política" (119).

Un economista, no creient, solter, de 30 anys, observa aquest atansament "només en sacerdots conscienciats i angoixats per la llibertat real de l'home i per la manera de lligar-la amb les idees de la institució a la qual pertanyen" i observa en ells una "major capacitat d'autocrítiques i més curiositat envers el món seglar que els envolta" (200).

Alguns dels factors que han influït en aquests canvis ja apareixen en les respostes que acabem de transcriure: presa de consciència, personalització, autenticitat, reserva; l'actitud davant els problemes socials, etc. Afegim-hi "el Concilio (que) hizo descender el velo del pudor íntimo, espiritual" (116) i en un bisbat concret (Seu d'Urgell) "l'adveniment d'un Bisbe capaç com el que ara tenim, és i serà un factor determinant en l'actitud religiosa dels meus coneguts" (152).

Altres factors que explicarien en algun cas un canvi en

sentit negatiu serien "el de que se explique la religión al adulto lo mismo que al niño falto de razón" (111) i també "algun mal exemple d'altres cristians o capellans" (1026).

En resum, podem dir que totes aquestes observacions dels no creients confirmen alguns dels aspectes del canvi religiós tal com es reflecteix en les respostes dels mateixos creients pel que fa sobretot a la vida de fe, a la nova actitud ètica i al compromís secular de l'actitud religiosa (Vegeu pp. 125 i 126).

Per acabar, ens sembla que val la pena d'assenyalar el to de maduresa i de respecte de la llibertat de l'altre que manifesten aquestes respostes de no creients i que potser no són altra cosa que el reflex de la nova actitud religiosa i social de molts dels mateixos creients.

6. E P I L L E G

En crear el Departament de Sociologia de la Religió de l'ICESB, ens vam proposar de "realitzar i orientar investigacions científiques en el camp socio-religiós" dintre d'una perspectiva i plantejament interdisciplinars. Les diverses disciplines científiques que han intervingut en aquest primer estudi s'han articulades sobre un mateix projecte de treball -el canvi religiós a Catalunya- i amb la preocupació constant de crítica mútua a fi d'evitar tot reduccionisme.

Aquesta actitud crítica de les ciències humanes de la religió l'hem fet extensiva al fet religiós en general i d'una manera concreta a la institució religiosa, que en aquests moments mostra un interès especial per conèixer els condicionaments socioculturals i psicològics, no sols del seu propi sistema d'organització i de l'individu religiós, sinó també de la transmissió d'un missatge evangèlic que vol més transparent i ple de sentit per a una societat que experimenta dramàticament els conflictes del canvi.

La primera tasca del nostre equip ha estat l'elaboració d'un marc teòric que ens permeti una interpretació adequada dels fets observables sobre el canvi religiós a Catalunya. Val a dir que aquest marc conceptual no el considerem definitiu, ja que les mateixes anàlisis empíriques qüestionen el model de referència, obliguen a revisar-lo contínuament i fan possible de construir de mica en mica una teoria, la més vàlida possible, sobre el fenomen del canvi religiós.

Les primeres dades objectives han estat recollides mitjançant

çant l'aplicació d'una enquesta, a resposta oberta, a una població catalana dels diferents bisbats del nostre país. L'objectiu d'aquesta enquesta ha estat una primera aproximació a la problemàtica del canvi religiós a Catalunya en els últims 30 anys, i això tant des del punt de vista social com individual.

L'ordenació sistemàtica i l'anàlisi interdisciplinària de les dades recollides ens han fet descobrir tota una sèrie de pistes de recerca que hem anat indicant al llarg del nostre estudi i ens permeten ara de formular alguns projectes de treball, fonamentats en unes hipòtesis que creiem vàlides i que constitueixen l'epíleg conseqüent de la nostra recerca.

6.1. MARC TEORIC I INTERPRETACIO DE RESULTATS

Entre els conceptes elaborats per les ciències humanes de la religió -marc teòric del nostre treball- i els resultats obtinguts en la recerca empírica s'estableix una interacció, la dinàmica de la qual fa aparèixer uns centres primordials d'interès, que hauran de polaritzar l'esforç del treball ulterior d'investigació i que justifiquen el propòsit inicial de la creació del nostre departament.

Aquests centres d'interès són nombrosos, però ens cal privilegiar-ne alguns, ja que s'imposa necessàriament una delimitació del nostre treball futur. Vet-ne aquí els que ens semblen més cabdals, ja que apareixen amb més freqüència o més intensitat en les respostes del nostre sondeig:

- El Concili Vaticà II, factor de canvi religiós?
- Els agents del canvi religiós.
- El canvi d'actitud envers la llei i la moral.
- Les variables sociològiques i psicològiques del fenomen de canvi religiós.
- L'actitud favorable o desfavorable al canvi religiós.

6.1.1. El Concili Vaticà II, factor de canvi?

La importància atorgada al Concili Vaticà II com a esdeveniment clau i com a factor determinant del canvi religiós en l'Església de Catalunya té un acord manifest en les respostes de la nostra enquesta. De fet, Vaticà II esberla el sentiment de la certesa, de la seguretat, del caràcter permanent de les formes i dels continguts religiosos. Aquests es veuen relativitzats i quan menys hom es comença a plantejar la possibilitat de fer altrament. El Concili és considerat com un esvoranc a la fortalesa institucional petrificada per la tradició tridentina.

Abans de formular una hipòtesi de treball sobre aquest tema, voldríem donar una mirada enrera per a situar el Concili dins el context històric del nostre país, ja que la problemàtica institucional que enquadra l'època de la post-guerra presenta unes característiques molt concretes a casa nostra. De fet, fins els anys 60, el clergat jove (baix clergat), que vivia amb certa inquietud suportant penosament els motllos de l'època, constituïa l'expressió quantitativa d'una religiositat sociològica triomfalista. Podríem dir que, subjacent a la seva actitud, hi havia una gran capacitat receptiva i d'afrontament. El Concili Vaticà li va caure com anell al dit... Era una resposta que venia de "dalt" a moltes inquietuds i neguits produïts per experiències viscudes. Deu anys abans, la temptativa dels moviments apostòlics especialitzats, promoguts per capellans joves, havia estat l'escapatòria al dinamisme evangelitzador d'una fracció de la clerecia que volia obrir nous camins dins l'Església de la post-guerra marcada pel pes feixuc de moralisme, juridisme i liturgisme. Moviments com Agermanament, HOCSA, etc., creiem que han estat, més tard, brots de refuncionalització de l'estatut d'uns preveres

frustrats per un ministeri centrat sobretot en la sacramentalització, que no els podia satisfer.

De cop i volta, el Concili irromp amb força i obra una bretxa en l'Espanya i la Catalunya, tancades oficialment a l'evolució europea dels anys 60. Aquest esdeveniment eclesial era el signe de la maduresa de l'Església del Mercat Comú Europeu. L'anonimat de l'episcopat espanyol i català en el Concili era un reflex més del tancament del país als corrents de fora. Cal esmentar que en l'època del Concili Espanya tenia l'episcopat més vell i el clergat més jove d'arreu del món (1). Pels sacerdots que desitjaven una nova visió d'església, el Concili va despertar l'esperança de bastir una Església alliberada del poder civil, menys carregada de sumptuositat, objecte de les despeses del compromís de la "Cruzada". En fi, es dibuixava una Església més ubicada en l'entroncament del poble de Déu, aquest poble que havia sofert d'altra banda el trauma de l'extirpació de les seves pròpies tradicions, començant per la parla. Amb el Concili s'albirava una nova terra de missió amb criteris renovats i el preveure endevinava una insòlita funcionalització davant el pla de treball que traçava un camí de futur més encoratjador.

Fins a quin punt la jerarquia del país va seguir el moviment perfilat pel Concili? De fet el miracle era difícil. La línia renovadora venia de l'exterior, difícilment doncs podia ser acceptada i encara menys aplicada en profunditat. El maridatge amb el poder civil després de la guerra va ser volgut, mentre que la nova perspectiva conciliar semblava més aviat una imposició... La jerarquia va crear un "discurs" sobre el Concili,

(1) LANGLOIS, N. "Le drame du clergé espagnol", in Etudes, 1968, avril, pp. 565-581.

amb referències constants als seus documents, però fins a quin punt llur concreció no va quedar bloquejada?

Tal vegada molts preveres van conèixer un desencís pel fet que la jerarquia no seguia el pas de la dinàmica esperada. El "establishment" era massa fort, el compromís amb el govern massa arrelat, i de mica en mica les defeccions dels preveres joves van sonar l'albada d'una marxa que arriba en certes diòcesis al 15 %. De fet, aquest procés de secularització dels preveres es situa dins el moviment de secularització dels laics.

D'altra banda, una fracció important de preveres es preocupa de consolidar el seu estatut; els seus interessos, legítims sovint per la jerarquia, reproduïxen la imatge pre-conciliar. No manquen tampoc moviments que vetllen per l'immobilisme. La sotana esdevé el signe conflictiu, a nivell simbòlic, de la Institució que sofreix l'esquerda de la seva immutabilitat.

La breu pinzellada que acaben d'apuntar tradueix al nostre entendre l'esperit crític de bona part de la població enquesta i mereix respecte i atenció, ja que com hem dit més amunt no creiem que aquesta actitud inconformista pugui qualificar-se d'adolescent.

La significació de la quasi unanimitat de les respostes sobre el Concili com a factor de canvi sembla palesa, però caldrà aturar-nos-hi més llargament i aprofundir en treballs ulteriors el sentit d'aquestes afirmacions.

En la nostra anàlisi, el que ens interessa no és tant el contingut documental del Concili com el fet que Vaticà II, després de 10 anys, esdevingui la senyera del canvi en l'Església. Però caldria preguntar-se si el canvi iniciat pel Concili no constitueix en part, a l'hora actual, un "ersatz". Utilitzat de manera polivalent, sota clixes ideològics que legitimen un joc d'interessos i de preses de posició, el Concili podria prendre una significació ideològica. En aquest sentit caldrà analitzar fins a quin punt l'àmbit del binomi "Concili-canvi" no ha estat

creat com a estereotip, i utilitzat i transmès pel "establishment" per a legitimar la posició dels actors religiosos dins una perspectiva tradicional i emmascarat per un discurs innovador.

De fet, aquesta hipòtesi de treball planteja a la Institució un problema molt seriós: el de la utilització del discurs religiós com a sistema simbòlic de control i de reproducció.

D'altra banda, les respostes que es situen a un nivell més personal mostren una autenticitat de fe i de generositat que s'inspira en els documents conciliaris. Semblaria doncs que en el camp privat dels creients (individus, petites comunitats, etc.), menys sotmès a manipulació, el Concili ha produït un canvi, una conversió vers una actitud cristiana més sincera.

Podem dir, en resum, que al primer cop d'ull el Concili apareix clarament com a factor de canvi, però en examinar-lo en el context històric i sociològic del nostre país, i en el pla de les actituds personals, veiem aflorar una sèrie d'ambigüitats que caldrà estudiar, aprofundir i analitzar en recerques ulteriors.

6.1.2. Els agents del canvi religiós

Veient la freqüència i la insistència amb què les respostes de la nostra enquesta es referien al clergat, hem avançat, a un cert moment de l'estudi, una possible explicació segons la qual el canvi religiós hauria estat percebut, jutjat, assimilat o rebutjat a través d'un entorn clerical. D'altra banda, la unanimitat que trobem en les respostes quan ens parlen -negativament- dels bisbes, contrasta amb la divisió d'opinions que apareix a l'hora de judicar l'actitud dels capellans. Aquestes oposicions ens fan veure tres tipus de persones

que intervenen, cada un des de la seva perspectiva i amb els seus interessos de grup, en el canvi religiós: la jerarquia, la clerecia i els laics.

Ens ha semblat detectar una certa agressivitat en els judicis referents a la jerarquia i això tant en les respostes provinents dels laics com en les dels capellans. La imatge d'una jerarquia indiscutible, quasi sagrada, sembla doncs que ha desaparegut i que amb ella ha desaparegut també un cert tipus de relació amb aquesta jerarquia.

Aquest fet suscita algunes qüestions: Per què, a partir d'una problemàtica sobre el canvi religiós, apareix aquesta oposició a la jerarquia? A nivell de significacions, quin és el valor simbòlic d'aquesta agressivitat? Quines són, en el nostre país, les arrels psicològiques i socials de la contestació de l'autoritat religiosa? Quina relació existeix entre l'actitud contestatària i la manera d'exercir l'autoritat de la part de la jerarquia a l'interior de la institució?

Creiem que un sondeig entre les persones que exerceixen en l'Església un càrrec d'autoritat podria ajudar-nos a respondre aquests interrogants, sobretot si podíem arribar al coneixement de la percepció que tenen del propi rol, de les motivacions profundes del seu comportament, i de les pressions sociològiques que semblen condicionar l'exercici de la seva funció. Finalment, el canvi de relació dominant-dominat amb tot el que comporta d'intent per part de la jerarquia per a superar i resoldre una situació conflictiva, prefigura de fet un nou estil d'organització i estructuració de l'Església?

D'altra part, el canvi que han experimentat les relacions del laïcat respecte de la clerecia, semblen ser d'un signe molt diferent de les observades respecte de la jerarquia. Les respostes ens parlen d'un apropament amb els capellans, o més exactament, amb un cert sector de capellans. És interessant d'observar que les relacions clergat-laïcat tenen molt sovint la jerarquia

com teló de fons: així uns laics lloquen la independència de certs capellans davant la jerarquia, mentre que d'altres els re-
criminaran aquesta mateixa independència. Podríem parlar d'un
"front comú" de dominats (clergues i laics) per oposició a una
jerarquia-dominant, percebuda com una autoritat que s'exerceix
per poder, reverència, respecte, paternalisme, etc...?

6.1.3. El canvi d'actitud envers la llei i la moral

Les respostes obtingudes en les enquestes han fet
aparèixer un canvi important de la població pel que fa a l'acti-
tud envers la llei i la moral, i això d'una manera tan clara que
ens sembla un dels punts que caldria retindre per a ser estudiat
amb més profunditat i extensió. Com és fàcil d'endevinar, aquest
canvi està fortament lligat amb l'actitud davant la institució
i la jerarquia.

El canvi constatat presenta diferents graus, que van des
del pur abandó o indiferència de les normes tradicionals fins al
sorgiment de nous valors i noves normes que comporten consegüent-
ment un nou sistema de relacions personals envers l'autoritat i
la jerarquia.

Es constata d'una manera molt notable que l'actitud críti-
ca ha substituït l'acceptació obedient de la llei, a partir de
la reivindicació de la justícia i llibertat, de l'autonomia in-
tel·lectual, el respecte a la persona i a la pròpia consciència.
Sembla, doncs, que es produeix a nivell social i individual un
enfrentament conflictiu entre tota una sèrie de valors, assumits
pel creient d'avui en el nostre país, i les normes religioses
percebudes sovint com alienants. Creiem que no podem refugiar-
nos en una explicació fàcil que consistiria a dir que tot això

no és més que una forma larvada d'humanisme ateu, perquè els que amb més força han atès aquesta actitud són els qui diuen que mai com ara la fe els havia estat tan exigent. Ho seria més aviat el fet de produir-se a casa nostra un capgirament copernicià que trasbalsa les imatges tradicionals de la família, de la societat i de la mateixa religió en llurs funcions normatives? Els canvis observats per la nostra població pel que fa a les normes morals en general i de la moral sexual en particular, la desafecció d'una praxis religiosa que sembla haver perdut per molta gent el seu poder religiós estructurant i el seu valor religiós simbòlic, l'abandó o disminució de la freqüència en la recepció del sagrament de la penitència... apareixen com signes evidents d'aquesta profunda mutació.

Cal apuntar finalment aquí el que ja dèiem en el cos del nostre treball sobre l'estructuració progressiva del que semblaria ser en la població de Catalunya una nova actitud ètica, fonamentada en la tolerància, la comprensió i el respecte de l'altre, en la solidaritat i el diàleg, i culminant en la donació, el servei i l'amor als altres.

La problemàtica que plantegen totes aquestes constatacions creiem que constitueix, per si sola, un centre d'interès i d'estudi excepcional, que caldrà aprofundir en recerques futures, per mirar de precisar-ne i matisar-ne el contingut, l'abast i la significació, a partir de dades recollides en poblacions representatives de la realitat sociològica del nostre país.

6.1.4. Les variables sociològiques i psicològiques del fenomen de canvi religiós

Tot i que, com hem repetit diferents vegades al

llarg d'aquestes pàgines, la no representativitat del mostratge ens aconsella una prudent reserva pel que fa a la interpretació dels resultats, creiem tanmateix que en podem treure les pistes de recerca i hipòtesis de treball que caldrà confirmar o infirmar en recerques posteriors. Aquest és l'abast de les hipòtesis que anem presentant en aquest epíleg així com de les variables que presentem ara en aquest apartat i que caldrà tenir en compte en estudis subsegüents a l'hora de buscar la interpretació del fenomen del canvi religiós.

En més d'una ocasió hem pogut comprovar com la variable edat condicionava l'actitud davant el canvi. La psicologia genètica ens dóna una explicació d'aquest fet, posant-lo en correlació amb l'estructuració de la personalitat. Però a més cal tenir present els factors generacionals, perquè hi ha grups d'edat, marcats per experiències col·lectives més o menys fortes. L'edat cal encara conjuminar-la amb l'estat civil. Malgrat que moltes respostes han fet notar que el canvi es produeix d'una manera progressiva i que no és fàcil de precisar-ne els moments concrets, en algunes recerques empíriques s'ha constatat, per exemple, que al moment de casar-se l'individu experimenta molt sovint una desafecció de la pràctica religiosa, però al mateix temps, paradoxalment, es produeix una interiorització i personalització de la fe. Si aquest fet es confirma, quina interpretació cal donar-hi? En pàgines anteriors hem proposat tres grups hipotètics d'estudi a fi de controlar la influència d'aquestes variables: un primer grup de joves de 20 a 30 anys; un segon grup de persones de 30 a 45 anys, casades, engatjades professionalment i socialment, i un tercer grup de més de 60 anys.

Una altra variable significativa és el sexe. La manera de ser masculina o femenina no és una cosa perifèrica en la persona sinó que li és tan íntima i la marca tan fortament que orienta tota la seva relació al món, a la realitat, i condiciona, per tant, la seva sensibilitat davant el canvi. Això ens ha aparegut ben clar en la nostra recerca i valdrà la pena d'aprofundir-ho.

Tampoc es pot oblidar la variable professió i això per un doble motiu. D'una part la professió marca també la persona i li dóna una visió peculiar de la realitat, influïda de vegades pels interessos professionals. D'altra banda les diverses professions estan en relació amb els diferents nivells de formació o d'estudi, els quals influeixen notablement l'actitud davant el canvi, com ho han demostrat recerques empíriques de sociologia. Aquest doble aspecte, l'hem vist aparèixer en la nostra enquesta: els pagesos són els que més diuen que no han experimentat canvi religiós a nivell personal, mentre que els obrers presenten l'índex més elevat de canvi religiós. Ens confirmaran aquestes dades les recerques ulteriors? I, en cas afirmatiu, quina explicació vàlida es pot donar a aquest fet? En segon lloc ens ha semblat que el nivell d'estudis ha facilitat una certa assimilació del canvi: recordem com a l'hora d'avaluar-lo, respongueren un 75 % de professions liberals, contra un 25 % d'obrers. Esperem que un mostrejatge més ampli ens confirmi l'abast real d'aquesta constatació.

Finalment no hem d'oblidar el medi socio-cultural i socio-religiós que dóna al fenomen de canvi un encuny d'originalitat en cada societat. D'aquest punt de vista, creiem que seria interessant de fer estudis paral·lels sobre el canvi religiós en d'altres regions de la geografia peninsular i fins i tot de fora del país per tal de poder veure quina influència poden tenir aquests diferents medis en les formes concretes que el canvi religiós pren en els diferents llocs. Un aspecte d'aquest medi ens sembla tanmateix més important, perquè és potser més englobant; ens referim a la cultura.

Entenem per cultura un sistema de valors i de legitimacions. Els valors són els referents en relació als quals la societat es dóna sentit -es legitima- ella mateixa i les seves institucions. Segons que aquests valors de referència siguin sagrats o religiosos, o bé siguin seculars, la societat farà una lectura sacral o secular del món i de la mateixa societat. El

canvi religiós, per tant, serà més o menys sensible i causarà més o menys impacte segons el sistema cultural predominant en cada societat. En aquest sentit, és molt probable que les societats que tenen oficialment una lectura religiosa del fet social, experimentin el canvi religiós d'una forma més dramàtica que no pas les que en fan una lectura secular, les quals el consideraran sobretot com un enriquiment i com un possible canvi vers noves formes d'existència.

6.1.5. L'actitud favorable o desfavorable al canvi religiós

Un últim centre d'interès que haurà de polaritzar la nostra atenció és el que fa referència a l'actitud favorable o desfavorable de la població de Catalunya envers el canvi religiós i al canvi d'actitud religiosa personal d'aquesta mateixa població. Les respostes de la primera part de l'enquesta (aspectes sociològics del canvi) manifesten l'acord global de la nostra població en afirmar que la situació religiosa del nostre país ha canviat i està canviant. L'individu, doncs, es reconeix vivint en una societat que es transforma contínuament i observa al seu entorn canvis i mutacions de tota mena tant a l'exterior com a l'interior de la institució religiosa. Com ja hem vist més amunt, un 75 % de la nostra població valora positivament el canvi religiós, mentre un 25 % el jutja negativament.

En les respostes obtingudes en la segona part de l'enquesta (aspectes psicològics del canvi), on demanàvem l'observació no de la realitat social exterior sinó de la pròpia realitat religiosa personal, veiem que 3 de cada 4 persones diuen haver experimentat un canvi en la seva actitud religiosa.

Aquests resultats semblen contradir els estudis de psicolo-

gia sobre l'estructuració de l'actitud religiosa. Aquests estudis, en efecte, mostren que els adults amb cert grau de maduresa s'afermen i s'estabilitzen en llurs actituds, i es resisteixen al canvi, almenys pel que fa a les coses fonamentals.

La proporció tan elevada podria explicar-se en part pel fet que demanàvem a la nostra població de donar "una mirada retrospectiva" que alguns la fan arribar a la mateixa adolescència, època eminentment plàstica i propícia al canvi. D'altra banda, un 20 % de respostes parlen del canvi d'actitud religiosa personal com "un procés evolutiu" que encaixa plenament amb la perspectiva dinàmica del nostre concepte d'actitud religiosa.

Amb tot, semblaria que realment un percentatge molt elevat de persones adultes del nostre país han experimentat aquests últims anys un canvi d'actitud religiosa en qüestions fonamentals, amb el que tot això comporta de crisi personal, de situacions d'anòmia i confusionisme, i de procés penible de reestructuració de la personalitat. Aquest canvi radical d'actitud seria expressió d'una crisi de creixement en una societat, civil i religiosa, que hauria mantingut l'individu en un estadi d'infantilisme psicològic i sociològic?

Aquesta hipòtesi, caldria evidentment verificar-la a partir de mostratges amplis i representatius de la població catalana, per a matisar-ne el contingut, els factors que l'han provocat i les diferències sociològiques i psicològiques que la condicionen.

Quant al 25 % de la població que diu no haver canviat d'actitud religiosa, les respostes de l'enquesta ens permeten de detectar en general una estructuració de la personalitat en termes de conformisme, de narcissisme i de fixació al passat. Caldrà, doncs, en recerques futures valorar adequadament, amb una metodologia apropiada, el grau de maduresa humana i religiosa de cada tipus d'actitud, i en la mesura del possible, arribar a establir la correlació existent entre diferents tipus de personalitat, l'actitud favorable o desfavorable envers el canvi religiós, i el canvi personal d'actitud religiosa.

7.1. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIC DE SOCIOLOGIA7.1.1 Estudis teòrics sobre el canvi

- ABRAMSON, F.J. & FOLL, C.H., Religion, ethnicity and social change, in Review of religious Research, 8, 1966, pp. 11-26.
- DALANCIER, Georges, (dir.), Sociologie des Mutations, Paris, Anthropos, 1970, 231 p.
- DALANCIER, Georges, (dir.), Tradition et Continuité, in Cahiers Internationaux de Sociologie, 44, 1968, pp. 1-186 (número monográfico).
- BALSUCCI, Ernesto, Las ideologías latentes en la Iglesia de hoy, in Iglesia Viva, 40, 1972, pp. 325-355.
- BARTHELEMY, Roger, Sociologie des mutations religieuses, in Sociologie des Mutations, Paris, Anthropos, 1970, pp. 157-168.
- BLOCH, M., A sacred-secular evaluation continuum of social change, in Proceedings of the Third International Congress of Sociology, 1955, vol. 6, pp. 19-41.
- BILLAR, Robert H., Religious evolution, in American Sociological Review, 29, 1964, pp. 358-374.
- BERGER, P.L., LUCHINI, Th., La Construcción social de la Realidad, Buenos Aires, Amorrortu, 1963, 233 p.
- BERGER, P.L., LUCHINI, Th., Aspects sociologiques du pluralisme, in Archives de Sociologie des Religions, 23, 1967, 117-127.
- BONFIO, V., MARZOCCHI, M., Chiesa e sovrastruttura in una società in mutamento, Bologna, Deoni, 1972, 217 p.

- BOURDIEU, P., Le marché des biens symboliques, Paris, Centre de Sociologie Européenne, 1970 (edició ciclostilada).
- BOURDIEU, P., Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber, in Archives Européennes de Sociologie, 12, 1971, pp. 3-21.
- BOURDIEU, P., PASSERON, J.C., La reproduction, Paris, Les Éditions de Minuit, 1970, 283 p.
- BURNEY, Pierre, Implications religieuses de l'évolution sociale, in Cahiers Internationaux de Sociologie, 44, 1968, pp. 95-118.
- CANTRIL, Hadley, Psicología de los movimientos sociales, Madrid, Euramérica, 1969.
- C.I.S.R. (Conférence Internationale de Sociologie Religieuse), Religion et religiosité, athéisme et non croyance dans les sociétés industrielles et urbanisées, Lille, C.I.S.R., 1971, 578 p.
- DESHEN, S.A., A religious change. The situational analysis of symbolic action, in Comparative Studies of Sociology and History, 12, 1970, pp. 260-274.
- DOUGLASS, H.P., The church in the changing city. New York, 1927.
- DULONG, Renaud, Una Iglesia en crisis. Ensayo sociológico sobre la crisis de la Iglesia Católica. Madrid-Barcelona, Marova-Fontanella, 1972. 199 p.
- ESTRUCH, Juan, La Innovación religiosa, Barcelona, Ariel, 1972, 183 p.
- ETZIONI, Amitai y Eva, Los cambios sociales. Fuentes, tipos y consecuencias, México, Fondo de Cultura Económica, 1968, 453 p.
- GRUMELLI, A., Chiesa cattolica e mutamento sociale, in Aggiornamenti Sociali, 1962, pp. 531-554.

- GUICHARD, Jean, Eglise, luttes des classes et stratégies politiques, Paris, Cerf, 1972, 193 p.
- HARGROVE, Barbara W., Reformation of the holy. A sociology of religion. Philadelphia, F.A. Davis Co., 1971, 315 p.
- HELLMEINER, R.F., A change in religious attitude, in Review of Religion, 16, 1952, pp. 151-150.
- HOLT, A.E., Social changes in Religion, in Amer. Journ. Soc., 34, 1928-1929, pp. 172-176, i 1116-1128.
- JOHNSON, H.M., y otros, El cambio social, Buenos Aires. Paidós, 1967, 192 p.
- LALOUX, J., Analyse sociologique du changement social et religieux, in Social Compass, 7, 1960, pp. 49-60.
- LARDIS, B.Y., Social changes in the Church, in Amer. Journ. Soc. 36, 1931, pp. 1030-1038; 37, 1932, pp. 970-975; 38, 1933, 905-912; 40, 1935, pp. 780-787.
- LEROY, Roland, CASAROVA, Antoine, Les marxistes et l'évolution du monde catholique, Paris, Edit. Sociales, 1972, 256 p.
- LUZBEEK, Louis J., The Church and Cultures. And applied anthropology for the religious worker, Teckny, Divine Word Publications, 1970, 431 p.
- MAITRE, J., Religion et changement social, in Social Compass, 7, 1960, pp. 99-120.
- MARTIN, D., Church Denomination and Society, in A Sociological Yearbook of Religion in Britain, London, 5, 1972, pp. 184-191.
- MONTEJNY, Jean Paul, Remarques sur les mutations religieuses, in Sociologie des Mutations, Paris, Anthropos, 1970, pp. 169-172.
- NEWMAN, J., Change and the Catholic Church: an essay in sociological ecclesiology, Baltimore, Helicon Press, 1965.

- O'DEA, Th. F., Alienation, Atheism and the Religious Crisis, New York, Sheed & Ward, 1969, 189 p.
- O'DEA, Th. F., Five dilemmas in the institutionalization of religion, in Social Compass, 7, 1960, pp. 61-68.
- O'DEA, Th. F., Réforme ecclésiale et société dans une perspective évolutive, in Concilium, 73, 1972, pp. 11-22.
- POULAT, J., La société religieuse et le problème du changement, in Revue Française de Sociologie, 7, 1966, 291-305.
- REMY, Jean, La religion dans une société pluraliste. Jalons pour une observation du phénomène, in Social Compass, 13, 1966, pp. 379-389.
- REMY, Jean, et HAMBYE, Francis, L'appartenance religieuse comme expression de structures culturelles latentes, in Social Compass, 16, 1969, pp. 327-342.
- SCARFATI, A., Movimenti sociali e sociologia religiosa, in Lettera agli Assistenti, 12, 1960, pp. 215-217.
- SEMAINES SOCIALES DE FRANCE, L'homme dans la société en mutation, (55ème Semaine sociale de France. Orleans. 1968).
- TAMNEY, J.B., The prediction of religious change, in Sociological Analysis, 26, 1965, pp. 72-81.
- YINGER, J.M., Religion and social change, in Review of Religious Research, 4, 1963, 65-84, 129-148.
- YINGER, J.M., Religión, Persona, Sociedad, Madrid, Razón y Fe, 1969, 455p.

7.1.2 Anàlisis concretes de canvi

- BELLAM, Robert N., Civil Religion in America, in Daedalus, Winter, 1967, pp. 1-21.
- BONNET, Serge, Sociologie politique et religieuse de la Lorraine, Paris, Armand Colin, 1972, 507 p.
- CROSS, R.D., Changing image of catholicism in America, in Yale Review, 48, 1959, pp. 562-575.
- FICHTER, J.H., Cambio social en Chile: un estudio de actitudes, Santiago de Chile, 1962.
- GUELL, Antoni M., El capvespre de les creences, Barcelona, Laia, 1973, 262 p.
- HOUTART, F., Les effets du changement social sur la religion catholique en Amérique Latine, in Arch. Soc. Rel., 12, 1961, pp. 63-73.
- HOUTART, F., El cambio social en América Latina, Bruxelles-Fribourg, F.I.L.S. et Centre de Recherches Socioreligieuses, 1964.
- HOUTART, Fr. et ROUSSEAU, A., L'Eglise et les Mouvements révolutionnaires: Vietnam, Amérique Latine, Colonies Portugaises, Bruxelles. Vie Ouvrière, 1972, 173 p.
- HOUTART Fr., et ROUSSEAU, A., L'Eglise face aux luttes révolutionnaires. 1789- Lutttes ouvrières du 19e siècle, Paris, Edit. Ouvrières, 1972, 120 p.
- JIMENEZ BLANCO, J. y ESTRUCH, J., La secularización en España. Una investigación empírica, Bilbao, Mensajero, 1972, 260 p.
- LACOMBE, M.H., Les changements de la société française, Paris, Economie et Humanisme - Les Editions ouvrières, 1971, 239 p.

- LANGLOIS, C., DEFOIS, G., HOLSTEIN, H., Le pouvoir dans l'Eglise. Analyse institutionnelle, historique et théologique de la pratique contemporaine, Paris, ISPC - Ed. du Cerf - Desclée, 1973, 166 p.
- MARTY, M.E., The new shape of american religion, New York, Harper & Row, 1959.
- NENGIN, Jacqueline, Images et représentations de l'Eglise en milieu rural, in Recherche sociale, 45, 1973, pp. 1-111 (numéro monographique).
- FICHAUD, Clément, Traditions et mutations. Essai sur l'évolution d'une commune rurale de l'Ouest, Paris, Fayard-Mame, 1971, 272 p.
- REMY, J., DELOBELLE, A., Charleroi et son agglomération. I. Unités de vie sociale. II. Sociologie historique et structures religieuses, Louvain, C.R.S.R., 1962.
- WILLEMS, E., Protestantism as a factor of cultural change in Brazil, in Economic development and cultural change, July 1965.
- LOURAU, René, Les analyseurs de l'Eglise. Analyse institutionnelle en milieu chrétien. Paris. Anthropos, 1972, 336 p.

7.2. BIBLIOGRAFIA DE PSICOLOGIA7.2.1 Obras generales

- ALLPORT, G.W., The individual and his religion. A psychological interpretation. New York, The Macmillan Co., 1970¹⁰
- ARGYLE, M., Religious Behaviour, London, Intern. Library of Sociology & Social Reconstruction, 1965.
- BERGUER, G., Traité de psychologie de la religion, Lausanne, Payot, 1946.
- CLARK, W.H., The psychology of religion. An introduction to religious experience and behaviour, New York, The Macmillan Co., 1959.
- GRUEHN, W., Die Frömmigkeit der Gegenwart. Grundtatsachen der empirischen Psychologie, Münster, Aschendorffsche Verl., 1956.
- JOHNSON, P.E., Psychology of religion, New York, Abingdon Press, 1959².
- LEUBA, J.H., La psychologie des phénomènes religieux, Paris, Alcan, 1914.
- OLT, R., An approach to the psychology of religion, Boston, The Christopher Pub. House, 1956.
- OATES, W.B., What psychology says about religion, New York, Association Press, 1958.
- SPINKS, G.D., Psychology and religion: an introduction to contemporary views, London, Methuen, 1963.
- STRUNK, O., Jr., Readings in the psychology of religion, New York, Abingdon Press, 1959.

- THOULES, R.H., An introduction to the psychology of Religion, Cambridge, 1961³
- VERGOTE, A., Psychologie religieuse, Bruxelles, Dessart, 1966.
- PRUYSER, J.M., A dynamic psychology of religion, New York, Harper & Row, 1968.
- MEISSNER, W.W., Annotated bibliography in religion and psychology, New York., The Academy of rel. and mental health, 1961.

7.2.2 Experiencia religiosa. Actitud religiosa

- BEIRNAERT, L., Expérience chrétienne et psychologie, Paris, Ed. de l'Epi, 1964.
- BRANTL, G., The religious experience, New York, Braziller Inc., 1964.
- DUIJKER, H.C.J., Les attitudes et les relations interpersonnelles, in, les attitudes. Symposium de l'Association de psychologie scientifique de langue française, Paris, A.U.F., 1961.
- EDWARDS, A.J., Techniques of Attitude Scale Behavioral, New York, 1957.
- FERGUSON, J.H., The requirements of an adequate attitude scale, in Psychol. Bull., 36, 1939, pp. 665-673.
- FORTHMANN, M.L.M., Als Zinde de Ontzielijke. Religions projectie. Hilversum-Antwerpen, F.Brand, 1964
- JAMES, W., The varieties of religious experience. A study in human nature. London, Collier-Macmillan, 1970⁵.
- MASLOW, A.H., Cognition of Being in the Peak Experiences, in Journal of Genetic Psychology, 1959.

- MCURDUX, J., L'expérience chrétienne, Paris, Ed. Montaigne, 1952.
- GOODENOUGH, F.R., The psychology of religious experience, New York, 1959.

7.2.3 El sagrat

- CAILLOIS, R., L'homme et le sacré, Paris, Gallimard, 1963³.
- DAVIDSON, R.F., Rudolf Otto's Interpretation of Religion, Princeton, Univ. Press, 1947.
- DALMASSO, G., Il dibattito sulla fenomenologia del sacro in una recente opera di Jacques Grand'maison, in Rivista di Filosofia Neo-scolastica, 2-3, 1968.
- ELIADE, M., Le sacré et le profane, Paris, P.U.F., 1965.
- ELIADE, M., Le sacré, Edit. Ouvrières, 1966.
- GRAND'MAISON, J., Le monde et le Sacré, Paris, Edit. Ouvrières, 1968.
- OTTO, R., Lo santo, Madrid, Revista de Occidente, 1955.

7.2.4 L'ateismo

- FABRO, Cornelio, Introduzione all'ateismo moderno, Roma, Ed. Studium, 1969².
- GIFARDI, G., (dir.), L'Athéisme dans la vie et la culture contemporaine, Paris, Desclée de Brouwer, 1967.
- KLOHR, C., Religion und athesimus heute. Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1966.

- JAHODA, G., The genesis of Non-Belief. A study in the social psychology of religion, Louvain, Centre de Recherches socio-Religieuses, s.d., 50 p. (ciclostilat).
- MOREL, G., Déchristianisation?, in Etudes, 97, 1964, pp. 595-613.
- MURRAY, J.C., Le problème de Dieu, Paris, Edit. du Centurion, 1965.
- RUMKE, H.C., The psychology of unbelief, London, Rockliff, 1952.
- EEN HAVE, J.J., Echt en Onecht in geloof en ongeloof, in Rede en Religie in het humanisme. Amsterdam, J.F. de Bussy, 1962.
- TRACY, J.J., Faith and growth: A psychology of faith, in Quarterly Review of Religion and mental Health, 5, 1967, pp.15-22.
- VERGOEE, A., Psychologie de l'athéisme. Notes de cours, Louvain, 1965-1966.

Análisis psicológico del fenómeno del ateísmo, in El ateísmo contemporáneo, Ed. Cristiandad, Madrid, 1971, Vol. I, F.1, pp. 219-255.

7.3. BIBLIOGRAFIA DE TEOLOGIA

- ALFARO, Juan, Esperanza cristiana y liberación del hombre, Barcelona, Herder, 1972, 249 p.
- ALLMEYER, Jean-Jacques von, Une réforme dans l'Eglise. Possibilité. Critères. Acteurs. Etapes. Gembloux, Duculot, 1971, 90 p.
- ALVAREZ, Thomas J., HAMILTON, William, Teología radical y la muerte de Dios, Barcelona-México, Grijalbo, 1967.
- ALVES, Rubem A., Religión, opio o instrumento de liberación? Montevideo, Tierra Nueva, 1970.
- ASSMANN, Hugo, Teología desde la praxis de la liberación, Salamanca, Sígueme, 1973.
- ASSMANN, Hugo, Opresión-Liberación, desafío a los cristianos Montevideo, Tierra Nueva, 1971.
- BAUER, G., Towards a Theology of Development, Geneva, Sodepax, 1970.
- BERGER, P.L., A sociological view of the secularization of theology, in Journal for the Scientific Study of Religion, 6, 1967, 3-16.
- BELLAH, Robert, Beyond Belief, New York, Harper and Row, 1970.
- CALLAHAN, Daniel (edit.), The Secular City Debate, Riverside (N.J.), The Macmillan Co., 1966.
- CAMPS, Victoria, Los teólogos de la muerte de Dios, Barcelona, Nova Terra, 1968.
- CASERO VILLAGANA, Bernardo, (edit.), La Iglesia, el desarrollo y la revolución, México, Nuestro Tiempo, 1968.

- C.F.I.A.E., Presencia activa de la Iglesia en el desarrollo y la interacción de América latina, Bogotá, Indo-American Press Service, 1967.
- C.F.I.A.E., Iglesia y liberación humana: Los documentos de Medellín Barcelona, Nova Terra, 1969.
- CONSEIL ECUMENIC DE LES ESGLESIES, Enquête sociale chrétienne dans un monde en transformation, Genève, Editions Labor et fides, 1967, 227 p.
- CONSEIL ECUMENIC DE LES ESGLESIES, Christians in the technical and social Revolutions of our time. Official report, Geneva, 1967, 232 p.
- COSMAO, Vincent, Courants actuels en théologie du Développement, in IDOC International, nº 11, nov. 1969.
- COX, Harvey, La ciutat secular, Barcelona, Ariel, 1968.
- COX, Harvey, No ho deixem a la serp, Barcelona, Edic. 62, 1969.
- DEWART, Leslie, Los fundamentos de la fe, Barcelona, Laia, 1972.
- DEWART, Leslie, El futuro de la fe, Barcelona, Nova Terra, 1969.
- FREIL, A., WERTH, G., Diskussion zur Theologie der Revolution, Mainz, Inst. Grünewald, 1970. (En la traducció francesa: Discussion sur la théologie de la révolution, Paris, Cerf Flam, 1972, 205 p.)
- GAMBLEA, Segundo, ¿Un cristianismo para tiempo de revolución? in Selecciones de Teología, 11, 1972, pp. 307-311.
- GREENEY, Andrew A., Religion in the Year 2000, New York, Sheed and Ward, 1969.
- GUERRERAZ, Gustavo, Teología de la liberación. Perspectivas. Salamanca, Ed. Sígueme. 1973³.
- INSTITUTO FE Y SECULARIDAD, Fe cristiana y cambio social en América latina (Encuentro de El Escorial, 1972). Salamanca, Ed. Sígueme, 1973, 428 p.

- JUSTITIA ET PAX, Comis. Pont., Development: A Systematic Bibliography, Vatican City, 1971.
- LAURENTIN, René, Développement et salut, Paris, Ed. du Seuil, 1969.
- LEITSA, Joan, El fonament irreligiós de l'Església, Barcelona, Nova Terra, 1969.
- MALDONADO, Luis, La nueva secularidad, Barcelona, Nova Terra, 1968.
- KEEPE, J.B., Teología del mundo, Salamanca, Sígueme, 1970.
- MOLEMANH, Jürgen, Teología de la esperanza, Salamanca, Sígueme, 1970.
- RICHARD, Robert L., Secularization Theology, New York, Herder and Herder, 1967.
- ROBINSON, John A.D., The New Reformation? Londres, S.C.B. Press, 1964.
- ROBINSON, John A.D., Sincer envers Déu, Barcelona, Ariel, 1966.
- ROBINSON, J.A.D., y EDWARDS, D.L., El debate en torno a "Honest to God", Barcelona, Kairós, 1968.
- ROQUEFLO, Felipe, Experiencia del mundo, ¿experiencia de Dios? Salamanca, Ed. Sígueme, 1969.
- WORLD COUNCIL OF CHURCHES, In Search of a Theology of development, Genève, W.C.C., 1969.
- SEGUREO, Juan L., De la Sociedad a la Teología, Buenos Aires, Ed. Carlos Lohlé, 1970.
- TAYLOR, R.J. (edit.), The Sacred and the Secular, Englewood Cliffs (N.J.), Prentice Hall, 1968.
- VAN BUREN, Paul, El significado secular del Evangelio, Barcelona, Ed. Península, 1968.
- XIRINACHIS, Eusebio, Secularització i cristianisme. Una aportació crítica a la teologia de la mort de Déu. Barcelona. Nova Terra, 1969.
- COMBLIN, Joseph, Théologie de la révolution, Paris, Editions Universitaires, 1970.

A N E X I

CARTA DE PRESENTACIO DE L'ENQUESTA

Benvolgut amic:

El Departament de Sociologia de la Religió de l'ICESB es proposa de realitzar una serie d'investigacions sociològiques sobre el fet religiós a Catalunya. Un d'aquests treballs té per objecte estudiar si el nostre país ha experimentat o no algun canvi religiós i quina interpretació cal donar en aquest fet.

Per aquesta raó li adrecem aquesta enquesta. La nostra intenció és de fer un primer sondeig que ens proporcionï un material adequat de reflexió, sobre el qual puguem elaborar el nostre pla definitiu d'investigació.

Li preguem doncs que vulgui respondre abans del 15 de novembre (o el més aviat possible) el qüestionari adjunt, (en català o en castellà, com li vagi millor). El qüestionari és ANCNIM. Li demanem sobretot de contestar-lo amb espontaneïtat. Totes les respostes són bones, mentre siguin fetes amb sinceritat. El que realment desitgem és de conèixer la seva opinió personal sobre el tema que volem estudiar.

Si li interessava seguir la marxa de les nostres recerques, no dubti de posar-se en contacte amb el nostre Departament. Ja des d'ara li agraïm la seva aportació en aquesta recerca que acabem de començar, els resultats de la qual esperem publicar més endavant.

El saluden atentament

Enric Subirà
Jordi Bachs
Josep Camps
Pere Codina
Josep Gonzalvo

BARCELONA, octubre del 1972

E N Q U E S T A

AQUESTA ENQUESTA ES ANONIMA. Insistim a demanar-vos que les contestes responguin a la vostra OPINIÓ PERSONAL.

1.- Donant una mirada a la situació religiosa actual de Catalunya, tot tenint en compte la d'anys enrera,

¿Creieu que s'ha produït un CANVI? SI NO

a. En cas afirmatiu: ¿Quins considereu els camps de la realitat religiosa a Catalunya (idees, opinions, actituds, pràctiques, institucions, etc.) on aquest CANVI ha pres més importància?

b. En cas negatiu: Si considereu que no hi han hagut CANVIS importants en la religiositat a Catalunya, ¿Podríeu dir-nos amb tot, quines són les coses que han canviat per als qui contesten afirmativament aquesta primera pregunta?

2.- ¿Quins són, segons la vostra opinió, els factors que han influït en els CANVIS observats en la religiositat a Catalunya o que els han determinat?

3.- ¿Creieu que hi ha hagut algun moment especialment important en els últims 35 anys de la vida religiosa de Catalunya en el qual s'hagin produït CANVIS?

4.- Deixant ara de banda la realitat religiosa a Catalunya, ¿Veieu altres camps o sectors importants de la vida social i pública d'aquest país on s'hagin produït CANVIS?

a. ¿Creieu que tenen alguna relació amb els CANVIS observats en la vida religiosa a Catalunya?

b. ¿Quina explicació donaríeu en aquesta constatació?

5.- Voldríem demanar-vos ara la vostra opinió crítica (és a dir, una VALORACIÓ personal) sobre aquests CANVIS observats en la realitat religiosa a Catalunya.

6.- Finalment, donant-vos una mirada retrospectiva i actual a vós mateix:

A. Si sou creient.

a. ¿Hi ha hagut CANVIS importants en la vostra actitud religiosa?

SI NO

En cas afirmatiu:

a.1. ¿En quin moment (o moments) s'han produït aquests CANVIS?

a.2. ¿Quines coses han canviat en la vostra actitud religiosa?

a.3. ¿Quins factors han influït en aquests CANVIS o els han determinat?

En cas negatiu

a.4. Si no hi ha hagut CANVIS en la vostra actitud religiosa, ¿Voldrieu explicar aquest fet?

B. Si no sou creient

En les persones creients que heu tingut ocasió d'observar i de tractar:

b. ¿Quins han estat els CANVIS més importants que heu observat en l'actitud religiosa d'aquests creients?

b.1. ¿En quin moment (o moments) s'han produït aquests CANVIS?

b.2. Quines coses han canviat en l'actitud religiosa d'aquests creients?

b.3. ¿Quins factors creieu que han influït en aquests CANVIS o que els han determinat?

DADES SOCIOLÒGIQUES

Dia ...// 1972

Per acabar us demanen una serie de dades personals que ens permetin de precisar algunes característiques de les persones que han participat en aquesta enquesta.

Encercleu o subratlleu la resposta adequada, o bé contesteu en l'espai corresponent.

1. SEXE: M F
2. EDAT anys i mesos
3. ESTAT CIVIL: Casat / Solter / o
4. PROFESSIÓ (o OFICI):
- PROFESSIÓ de la vostra muller (o marit)
5. ESTUDIS FETS:
6. ¿US CONSIDEREU MEMBRE D'UNA RELIGIÓ? no / Més aviat no / Més aviat sí / Si. ¿De quina religió?
7. ¿US CONSIDEREU MEMBRE D'UNA ESGLÉSIA? No / Més aviat no / Més aviat sí / Si ¿De quina església?
8. ¿QUIN TIPUS DE RELACIÓ TENIU AMB LA INSTITUCIÓ RELIGIOSA A LA QUAL PERTANYEU?
9. PRÀCTICA RELIGIOSA
 - a. Vaig a missa el diumenge: No, mai/Quasi mai/Sovint/Sempre
 - b. Durant la setmana: No, mai/ Alguna vegada/Sí, bastant sovint
10. LA FE EN L'EXISTÈNCIA DE DÉU. (Subratlleu una de les 7 respostes següents).
 - a. Crec absolutament en l'existència de Déu
 - b. Crec en l'existència de Déu
 - c. Em sento inclinat a creure en l'existència de Déu
 - d. No puc afirmar si crec o no en l'existència de Déu
 - e. Em sento inclinat a no creure en l'existència de Déu
 - f. No crec en l'existència de Déu
11. LLOC DE NAIXEMENT: ¿Quants anys hi heu viscut?
- ¿Quants anys heu viscut a Catalunya?.....
12. RESIDÈNCIA ACTUAL: Ciutat de Poble de
- ¿Quants anys fa que hi residiu?

US AGRAÏM SINCERAMENT LA VOSTRA AMABLE I VALUOSA COL·LABORACIÓ

ENCUESTA

-Texto castellá-

ESTA ENCUESTA ES ANÓNIMA. Insistimos en pedirle que las respuestas reflejen fielmente su OPINIÓN PERSONAL.

- 1.- Dando una mirada a la situación religiosa actual de Cataluña, y teniendo en cuenta la de años anteriores,
- ¿Cree Ud. que se ha producido un CAMBIO? SI NO
- a. En caso afirmativo: Según su opinión ¿En qué campos o zonas de la realidad religiosa en Cataluña (ideas, opiniones, prácticas, instituciones, etc.) este CAMBIO ha sido más importante? (Procure concretar su respuesta)
- b. En caso negativo: Si considera que no ha habido ningún CAMBIO importante en la religiosidad en Cataluña ¿Podría decirnos, a pesar de todo, cuáles son las cosas que han cambiado para los que contestan afirmativamente la primera pregunta?
- 2.- ¿Cuales son, según su opinión, los factores o elementos que han influido en los CAMBIOS observados en la religiosidad en Cataluña o que los han determinado?
- 3.- ¿Cree que ha habido algún momento especialmente importante en los últimos 35 años de la vida religiosa de Cataluña en el cual se hayan producido CAMBIOS?
- 4.- Dejando ahora de lado la realidad religiosa, ¿Ve otros campos o sectores importantes de la vida social y pública de Cataluña, en que se hayan producido CAMBIOS? ¿Cuales son?
- a. ¿Cree Ud. que tienen alguna relación con los CAMBIOS observados en la vida religiosa de Cataluña?
- b. ¿Qué explicación daría a esta respuesta?
- 5.- Le pedimos ahora que nos dé su opinión crítica, (es decir, una VALORACIÓN personal) sobre los CAMBIOS observados en la realidad religiosa en Cataluña.

TAULA DE CLASSIFICACIÓ DE LES ENQUESTES *

<u>100-199 HOMES CASATS</u>	<u>PROFESSIONS</u>
100-119, 1000-1019	LIBERALS
120-139, 1020-1039	EMPLEATS
140-159	COMERÇ
160-179	OBRERS
180-189	PAGESOS
190-199	NO ESPECIFICADES

<u>200-299 HOMES SOLTERS</u>	
200-219	LIBERALS
220-239	EMPLEATS
240-259	COMERÇ
260-279	OBRERS
280-299	PAGESOS

<u>300-399 DONES CASADES</u>	
300-319	LIBERALS
320-339	EMPLEADES
340-349	COMERÇ
350-359	OBRERES
360-379	NO ESPECIFICADES
380-399, 3080-3099	FEINES A CASA

<u>400-499 DONES SOLTERES</u>	
400-419	LIBERALS
420-439	EMPLEADES
440-459	COMERÇ
460-479	OBRERES
480-499	FEINES A CASA

500 SACERDOTS

600 RELIGIOSES

700 VÍDUES

* En aquesta TAULA detallem la numeració amb la qual les enquestes han estat codificades segons les variables següents: sexe, estat civil i professió.